

BEOGRADSKI IZBORI 2024

Završni izveštaj

CRTA:

**HVALA SVIM GRAĐANIMA, POSMATRAČIMA,
PARTNERIMA I DONATORIMA, BEZ ČIJE
PODRŠKE POSMATRAČKA MISIJA CRTE NE BI
BILA MOGUĆA.**

PRILOZI	5
1. SAŽETAK I PREPORUKE	6
1.1. Ocena izbora	6
1.1. Tok izborne kampanje	9
1.2. Tok i ishod izbornog dana	13
1.3. Preduslovi i preporuke za bolje izbore	16
1.3.1. Preduslovi za razgovor o boljim izborima	16
1.3.2. Preporuke za unapređenje izbornog procesa nakon junskih izbora	19
2. POLITIČKI KONTEKST	23
3. METODOLOGIJA	26
3.1 Metodologija dugoročnog praćenja izborne kampanje	26
3.2. Izborni dan 2. jun 2024. godine	27
3.3. Nakon izbornog dana	27
3.4. Sastanci Posmatračke misije Crte sa izbornim akterima i institucijama	28
3.5. Prijavi Crti - prijave koje je Posmatračka misija dobila od građana	29
3.6. Prethodni izveštaji o posmatranju junskih izbora u Beogradu	30
4. IZBORNI OKVIR I USLOVI	32
4.1. Proces pregovora oko unapređenja izbornih uslova	32
4.2. Nadzor nad primenom dopune Zakona o jedinstvenom biračkom spisku	36
4.3. Terenske kontrole Ministarstva unutrašnjih poslova	39
4.4. Sporna izmena Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku	40
5. POSTUPANJE GRADSKJE IZBORNE KOMISIJE	42
5.1. Pre izbornog dana	42
5.2. Faza kandidovanja	43
5.2.1. Kontrola validnosti potpisa	46
5.2.2. Studija slučaja: Tumačenje dopune Zakona o JBS po pitanju prava na kandidovanje na izborima 2. juna	47
5.3. Postupanje Gradske izborne komisije na izborni dan	48
5.4. Postupanje Gradske izborne komisije nakon izbornog dana	49
5.5. Glasanje u Gradskoj izbornoj komisiji	49
6. BIRAČKI SPISAK	51
7. PROMENE BIRAČKIH MESTA	53
8. TOK IZBORNE KAMPANJE	56
8.1. Kampanja na terenu	57
8.1.1. Pregled aktivnosti političkih stranaka na terenu	57
8.1.2. Opstrukcije prilikom prikupljanja potpisa podrške za kandidaturu	58
8.1.3. Izjednačavanje države i stranke	59
8.1.4. Referendumska atmosfera i produbljivanje polarizacije	61
8.1.5. Pritisci na građane i klijentelistički odnos sa građanima	62
8.1.6. Zloupotreba ličnih podataka	66
8.2. Pluralizam u medijima	67

8.2.1. Zastupljenost i ton izveštavanja o političkim akterima	67
8.2.2. Uloga predsednika Srbije u izbornoj kampanji za lokalne izbore	73
8.2.3. Jezik medija u službi produblivanja podela u društvu	74
9. IZVEŠTAJ O POSMATRANJU IZBORNOG DANA SA IZBORNOM FORENZIKOM	76
9.1. Metodologija	76
9.2. Izlaznost	76
9.4. Otvaranje biračkih mesta	78
9.5. Tok glasanja	80
9.5.1. Glasanje na biračkom mestu	80
9.5.2. Glasanje van biračkog mesta	83
Slučaj biračkog mesta Zemun 26	87
9.5.3. Dešavanja ispred biračkih mesta	88
9.5.4. Prijave građana tokom izbornog dana	91
9.6. Proces zatvaranja biračkih mesta i prebrojavanje glasova	92
9.7. Prijave policiji tokom izbornog dana	92
9.8. Rad izborne administracije tokom izbornog dana	93
9.9. Izborna forenzika nakon izbornog dana	94
9.9.1. Analiza raspodele glasova po izlaznosti	94
9.9.2. Analiza obrazaca glasanja prema mestu stanovanja	95
10. POSTUPANJE NEZAVISNIH I REGULATORNIH INSTITUCIJA	98
10.1. Agencija za sprečavanje korupcije	98
10.2. Regulatorno telo za elektronske medije	99
10.2.2. Aktivnost REM-a tokom izborne kampanje	100
10.2.3. Aktivnosti REM-a nakon izbornog dana	101
10.3. Prijave Posmatračke misije Crte u kampanji za beogradske izbore	102
10.3.1. Prijave Agenciji za sprečavanje korupcije	103
10.3.2. Prijave Regulatornom telu za elektronske medije	106
Prijave protiv TV Pink	107
Prijave protiv TV Happy	108
Prijave protiv TV Prva	109
Prijave protiv TV B92	110
Prijave protiv TV Informer	110
Prijave protiv TV Studio B	112
Prijave protiv TV Pančevo	113
Prijave protiv Novosadske TV	114
O POSMATRAČKOJ MISIJI CRTE	116

PRILOZI

Grafikon 1. Birači koji su iskoristili izmenu Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku i prijavili se za glasanje po boravištu na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda

Grafikon 2. Poređenje izveštavanja televizija sa nacionalnom pokrivenošću u centralnim vestima prema zastupljenosti političkih aktera po mesecima (januar 2023 - jun 2024)

Grafikon 3. Ton izveštavanja o političkim akterima u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Grafikon 4. Uloga političkih aktera u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Grafikon 5. Zastupljenost političkih aktera u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Grafikon 6. Ton izveštavanja o političkim akterima u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Grafikon 7. Uloga političkih aktera u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Grafikon 8. Poređenje izveštavanja RTS-a u Dnevniku 2 prema zastupljenosti političkih aktera po mesecima (januar 2023 - jun 2024)

Grafikon 9. Zastupljenost Aleksandra Vučića na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću tokom izborne kampanje

Grafikon 10. Ton izveštavanja o Aleksandru Vučiću u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Grafikon 11. Izlaznost po izbornim ciklusima

Grafikon 12. Izlaznost birača na glasanje na beogradskim izborima tokom izbornog dana

Grafikon 13. Projekcija rezultata beogradskih izbora

Grafikon 14. Odnos raspodele glasova koalicije stranaka na vlasti u odnosu na normalnu distribuciju

Tabela 1. Procenat (%) biračkih mesta na beogradskim izborima u decembru 2023. i junu 2024. godine sa zabeleženim pojedinačnim tipovima incidenata

Tabela 2. Pregled ukupnog broja overenih izjava birača i načina njihove overe po izbornim listama

Tabela 3. Razlika u broju biračkih mesta u Beogradu između izbora u decembru 2023. godine i u junu 2024. godine

Tabela 4. Odnos broja biračkih mesta sa više od 1.800 upisanih birača i novih biračkih mesta u Beogradu, po opštinama

Tabela 5. Odnos broja biračkih mesta sa više od 1.800 upisanih birača za izbore 17. decembra 2023. i izbore 2. juna 2024. godine, po opštinama

Tabela 6. Otvaranje biračkih mesta

Tabela 7. Birački odbori i poštovanje procedura prilikom otvaranja biračkih mesta

Tabela 8. Procedure prilikom otvaranja biračkih mesta

Tabela 9. Narušavanje tajnosti glasanja i kontrola glasanja na biračkom mestu, poređenje decembarskih i junskih izbora u Beogradu

Tabela 10. Neregularnosti u vezi identiteta birača

Tabela 11. Neregularnosti u vezi biračkog spiska, ili izvoda iz biračkog spiska

Tabela 12. Pretnje i pritisci na biračkom mestu

Tabela 13. Zabeleženi incidenti, prema opštinama

Tabela 14. Biračka mesta gde je procenat birača koji su glasali van biračkog mesta u odnosu na ukupan broj izašlih birača iznosio 10% ili više

Tabela 15. Razlika u broju birača koji su glasali van biračkog mesta od 2022. do 2024. po opštinama

Tabela 16. TOP 10 biračkih mesta na kojima se primećuju najveće razlike između broja birača prijavljenih za glasanje van biračkog mesta i broja birača koji su zapravo glasali van biračkog mesta

Tabela 17. Odnos procenta glasalih van biračkog mesta i izbornog uspeha

Tabela 18. Razlika u broju birača i rezultatima na gradskom i opštinskom nivou na biračkom mestu Zemun 26

Tabela 19. Najčešće neregularnosti primećene ispred i u okolini biračkih mesta

Tabela 20. Prijave izborne korupcije policiji u toku izbornog dana

Tabela 21. Broj biračkih mesta (BM) po opštinama u kojima je registrovana potencijalna izborna manipulacija

Fotografija 1. Vozila koja su i u na izborni dan decembru i u junu razvozila grupu birača romske nacionalnosti

1. SAŽETAK I PREPORUKE

1.1. Ocena izbora

Izbori za odbornike Skupštine grada Beograda, održani 2. juna 2024. godine, protekli su u znaku poraza izbornog integriteta i kvaliteta, vladavine prava i demokratskog kapaciteta društva. Ne samo zbog bojkota dela opozicije i rekordno niske izlaznosti, [najniže u proteklih 16 godina](#), uz 200 hiljada birača izašlih na birališta manje nego u decembru 2023, legitimitet ishoda ovih izbora ostaće upitan uprkos ubedljivoj većini iz koje je formirana beogradska vlast. Rezultati su proizašli iz izbornog procesa koji je bio daleko ispod demokratskih standarda.

Zakonski okvir za sprovođenje izbora može da se oceni kao usklađen sa zahtevima demokratski uređenih društava, što jeste potreban, ali ne i dovoljan uslov za dobar izborni proces. Međustranački dijalog o unapređenju izbornih uslova, koji se odvijao - što je samo po sebi teško shvatljivo - paralelno s kampanjom, nije urodio poboljšanjem izbornih uslova za junske izbore.

Posmatračka misija Crte uvidela je **širenje praksi, poznatih i iz ranijih izbornih ciklusa, kojima se sistematski uticalo na volju birača, stvarao privid pluralizma ponude i uzurpirala izborna infrastruktura u korist vladajućih stranaka, čime se još jednom potvrđuje da je gotovo izbrisana granica između države i stranaka na vlasti.** Na delu je ponovo viđen izborni inženjering kojim se zloupotrebljavaju i obesmišljavaju izborna pravila i zbog kojeg se, u kombinaciji sa izostankom kažnjivosti, **izbore ne mogu smatrati slobodnim i poštenim.**

Od raspisivanja ovih izbora, **Crta je ukazivala na neophodnost da se oni ne posmatraju izolovano, nego kao svojevrsan nastavak beogradskih izbora iz decembra, koji su teško kompromitovani dokazanim prekrajanjem izborne volje građana Beograda, pre svega nelegalnim i nelegitimnim izbornim inženjeringom.**

U tom smislu, i izborni dan 2. juna može da se posmatra kao drugo, manje loše poluvreme utakmice koja se u prvom delu, 17. decembra, igrala na dramatično prljav način. Ali, po broju i vrstama nepravilnosti i pojedinačnih incidenata, posebno po zabeleženim slučajevima ugrožavanja tajnosti glasanja na svakom trećem biračkom mestu u Beogradu, zatim kupovine glasova, ali i po tenzičnim situacijama koje su dolazile do, pa i preko ivice nasilja, kvalitet izbornog dana je lošiji nego, na primer, na beogradskim izborima održanim pre nešto više od dve godine, 3. aprila 2022. ili na beogradskim izborima održanim 4. marta 2018. godine.

Pad kvaliteta još je jasniji kada se u obzir uzme celokupan izborni proces, a ne samo dan glasanja. Svi hronični problemi, koji već dugi niz godina devalviraju izbore, nastavili su da se uvećavaju, ali i normalizuju – od činjenice da kao građani ne možemo da imamo poverenja u

birački spisak, preko ekstremne medijske neravnopravnosti učesnika u izborima, zloupotrebe državnih institucija i javnih resursa, do intenziviranja pritiska na birače.

Ovim izborima država nije doprinela vraćanju poverenja građana u izborni proces.

Glavna obeležja izborne kampanje:

- Kampanja za lokalne izbore protekla je u **senci državne kampanje za “odbranu nacionalnih interesa”, u ambijentu izbrisanih granica između dominantne partije i državnih institucija, a pre svega institucije predsednika države.** Lokalne teme su bile zanemarene u odnosu na nametnuta “sudbinska” pitanja opstanka nacije (pre svega u svetlu glasanja za UN Rezoluciju o genocidu u Srebrenici). Rasprostranjeni pritisci na birače, izborna korupcija, zloupotreba državnih resursa i ekstremna medijska neravnopravnost suštinska su obeležja ovih beogradskih izbora.
- **Nakon što su u prethodnom izbornom ciklusu dokazane teške manipulacije biračkim spiskom, i uprkos činjenici da je sveobuhvatna revizija biračkog spiska jedna od prioriternih preporuka ODIHR-a¹, a vlada Srbije insistirala na posvećenosti implementaciji ODIHR preporuka², u izbore se ušlo bez efektivne revizije biračkog spiska. Vinovnici zloupotreba evidencije birača ostali su zaštićeni principom nekažnjivosti za krivična dela povezana s izborima. Pod pritiskom predstavnika civilnog društva i dela opozicije, kao kratkoročna mera, usvojena je zakonska odredba, kojom se građani koji su promenili prebivalište u poslednjih 11 meseci vraćaju u biračkom spisku na svoja prethodna biračka mesta.** Nažalost, Crta, kao deo radne grupe za nadzor nad primenom ove mere, je utvrdila da **ona nije sprovedena kompletno i u dobroj veri.** Na izborni dan 2. juna migracije birača sa drugih teritorija ka Beogradu, nisu bile vidljive u meri u kojoj su bile vidljive u decembru, ali je, usled neadresiranih problema i nepotpune primene nove zakonske odredbe, poverenje javnosti u valjanost bazičnog dokumenta za sprovođenje izbora ponovo izostalo. O tome svedoči i činjenica da se Crti povodom ovih izbora obratilo oko 1.000 građana Beograda, od čega je skoro svaki drugi građanin prijavio probleme i tražio savet u vezi s biračkim spiskom. **Izbori koji se sprovode s biračkim spiskom koji nije ažuran, ali jeste podložan manipulacijama korumpiranih delova državnog aparata, ne mogu biti pravi odraz izborne volje građana.**
- **Pokušaji organizovanih migracija birača zabeleženi su ovog puta unutar Beograda - između gradskih opština.** Mera Ministarstva državne uprave i lokalne

¹ Prioritetna preporuka 4: Da bi se odgovorilo na zabrinutosti u vezi sa tačnošću biračkog spiska i povećalo poverenje javnosti, trebalo bi preispitati relevantne zakone, propise i prakse kako bi se omogućio pristup podacima o registraciji birača i olakšalo sprovođenje značajne revizije Jedinственog biračkog spiska uz učešće relevantnih aktera.

² "Nastavljamo rad sa ODIHR i sa implementacijom svih preporuka u skladu sa onom praksom koju smo uveli u Srbiju 2019. godine, od kada postoji Radna grupa Vlade Srbije za saradnju sa ODIHR. Da li se slažemo sa svim što stoji u ovom izveštaju? Svakako ne. Ali nastavljamo da radimo na implementaciji preporuka, poručila je ona. Premijerka je ponovila da je naša zemlja posvećena saradnji sa ODIHR, te da smo uputili poziv posmatračkoj misiji ove kancelarije da dođe i posmatra lokalne izbore, koji treba da se održe u Srbiji kasnije ove godine.." - Beograd, 28. februar 2024. <https://link.crta.rs/rm>

samouprave, uvedena mimo očiju javnosti, koja je omogućila da se na lokalnim izborima za Skupštinu grada Beograda prvi put glasa po boravištu, iskorišćena je za prebacivanje skoro 500 birača iz jedne u drugu gradsku opštinu tokom 20 dana koliko je bila na snazi, a pre nego što je povučena usled reakcija Crte i dela javnosti. Analizom je utvrđeno da je svaki četvrti od navedenog broja birača prebačen na isto biračko mesto - Zemun 26 - gde su gotovo svi glasali van biračkog mesta. Postoje osnovi za tvrdnju da je većina ovih birača glasala za izbornu listu vlasti.

- Ovo je treća kampanja u poslednje dve godine tokom koje su **na netransparentan način sprovedene krupne promene teritorija biračkih mesta u Beogradu** tako što su prekrajana bez jasnog kriterijuma i informisanja javnosti. To budi sumnju da stvarni razlog za promene nije bilo smanjenje gužvi na biračkim mestima, već lakša manipulacija biračima, kakva je utvrđena u ranijim izbornim procesima. Takođe, stvorena je konfuzija među biračima, pa je tokom izbornog dana beleženo da birači ne mogu da se pronađu u biračkom spisku gotovo na svakom petom biračkom mestu u Beogradu.
- **Ponovila se situacija u kojoj do mesta na glasačkom listiću pod sumnjivim okolnostima dolaze akteri čija je autentičnost sumnjiva**, a koji su strankama na vlasti pogodovali za lakšu kontrolu nad radom Gradske izborne komisije i biračkih odbora. Faza kandidovanja je, kao i u ranijim izbornim ciklusima, izrodila osnovane sumnje u validnost neophodnih potpisa podrške građana, odnosno u način na koji su prikupljeni i overavani, kao i indicije o zloupotrebi ličnih podataka građana. Dodatne sumnje izazvalo je učešće manjinskih partija značajnijeg populističkog potencijala, kojima je manjinski status ranije osporavan od strane izborne administracije, a kojima je sada ponovo bilo dozvoljeno učešće na beogradskim izborima.

Glavna obeležja izbornog dana:

- **Po tipu i rasprostranjenosti najučestalijih incidenta, izborni dan 2. juna nije bio znatno bolji od 17. decembra.** Rezultati glasanja su **kompromitovani na 14 odsto biračkih mesta**, što je daleko veća kontaminacija nego bilo kog izbornog dana (osim 17. decembra) koji je Posmatračka misija Crte pratila od 2016. godine i jasno ukazuje na ugroženost slobode glasanja.
- Crta je napravila analizu raspodele glasova po izlaznosti i analizu obrazaca glasanja po mestu stanovanja, te **identifikovala minimalno osam hiljada dodatnih glasova u korist izborne liste vlasti.** Utvrđeni broj donekle korespondira s uvećanjem broja birača koji su glasali van biračkog mesta.
- Izražene su sumnje u **zloupotrebe glasanja van biračkih mesta.** Na ovim izborima je "kod kuće" glasalo 35 odsto birača više nego pre šest meseci, a taj povećan broj se može dovesti u vezu s boljim izbornim rezultatima liste Aleksandar Vučić - Beograd

sutra. Na biračkim mestima na kojima je iz doma glasalo više od 10 odsto izašlih birača, ta lista je ostvarila za 10 odsto bolji rezultat u odnosu na svoj prosečni učinak.

- **Brisanje granica između države i partije ovog puta je bilo vidljivo i u radu biračkih odbora u Beogradu.** Umesto da se staraju da kvalitetno sprovedu zakone, zaštite tajnost glasanja i slobodu izbora, članovi biračkih odbora su iskoristili pristup izvodima iz biračkog spiska za vođenje stranačkih evidencija i procenu broja birača koje treba izvesti na glasanje. Na 12 odsto biračkih mesta je, suprotno zakonu, vođena paralelna evidencija izašlih birača.
- Uočena je zabrinjavajuće rasprostranjena praksa **“ispravljanja” zapisnika o radu biračkih odbora posle izbornog dana**, koja se često opravdava slabim kapacitetima biračkih odbora. Postoje navodi da je prepravljavanje služilo menjanju rezultata izbora na opštinskim izborima u Beogradu, kao i u nekim gradovima u Srbiji, **u korist neautentičnih izbornih aktera.**

1.1. Tok izborne kampanje

Izbori za odbornike Skupštine grada Beograda raspisani su poslednjeg dana zakonskog roka - 3. aprila 2024. godine. Određeno je da kampanja traje maksimalnih 60 dana kako bi izbori bili održani 2. juna. Kako se bližio kraj kampanje za izbore za odbornike Skupštine grada Beograda pojačavao se intenzitet predizbornih aktivnosti, ali i trend utapanja pitanja lokalnih politika u nacionalne teme, plasirane sa vrha države. Izneverena su očekivanja dela javnosti da će međustranački dijalog o unapređenju izbornih uslova, koji se odvijao paralelno s kampanjom, imati efekta na kvalitet uslova za beogradske izbore. Beogradske izbore je posmatrala i Kancelarija za demokrtakse institucije i ljudska prava OEBS-a (ODIHR), što je prvi put da se ta međunarodna misija angažovala u posmatranju nekih lokalnih izbora u Srbiji nakon 2002. godine.

Najjača vladajuća stranka je kampanju za beogradske izbore započela i pre raspisivanja izbora, ali je činjenicu da nadležne institucije nisu pokazale nameru da prekinu praksu nekažnjivosti za krivična dela u izbornom procesu deo proevropskog opozicionog bloka iskoristio kao argument za odluku da se ovi izbori bojkotuju. **Tako su prvi deo kampanje obeležile podele oko pitanja bojkota između dojučerašnjih opozicionih saveznika i, s druge strane, već ustaljeno brisanje granice između države i partije.**

Međustranački dijalog o unapređenju izbornih uslova i primeni preporuka ODIHR je zaustavljen - pre nego što je uspeo da proizvede suštinski značajne rezultate. Postignut je politički dogovor o nužnoj meri da se dopuni Zakon o jedinstvenom biračkom spisku tako da birači koji su promenili opštinu prebivališta od jula 2023. godine, biračko pravo 2. juna 2024. ostvare u prethodnoj opštini (ako se tamo održavaju lokalni izbori). Osim toga, nisu napravljeni ni mali koraci ka zajedničkim pozicijama o mogućim predlozima zakona i javnih politika za kvalitetniji izborni proces i ispunjenje preporuka ODIHR.

Skupštinska Radna grupa za unapređenje izbornog procesa trebalo je da do 20. maja zauzme jedinstven stav o predlozima zakonskih i podzakonskih izmena koje bi mogle imati efekta na izbore 2. juna. Do toga nije došlo usled odbijanja članova iz redova vladajuće većine da se izjasne o predloženim rešenjima.

U novi izborni ciklus ušlo se bez ispunjenja prioritetne preporuke ODIHR o neophodnosti nezavisne revizije biračkog spiska. U javno dostupnim podacima Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave (MDULS) o brojnom stanju birača u Jedinstvenom biračkom spisku uočena su drastična odstupanja i neobjašnjivi trendovi - stagnacija na teritoriji Beograda i pad broja birača u ostalim regionima. **Posmatračka misija Crte ustanovila je da se u Srbiji broj birača po biračkim mestima za parlamentarne izbore do kraja aprila smanjio za 226.798 u odnosu na izbore 17. decembra.**

Nove sumnje izazvale su i **kontradiktorne informacije koje je iznosilo MDULS**. Kada je Posmatračka misija Crte u aprilu po prvi put obavestila javnost o tome da se dešavaju obimne i neobjašnjive promene u biračkom spisku, ministarstvo je negiralo Crtine nalaze - odgovorivši podacima koji nisu bili u skladu čak ni sa zbirnim brojevima birača po opštinama u presecima koje MDULS kvartalno objavljuje.

Takođe, u drugoj polovini aprila, na mala vrata i bez informisanja javnosti, MDULS je uveo mogućnost glasanja po boravištu na opštinskim, odnosno gradskim izborima. Zbog načina na koji je izmena uvedena i izostanka edukativne i informativne kampanje ka građanima, nejasno je šta je bio cilj ove izmene, što je izazvalo sumnju da je po sredi pokušaj prebacivanja birača sa jednog na drugo biračko mesto unutar Beograda. Usled reakcije Crte i dela javnosti na sastanku Skupštinskog Kolegijuma dogovoreno je da ova izmena bude povučena, što je usledilo 11. maja. **Daljim posmatranjem priprema za održavanje izbora i izbornog dana, Crta je ustanovila da je 500 birača premešteno na nova biračka mesta koristeći promenjenu odredbu Uputstva pre njenog povlačenja, kao i da se zaista radi o nelegitimnom pokušaju migracija birača između gradskih opština analizom rezultata glasanja na tim biračkim mestima.**

U ovom periodu došlo je i do reorganizovanja biračkih mesta u Beogradu tako što je njihov broj povećan za 85 u odnosu na prethodne izbore. S tim u vezi, **Gradska izborna komisija se pozvala na sprovođenje preporuke ODIHR da se smanji veličina biračkih mesta kako bi se izbeglo stvaranje gužvi, ne pruživši javnosti informaciju o kriterijumima na osnovu kojih su formirana nova biračka mesta.**

Ukupno se na ovim izborima kandidovalo 14 izbornih lista. Za potrebe kandidovanja bilo je potrebno predati najmanje 3.000 overenih izjava podrške birača, dok je ukupan broj predatih potpisa podrške svih lista veći od 59.000. **Izborne liste su potpise dominantno overavale u opštinskim upravama - svega 22 odsto je overeno kod javnih beležnika.**

Proces kandidovanja, zaključen 12. maja, ponovo su obeležili **navodi o opstrukcijama prilikom skupljanja potpisa podrške za kandidaturu pošto je više opozicionih**

kandidata prijavljivalo nedostupnost overivača. Takođe, pojavili su se i navodi o barem jednoj falsifikovanoj izjavi podrške birača, što je zabeleženo kod izborne liste grčke nacionalne manjine “Beograd naš grad”. Sumnje su se javile i u pogledu dopune nedostajućih izjava podrške birača za izbornu listu “Mi glas iz naroda” budući da su takve izjave prikupljene i overene u jako kratkom roku.

Gradska izborna komisija Beograda (GIK) je radila u skladu sa zakonom i sa zakonskim rokovima. GIK je poboljšala transparentnost u odnosu na prošlogodišnji izborni proces uvođenjem video prenosa sednica. **Većina odluka je usvojena jednoglasno.** Komisija je odlučivala i o dva prigovora - jedan je odbačen, dok je drugi odbijen.

Završnicu kampanje obeležili su hronični izborni problemi - **zamagljivanje granice između države i političke stranke, pritisci na birače i zloupotreba javnih resursa za potrebe partijske kampanje.**

Izborna kampanja kojom je po broju aktivnosti dominirala izborna lista vlasti i podrška koju su joj davali najviši državni i gradski funkcioneri, odavala je utisak **nacionalnih ili predsedničkih izbora, a ne trke za mandate gradskih odbornika.** Glavni narativ kampanje, promovisan još pre raspisivanja izbora, po kojem su **beogradski izbori predstavljeni kao pitanje budućnosti i opstanka nacije, nametnuli su visoki državni i gradski zvaničnici.**

O zamagljivanju granice između države i partije, ali i lokalnih izbora i paralelne državne kampanje koja se vodi pod velom nacionalnih pitanja, sa sloganom “Srbija sutra”, te porukama “Mi nismo genocidan narod” uz potpis “Srbija i Srpska”, **govori i podatak Posmatračke misije Crte da su se na stranačkim skupovima izborne liste vlasti prenosile iste poruke koje su plasirane i kroz aktivnosti države.** Posmatračka misija Crte je od početka kampanje pa do 27. maja zabeležila više od 300 aktivnosti u kampanji širom Beograda na kojima su visoki javni funkcioneri imali ukupno 700 pojavljivanja. U prvom planu obraćanja tih funkcionera bile su upravo poruke koje su lokalne izbore u Beogradu predstavljale kao sudbonosne za naciju. Aleksandar Vučić, mada nije kandidat, glavno je lice i brend kampanje koalicije okupljene oko izborne liste “Aleksandar Vučić - Beograd sutra”. Vučić je u ovom kapacitetu, ali i u svojstvu predsednika Republike Srbije, bio ubedljivo najdominantnija figura medijskog prostora koji za 60 dana kampanje ima preko najuticajnijih televizija 58 direktnih uključenja i ostvario duplo više vremena u centralnim vestima od svih izbornih aktera zajedno.

U Beogradu su posmatrači Crte zabeležili **125 događaja s elementima zloupotrebe javnih resursa** - od korišćenja obeležja institucija u promotivnim spotovima, preko korišćenja vozila i prostorija javnih institucija, do angažovanja zaposlenih u javnom sektoru u stranačkim promotivnim aktivnostima.

Više od 70 sagovornika Posmatračke misije Crte iz Beograda svedočilo je o pritiscima na birače koje su sami doživeli ili kojima su svedočili. Nalazi razgovora pokazuju da su

politički pritisci u kampanji za beogradske izbore normalizovani do te mere da ih i politički akteri i sami građani smatraju neizostavnim delom izborne sezone. Svedočanstva opisuju atmosferu straha, u kojoj se građani retko odlučuju da pritiske prijave, budući da nemaju poverenja u institucije i njihovu spremnost da im pruže zaštitu. O pritiscima i strahu svedočili su **zaposleni u javno-komunalnim preduzećima, opštinskim upravama, predškolskim i školskim ustanovama, gerontološkim centrima i udruženjima osoba s hendikepom.**

Posmatračka misija Crte zabeležila je **zabrinjavajući slučaj zloupotrebe dece u kampanji,** koju je beogradska predškolska ustanova odvela na dečiju predstavu na kojoj su se slale političke poruke vlasti i njene izborne liste. Posebnu zabrinutost izazivaju i navodi da su stranke u Beogradu **ciljano kontaktirale ljude iz socijalno ugroženih slojeva, kao i domaćinstva koja imaju neizmirene dugove za usluge javno-komunalnih preduzeća.**

Izbori za glavni grad države i pitanja gradskih politika bili su kao tema skrajnuti u najuticajnijim medijima u Srbiji, koje je Crta sistematski pratila. **Takođe, najuticajniji mediji - RTS 1, TV Pink, TV Prva, TV Happy i TV B92 - demonstrirali su** izrazito nejednak tretman predstavnika izbornih lista vlasti i opozicije. Nalazi monitoringa pokazuju gotovo apsolutnu dominaciju predstavnika vlasti u centralnim vestima, **s prosečnom zastupljenošću od 94 odsto vremena.**

U toku kampanje **aktivisti političkih stranaka su ukazivali da su izloženi fizičkim i verbalnim napadima, od čega je najveći broj zabeležen u drugoj polovini kampanje.**

Postupanje Agencije za sprečavanje korupcije bilo je primetno sporije nego u prethodnim izbornim ciklusima iako zakonske odredbe propisuju postupanje po prijavama u kratkim rokovima od pet dana. Crta je zabeležila da su akteri na koje su se prijave odnosile kasnili da pošalju Agenciji odgovore na navode iz prijave, zbog čega Agencija nije mogla efektno da postupa u rokovima. **Prvi postupci Agencije registrovani su tek u poslednjim nedeljama izborne kampanje** iako se radi o prijavama koje je Posmatračka misija Crte podnela u drugoj polovini aprila.

Sa druge strane, Regulatorno telo za elektronske medije **nije usvojilo plan nadzora nad ponašanjem medija u kampanji, niti je podnelo izveštaje o načinu izvršavanja tih obaveza, uprkos tome što je tokom kampanje usvojilo pravila koji ova ponašanja bliže uređuju i obavezujućim aktom uredilo obaveze komercijalnih medija.** REM nije postupao niti preduzimao odgovarajuće mere ni po podnetim prijavama, a naročito zabrinjavajuće je izostanak blagovremene i efikasne reakcije na napade na medijske radnike tokom izborne kampanje u programima pružalaca medijskih usluga.

Crta je **podnela 75 prijava za kršenje i zanemarivanje zakona** u beogradskim izborima, što je blizu broja prijava koje je podnela u decembru kada su se paralelno sa beogradskim održavali i parlamentarni izbori koje je Posmatračka misija Crte takođe pratila.³

- **Regulatornom telu za elektronske medije, Crta je podnela 38 prijava protiv izveštavanja medija dostupnih beogradskoj publici.**⁴ Uprkos brojnim prijavama kojima je ukazano na kršenje zakona od strane medijskih kuća, REM je pokrenuo samo jedan postupak, koji do dana zaključenja završnog izveštaja Posmatračke misije Crte nije okončan.
- **Agenciji za sprečavanje korupcije, Crta je podnela 37 prijava zbog slučajeva zlouporebe javne funkcije (9), kao i nedozvoljenih stranačkih aktivnosti u kampanji i zloupotrebe javnih resursa (28).** Iako Agencija jeste postupala po prijavama u ovom izbornom procesu, i u velikom broju slučajeva utvrdila povrede zakona, činjenica da su u pitanju kršenja zakona koji se ponavljaju iz kampanje u kampanju govori da sankcije koje Agencija izriče ne utiču na političke aktere da promene svoje ponašanje, odnosno da prestanu da zloupotrebljavaju svoju funkciju i javne resurse u svrhu promocije političke stranke u kampanji.

Crta je zajedno sa još 14 organizacija civilnog društva potpisala zahtev Povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti da neodložno sprovede inspeksijski nadzor nad radom stranaka vlasti i drugih političkih organizacija zbog sumnje da su nezakonito obrađivali lične podatke građana.

1.2. Tok i ishod izbornog dana

Vanredni lokalni izbori u Beogradu održani su 2. juna 2024. godine. Pravo glasa imalo je **1.602.150 građana** upisanih u birački spisak koji su glasali na ukupno **1.265 biračkih mesta**.

Na osnovu rezultata prikupljenih sa biračkih mesta iz slučajnog i reprezentativnog uzorka od 450 biračkih mesta, u Beograda je zabeležena **izlaznost od 46,2 odsto** (*marginu greške 0,5%*). Ova izlaznost je za 12 procentnih poena niža u odnosu na izlaznost zabeleženu na decembarskim izborima kada je na izbore izašlo 58,3 odsto birača sa pravom glasa (*marginu greške 0,4%*). **Podaci pokazuju da je 2. juna 200 hiljada birača manje iskoristilo svoje pravo glasa. Izlaznost na beogradskim izborima u junu 2024. godine rekordno je niska u poslednjih 16 godina.**

Prema finalnoj analizi Posmatračke misije Crte, rezultati glasanja su kompromitovani na 14 odsto (177) biračkih mesta u Beogradu. Rasprostranjenost i intenzitet incidenta na ovim biračkim mestima **primarno je ugrozio slobodu glasanja.** Iako dešavanja ne mogu dovesti u pitanje pobjedu najjače liste, zbog prirode zabeleženih mehanizama kojima je

³ Takođe, za razliku od decembra, izborni akteri, posmatrači i građani, nisu mogli da koriste mehanizam Nadzornog odbora Narodne skupštine Republike Srbije i da i toj instanci prijavljuju slučajeve kršenja zakona tokom izborne kampanje, s obzirom na to da je ovaj mehanizam dostupan samo na nacionalnim, ali ne i na lokalnim izborima.

⁴ Crta je REM-u takođe podnela i 19 prijava protiv lokalnih TV Pančevo i TV Novosadska koje su prenosile sporan sadržaj kablovske TV Informer, koja je bila predmet posmatranja u ovom izbornom procesu, iako nisu u pitanju medijski kanali koje prate građani Beograda.

kontrolisana volja birača na izborni dan i kompromitovanosti biračkog spiska, **izbori se ne mogu smatrati slobodnim i poštenim.**

Posebno zabrinjava intenzitet kontrole glasanja 2. juna, koja se osiguravala ispred i unutar biračkih mesta, a ogledala se prvenstveno u kupovini glasova, prikupljanju dokaza o glasanju, odnosno organizovanom dovođenju birača koje je imalo odlike prinude. **Na čak svakom trećem biračkom mestu u Beogradu (33 odsto)** zabeleženo je narušavanje tajnosti glasanja i to dominantno zbog **fotografisanja glasačkih listića iza paravana (29 odsto biračkih mesta)**. Vođenje paralelnih evidencija unutar biračkih mesta, suprotno zakonu, zabeleženo je na **12 odsto biračkih mesta**. Treća lica, koja su sprovodila nadzor nad glasanjem ili se uključivala u rad biračkih odbora, bila su prisutna na **5 odsto biračkih mesta u Beogradu**.

Na **30 odsto biračkih mesta** u Beogradu su registrovane **neregularnosti u vezi sa proverom identiteta birača**. Na **22 odsto biračkih mesta** nisu dosledno sprovedene procedure provere da li je birač prethodno glasao, dok identitet birača nije proveravan na **5 odsto biračkih mesta**. Na dodatnih **14 odsto biračkih mesta** zabeleženo je da **birači nisu glasali lično**. Na **1 odsto biračkih mesta** zabeležne su situacije višestrukog glasanja, gde je jedan birač ubacio više listića u glasačku kutiju.

Na **19 odsto biračkih mesta** bilo je slučajeva da birač nije mogao da bude pronađen u biračkom spisku, što se barem donekle može objasniti lošom komunikacijom državnih organa u vezi s izmenama teritorije koju pokrivaju biračka mesta, ali i promenama Zakona o jedinstvenom biračkom spisku u nedeljama pre izbornog dana. Situacije u kojima je **član biračkog odbora ili birač primetio da se u izvodu iz biračkog spiska nalaze preminule osobe** zabeležena je na **4 odsto biračkih mesta**. Na istom broju biračkih mesta je tokom izbornog dana primećeno da je **birač upisan u birački spisak, ali se neko potpisao na njegovo mesto**.

U izbornom danu uočeni su obrasci po kojima se odvijaju naizgled izolovani incidenti. U okolini biračkih mesta na delu su viđeni razni mehanizmi kontrole i pritisaka na birače, na koje je Posmatračka misija Crte upozoravala u izveštajima o dugoročnom posmatranju - **od vozila koja su tokom čitavog dana kružila oko biračkih mesta, organizovanog dovođenja birača na glasanje, okupljanja ispred biračkih mesta i boravka trećih lica na biračkim mestima**.

Mobilni timovi posmatrača su najviše izlazaka na teren imali na osnovu informacija o kupovini glasova i sumnjama u organizovano dovođenje birača. Bilo je 36 slučajeva koje su Crtini posmatrači pratili tokom dana.

Na više lokacija u Beogradu primećeni su logistički i kol centri (kao što su objekti na Senjaku, u Sarajevskoj ulici, Banjici, Vračaru, na Novom Beogradu, Surčinu). Neki od tih centara bili su u neposrednoj blizini biračkih mesta, u ugostiteljskim objektima (restorani, picerije, pekare), privatnim kućama i prostorijama javnih preduzeća, na stadionima, kao i u objektima bez

obeležja o svrsi i delatnosti. Svuda se videlo slično ponašanje aktivista i birača: osobe koje upućuju birače ka biračkim mestima i, nakon glasanja, birači koji odlaze ka pomenutim stranačkim punktovima.

Ispred velikog broja posmatranih biračkih mesta primećena su vozila, među kojima i ona s registarskim tablicama iz BiH, koja su dovozila i odvozila birače. **Koordinisanim i organizovanim dovođenjem birača vidno su bile obuhvaćene manjinske zajednice, i to prvenstveno romska** (zabeleženi su slučajevi u opštinama Surčin, Palilula, Lazarevac, Stari grad, Novi Beograd, Mladenovac).

Organizovani transport pratilo je i vođenje paralelnih evidencija birača, ali i slučajevi kupovine glasova. Posmatračka misija Crte je tokom izbornog dana podnela je **policiji osam prijava zbog izborne korupcije** - sedam prijava zbog sumnje na kupovinu glasova i jednu zbog "cirkularnog glasanja" (bugarski voz). To je veći broj prijava nego u decembru prošle godine kada je Crta podnela ukupno sedam prijava za tu vrstu izborne korupcije na teritoriji cele Srbije, od čega su se dve odnosile na Beograd.

Posmatračkoj misiji Crte, tokom izbornog dana, obratilo se oko 500 građana, prijavljujući različite nepravilnosti koje su primećivali na biračkim mestima i u njihovoj okolini, ali i tražeći pravne savete o ostvarivanju i zaštiti sopstvenih biračkih prava.

Po tipu najučestalijih incidenata i njihovoj rasprostranjenosti, izborni dan 2. juna nije bio ništa bolji od izbornog dana 17. decembra. (Tabela 1)

Tabela 1. Procenat (%) biračkih mesta na beogradskim izborima u decembru 2023. i junu 2024. godine sa zabeleženim pojedinačnim tipovima incidenata

	Jun 2024	Decembar 2023
Tajnost glasanja je narušena unutar biračkog mesta (fotografisanje listića, sugerisanje biračima za koga da glasaju, snimanje dešavanja na biračkom mestu)	33%	7%
Vođenje paralelnih evidencija unutar biračkih mesta	12%	7%
Prisustvo trećih lica unutar biračkog mesta	5%	5%
Nisu dosledno poštovane procedure provere da li je birač prethodno glasao	22%	17%
Birači nisu glasali lično	14%	12%
Identitet birača nije proveravan	5%	3%
Višestruko glasanje, gde je jedan birač ubacio više listića u glasačku kutiju	1%	1%

Birači koji nisu pronađeni u biračkom spisku	19%	20%
Preminuli u izvodu iz biračkog spiska	4%	N/A ⁵
Neko se potpisao umesto birača	4%	5%
Birači sa važećim dokumentima i upisanih u birački spisak kojima nije dozvoljeno da glasaju	1%	1%
Birač koji nije upisan u izvod iz biračkog spiska je glasao	0.4%	1%
Pretnje ili pritisci upućeni posmatračima Crte na biračkom mestu	3%	2%
Pretnje ili pritisci prema biračima ili članovima biračkog odbora	1%	1%

1.3. Preduslovi i preporuke za bolje izbore

1.3.1. Preduslovi za razgovor o boljim izborima

Kao i nakon izbora 17. decembra, Posmatračka misija Crte smatra da nije moguće pristupiti unapređenju zakonskog okvira i izborne prakse bez ispunjenja preduslova kojima će se garantovati spremnost da se izborima suštinski postavlja temelj demokratskog uređenja i vladavine prava. **Ključna merila političke spremnosti da se ide ka ovom cilju su borba protiv nekažnjivosti za krivična dela, kršenja i zanemarivanja zakona u izborima; suštinska revizija biračkog spiska uz postavljanje nezavisnog mehanizma kontrole koji bi garantovao integritet njegove revizije, tačnosti i budućeg ažuriranja; i stvaranje okruženja za objektivno, nepristrasno i pravovremeno izveštavanje i podsticanje pluralizma političkih ideja u medijima, a prvenstveno na javnim medijskim servisima:**

1. Uspostavljanje pravovremene i neselektivne odgovornosti zbog kršenja zakona u izborima. Borba protiv nekažnjivosti osnovni je preduslov vladavine prava i izgradnje poverenja građana da institucije Srbije, državni organi i javne ustanove služe da štite zakone i interese države i javnosti unutar svojih nadležnosti, standarda etike i profesionalne službe, ne dopuštajući da bilo koji partijski ili privatni interes bude pretpostavljen toj obavezi.

- *Utvrđiti odgovornost za izostanak postupanja tužilaštva u izbornom procesu i selektivno postupanje po prijavama građana. Pozvati na krivičnu i disciplinsku odgovornost rukovodioce u osnovnim tužilaštvima u Beogradu, Višem javnom tužilaštvu u Beogradu i Vrhovnom javnom tužilaštvu, po osnovu zloupotrebe*

⁵ Tokom praćenja decembrskih izbora Crta je utvrdila da birački spisak nije ažuran i da sadrži preminule osobe. Stoga je odlučeno da se i ova neregularnost prati na sistematičan način.

službenog položaja i propuštanja korišćenja ovlašćenja za kontrolu postupanja i nadzor nad radom nižih javnih tužilaštava.

- *Tužilaštvo mora hitno i neselektivno da se angažuje u utvrđivanju istine i odgovornosti za kršenja zakona u izbornom procesu, uključujući i dela počinjena pod okriljem institucija države Srbije, primarno u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Ministarstvu državne uprave i lokalne samouprave (uključujući i Upravni inspektorat), kao i u Ministarstvu spoljnih poslova i Generalnom konzulatu u Banja Luci.*
- *Državne institucije, organi i ustanove moraju da pokrenu disciplinske postupke i iskoriste sve mehanizme interne kontrole protiv službenika koji su nesavesno, neovlašćeno i protivzakonito vršili promene u biračkom spisku, menjali prebivališta i boravišta građanima i vršili druge zloupotrebe položaja.*
- *Hitno se moraju procesuirati overitelji koji su učestvovali u falsifikovanju izjava podrške birača za kandidaturu izbornih lista i lica koja su neovlašćeno raspolagala ličnim podacima birača.*
- *Nadležna javna tužilaštva moraju da pokrenu postupke radi utvrđivanja krivične odgovornosti službenika u policijskim stanicama koji su nesavesnim radom u službi i zloupotrebom službenog položaja vršili promene prebivališta suprotno propisanim obavezama i procedurama.*
- *Nadležna javna tužilaštva moraju da pokrenu krivične postupke protiv odgovornih za sastavljanje netačnih biračkih spiskova iz člana 158 Krivičnog zakonika.*
- *Upravni inspektorat mora da podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka protiv svakog odgovornog lica u organima nadležnim za ažuriranje biračkog spiska koje nije obezbedilo njegovu tačnost i ažurnost.*
- *U Narodnoj skupštini, u najkraćem roku, neophodno je pokrenuti postupak za razrešenje svih osam članova Saveta Regulatornog tela za elektronske medije zbog nepravilnog i nesavesnog postupanja i istovremeno raspisati javni poziv za predlaganje kandidata za izbor novih članova Saveta.*
- *Po konstituisanju novog saziva Saveta Regulatornog tela za elektronske medije, sprovesti postupak utvrđivanja eventualnih povreda obaveza ili nepoštovanja uslova predviđenih dozvolom kod pružalaca medijskih usluga kojima REM izdaje dozvole za emitovanje i, u slučaju postojanja povreda, preduzeti zakonom propisane mere koje uključuju i oduzimanje dozvole.*

- *Upravni odbori javnih medijskih servisa, koje bi birao novi saziv Saveta REM-a, da pokrenu postupke za razrešenje generalnih direktora i glavnih i odgovornih urednika informativnog programa, te da sprovedu konkurse za popunjavanje ovih funkcija i na te funkcije izaberu lica koja će svoje obaveze izvršavati u skladu sa zakonom i načelima javnih medijskih servisa.*

2. Tačan i nekompromitovan birački spisak ključni je preduslov za održavanje demokratskih izbora pošto se bez njega ne može ustanoviti volja birača na izborni dan. Kao i u ranijim izbornim procesima, negativna percepcija biračkog spiska u značajnom delu javnosti utemeljena je na nedostatku pravovremenih i dovoljnih podataka i činjenica o njegovom stanju i izvor je nepoverenja javnosti u izborni proces. Ključni problem u izbornom procesu u vezi s biračkim spiskom jeste njegova netačnost na koju je dodatno uticala migracija, odnosno “preseljenje” birača dokazana na decembarskim izborima 2023. godine, kao i neažurnost u njegovom vođenju. Manipulisanje biračkim spiskom kako bi se sprovodile migracije birača, odnosno nelegalan i nelegitiman inženjering izborne volje, najznačajni su u kontekstu lokalnih izbora dok je neažurnost problem koji se ponavlja iz izbora u izbore. Bez obzira na potencijalne efekte, dopuna Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, kojom je bilo predviđeno da građani koji su promenili prebivalište nakon 3. jula 2023. nisu mogli da glasaju na novoj adresi, ne može predstavljati trajno rešenje za postojeće probleme sa biračkim spiskom, već se mora razmišljati o dugoročnoj meri.

- *Neophodno je zakonom formirati nezavisnu komisiju u čijem radu bi učestvovali međunarodni i domaći eksperti, u cilju sprovođenja revizije biračkog spiska u skladu s međunarodnim standardima i preporukama ODHIR-a. Nakon utvrđivanja činjeničnog stanja bez odlaganja pristupiti sastavljanju tačnog biračkog spiska i uspostavljanju mehanizama koji osiguravaju njegov integritet.*

3. Neophodno je značajno unapređenje profesionalnih standarda u radu Radio-televizije Srbije i Radio-televizije Vojvodine kako bi te kuće i stvarno, a ne samo nominalno, funkcionisale kao javni medijski servis građana Srbije. Slobodno formiranje volje birača, kao okosnica slobodnih izbora, u značajnoj meri počiva upravo na istinitom, potpunom i blagovremenom informisanju i podsticanju pluralizma političkih ideja u elektronskim medijima. Otvaranje javnih medijskih servisa RTS i RTV prema različitim političkim opcijama i značajno veća posvećenost tih kuća obavezi objektivnog i blagovremenog informisanja i edukovanja građana prvi je korak u uspostavljanju političkog pluralizma u medijima.

1.3.2. Preporuke za unapređenje izbornog procesa nakon junskih izbora

Nakon ispunjenja preduslova, potrebno je ispuniti **sledeće najvažnije preporuke**:

Preporuka 1: Reforma izborne administracije i izbornog procesa

- *Profesionalizovati izbornu administraciju.*
- *Osnovati samostalnu stručnu službu Republičke izborne komisije.*
- *Proširiti nadležnosti izborne administracije u izbornom postupku.*
- *Promeniti model izbora članova, kako u stalnom, tako i u proširenom sastavu.*
- *Propisati da članovi biračkih odbora moraju da prođu obuku za sprovođenje izbora, kao i da polože test za licencu za obavljanje ove funkcije.*
- *Omogućiti akreditovanim posmatračima podnošenje prigovora odnosno zahteva za poništenje glasanja na biračkom mestu.*
- *Podrobnije regulisati postupak glasanja van biračkog mesta.*
- *Razdvojiti fazu kandidovanja od faze izborne kampanje, izborna kampanja bi trebalo da počne usvajanjem zbirne izborne liste.*

Preporuka 2: Propisivanje mehanizama koji će sprečiti buduće zloupotrebe u vezi sa izjavama podrške birača

- *Propisati da se izjave podrške birača mogu isključivo prikupljati putem portala e-uprave.*
- *Omogućiti biračima da na brz i efikasan način provere da li su i kojoj su izbornoj listi potpisali izjavu podrške.*

Preporuka 3: Unaprediti rad tužilaštva u izbornom procesu

- *Za efikasno prikupljanje dokaza neophodno je da istražni organi imaju mogućnost primene posebnih dokaznih radnji za dela protiv izbornog prava iz glave XV Krivičnog zakonika.*
- *Za efikasno i objektivno postupanje tužilaštva, neophodna je nepristrasna podela predmeta po hitnosti, složenosti i vrsti.*
- *Apelovati na Vrhovnog javnog tužioca da uvede praksu donošenja opšteg obaveznog uputstva za izbore.*

Preporuka 4: Povećati transparentnost biračkog spiska:

- *Pojednostaviti do sada nedovoljno efikasni mehanizam uvida u izvod iz biračkog spiska, kako bi birači i učesnici u izborima mogli da pribave informacije od značaja za eventualno pokretanje krivičnih postupaka ili postupaka zaštite izbornog prava.*
- *Učiniti javno dostupnim statističke podatke o broju birača po domaćinstvima, po adresama i po godinama upisa u birački spisak.*
- *Redovno objavljivati i ažurirati, od strane MUP-a, svih statističkih podataka o izvršenim prijavama i odjavama prebivališta i pasivizacija adresa za punoletne građane.*

Preporuka 5: Zabraniti zloupotrebu javnih funkcija i javnih resursa za potrebe izborne kampanje

- *Zabraniti javnim funkcionerima na svim nivoima vlasti da u izornoj kampanji aktivno učestvuju na javnim događajima koji promovišu planove ili rezultate rada javnih organa, organizacija i javnih službi.*
- *Zabraniti bilo kakve promotivne kampanje svih nivoa vlasti tokom trajanja kampanje, uključujući i javna preduzeća.*

Preporuka 6: Obezbediti promovisanje političkog pluralizma u programima pružalaca medijskih usluga

- *Razmotriti mogućnost formiranja ekspertskih radnih grupa za podršku javnim medijskim servisima u usklađivanju izveštavanja sa najvišim standardima profesionalizma i etike i pružanje stručne pomoći JMS u izradi strategija i samoregulatornih akata za regulisanje pravila profesionalnog i nepristrasnog izveštavanja o aktivnostima i stavovima političkih aktera.*
- *Načelnu obavezu podsticanja političkog pluralizma u programima pružalaca medijskih usluga van izborne kampanje ojačati omogućavanjem različitim političkim akterima da iznesu svoje stavove o temama od javnog interesa.*
- *Obezbediti da javni medijski servisi suštinski promovišu pluralizam političkih ideja, u skladu sa svojom ulogom i zakonom propisanim obavezama, uključujući kroz unapređenje samoregulacije, pokretanje novih emisija, kao i pojačanjem spoljnog nadzora nad ispunjavanjem obaveza.*
- *U Zakon o elektronskim medijima uneti odredbe kojima bi bili utvrđeni jasni kriterijumi za utvrđivanje privilegovanog položaja nosilaca javnih funkcija tokom (cele)*

izborne kampanje, koji bi se primenjivali kako na funkcionere koji su istovremeno kandidati tako i na one koji su istaknuti predstavnici podnosioca izbornih lista odnosno predlagača kandidata.

- *Kao naročito tešku povredu Zakona o elektronskim medijima predvideti jednostrane napade na kandidate na izborima, vođenje dugotrajnih ili ponavljanih kampanja u vezi sa kandidatima bez relevantne činjenične osnove*
- *Unaprediti mehanizam monitoringa programa, izveštavanja o nalazima nadzora i procedure postupanja po prijavama tokom izbornog procesa.*
- *Uvesti sveobuhvatan sistem za praćenje političkog pluralizma u programima pružalaca medijskih usluga van izborne kampanje.*
- *Uvesti sveobuhvatan sistem za praćenje političkog pluralizma u programima pružalaca medijskih usluga.*

Konkretne preporuke Posmatračke misije Crte iz izbornih ciklusa posmatranih od 2016. godine, sistematizovane su na stranici [“Crtine preporuke”](#)⁶ i moraju se čitati zajedno kroz sve izveštaje, uključujući i [Završni izveštaj o posmatranju izbora 17. decembra 2023. godine](#)⁷ i izveštaj o posmatranju izbora 2. juna 2024. godine koji je pred vama.

Posmatračka misija Crte je takođe tokom junskih izbora u Beogradu pripremala doprinose za paralelni međustranački dijalog o izbornim uslovima i izbornoj reformi koji se održavao u Narodnoj skupštini. Narodnoj skupštini i uspostavljenoj Radnoj grupi za unapređenje izbornog procesa Crta je u tri navrata slala konkretne predloge u skladu sa svojim preporukama⁸:

- 11. aprila 2024. godine **Pisani doprinos u procesu implementacije preporuka ODIHR-a;**
- 12. aprila 2024. godine **Predloge o načinu daljeg rada na primeni preporuka ODIHR-a;**
- 7. maja 2024. godine **Doprinos za rad Radne grupe za unapređenje izbornog procesa** sa prioritetima za lokalne izbore 2. juna.

Crta je takođe slala i komentare na predloge za uspostavljanje procesa izborne reforme u Skupštini i prisustvovala je svim sastancima Kolegijuma Narodne skupštine i sastancima Radne grupe između 11. aprila i 20. maja 2024. godine.

Skupštinska Radna grupa za unapređenje izbornog procesa trebalo je da do 20. maja zauzme jedinstven stav o predlozima zakonskih i podzakonskih izmena koje bi mogle imati

⁶ Crtine preporuke, <https://link.crta.rs/ri>

⁷ Posmatračka misija Crte, Završni izveštaj o posmatranju izbora 17. Decembra, <https://link.crta.rs/rn>

⁸ Crta, Šta je Crta predložila Narodnoj skupštini u vezi sa izbornim uslovima?, <https://link.crta.rs/rf>

efekta na izbore 2. juna. **Do toga nije došlo usled odbijanja članova iz redova vladajuće većine da se izjasne o predloženim rešenjima.**

2. POLITIČKI KONTEKST

Srbija je početak izbornog ciklusa za ponovljene beogradske izbore dočekala u stanju političke krize. Integritet institucija i zakona da garantuju održavanje slobodnih i fer izbora u Srbiji doveden je u pitanje u delu domaće i međunarodne javnosti, a na osnovu nalaza posmatrača vanrednih parlamentarnih i beogradskih izbora koji su održani 17. decembra 2023. godine.

Odgovor vlasti na nalaze i preporuke posmatrača decembarskih izbora⁹, zatim na reakcije međunarodnih aktera - poput Evropskog parlamenta,¹⁰ Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija¹¹ ili vladajuće koalicije nemačkog Bundestaga¹² - kao i na zahteve bloka opozicionih stranaka okupljenih oko zahteva za ponavljanje izbora u Beogradu i bolje izborne uslove, nije išao u pravcu uspostavljanja društvenog i političkog dijaloga. Umesto da se razgovara o problemima, oštar odgovor vlasti je išao u pravcu negiranja njihovog postojanja. Sa najviših državnih instanci stvarana je atmosfera netolerancije prema svim akterima koji su iznosili dokaze da je na decembarskim izborima počinjena izborna prevara. Zbog kontinuiranih napada na posmatrače izbora, specijalne procedure Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija su 20. februara uputile pismo Vladi Srbije, traživši pojašnjenje za zabeležene situacije,¹³ na koje je Vlada Srbije odgovorila 8. maja, odnosno u nedeljama nakon isteka roka od 60 dana za odgovor.¹⁴

Novi beogradski izbori, zakazani za 2. jun, formalno su raspisani usled nemogućnosti formiranja gradske vlasti, za šta su korišćeni krajnji zakonski rokovi. Činjenica jeste, međutim, da borba za Beograd jeste borba za nešto mnogo veće od jedne, makar i najveće jedinice lokalne samouprave. U političkoj stvarnosti Srbije Beograd je ulog čiju veličinu je teško preceniti. U glavnom gradu živi otprilike četvrtina populacije zemlje. Tu se stvara oko 40 odsto bruto nacionalnog proizvoda. Za razliku od većeg dela Srbije u kojem se dominacija Srpske napredne stranke već dugi niz godina ne može dovesti u pitanje, u Beogradu postoji konkurencija na političkom tržištu. U prethodna dva izborna ciklusa opozicija je bila nadomak "osvajanja" Beograda.

ODIHR je na poziv Vlade Srbije¹⁵ po prvi put odlučio da pošalje misiju za posmatranje lokalnih izbora u Beogradu, što je prva međunarodna misija upućena da posmatra lokalne

⁹ Pored domaćih posmatrača, izbori 17. decembra su bili predmet velikog međunarodnog posmatranja koje su sprovele puna misija OEBS Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i zajednička misija Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, Parlamentarne skupštine OEBS-a i Evropskog parlamenta.

¹⁰ European Parliament, *Resolution of 8 February 2024 on the situation in Serbia following the elections*, 8 February 2024, <https://link.crta.rs/nh>

¹¹ Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija uputio je ozbiljnu kritiku vlastima u Srbiji, ukazujući na činjenicu da Srbija nije pružila dovoljno informacija o postupanju tužilaštva i Ustavnog suda povodom krivičnih dela vezanih za prošlogodišnje izbore, a o kojima, kako Komitet ocenjuje, postoje kredibilni izveštaji. Original u: Human Rights Committee, *Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia*, 28 March 2024, <https://link.crta.rs/ni>

¹² SPD-Fraktion, Bündnis 90/Die Grünen & FDP-Fraktion, "Wahlmanipulationen in Serbien müssen Konsequenzen haben", 17. januar 2024, <https://link.crta.rs/ni>

¹³ UN Special Rapporteur on Human Rights Defenders, "Serbia: denigrating statements against election observers and members of civil society (joint communication)", <https://link.crta.rs/nk>

¹⁴ OHCHR, *Communication Report and Search - Serbia*, <https://link.crta.rs/rg>

¹⁵ ODIHR, *Local Elections*, 2 June 2024, <https://link.crta.rs/ou>

izbore u Srbiji nakon 2002. godine. Opozicija je usloвила izlazak na ponovljene beogradske izbore značajnim unapređenjem izbornih uslova u odnosu na one iz decembra.

Neposredno pred raspisivanje beogradskih izbora, sledeći podsticaje međunarodnih aktera, vlast je pozvala na politički dijalog o usvajanju preporuka ODIHR. Dijalog koji je inicirala doskorašnja predsednica Vlade, sadašnja predsednice Narodne skupštine Ane Brnabić, okupio je predstavnike vladajućih i opozicionih poslaničkih grupa, a naknadno je poziv upućen i civilnom društvu. Taj proces su od početka pratile ozbiljne sumnje u namere s kojima je pokrenut, kao i u mogućnost da postigne bitan efekat usled činjenice da je dijalog uspostavljen tek dva dana pred raspisivanje izbora za novu vlast u Beogradu. Predstavnici vladajuće većine blokirali su funkcionisanje radnih grupa, koje su formirane kao rezultat krhkog političkog dogovora, i to odbijanjem da se odlučuje o konkretnim rešenjima koja su mahom predlagale organizacije civilnog sektora.

Blok opozicionih stranaka izneo je na prvom sastanku u Skupštini početkom aprila tri minimalna uslova za učešće na izborima - uspostavljanje komisije za reviziju biračkog spiska, ravnopravniju zastupljenost političkih aktera na javnom medijskom servisu i objedinjavanje beogradskih i preostalih lokalnih izbora u jedan dan. Dok o prva dva uslova nije postignut dogovor, vlast je 18. aprila prihvatila poslednji zahtev o istovremenom održavanju lokalnih izbora 2. juna. Vlast je pristala na indukovanje ranijeg raspuštanja 87 skupština opština i gradova iako je ranije tvrdila da su takve odluke protivzakonite. Važno je podsetiti da su 2023. godine na isti način izazvani prevremeni lokalni izbori u 65 jedinica lokalne samouprave.

Neke opozicione partije su spajanje izbora za 2. jun videle kao sopstveni uspeh u pregovorima. Drugi deo opozicionog bloka očekivao je više suštinskih promena, pre svega kroz usvajanje posebnog zakona kojim bi se svi izbori pomerili za jesen, čime bi se ostavilo vremena za značajnije poboljšanje izbornih uslova. Taj deo opozicije odlučio se da izbore bojkotuje. Nesaglasnost oko procene dometa zahteva i ishoda pregovora dovela je do podele, pa i do teških javnih sukobljavanja u opozicionom bloku, koji je najvećim delom na izborima 2023. godine nastupio u proevropskoj koaliciji Srbija protiv nasilja. Konfuziji koja je u javnosti nastala u vezi s poremećenim odnosima među dojučerašnjim koalicionim partnerima doprinela je i činjenica da se ne bojkotuju svi lokalni izbori, nego samo oni u Beogradu.

Beogradska izborna trka je od početka bila obeležena paradoksom da su lokalne teme sasvim u senci nacionalnih pitanja, otvorenih na sceni "navodne geopolitičke drame", kao i nejasnim utiskom o tome da li se za odborničke mandate međusobno nadmeću stranke i druge političke organizacije ili se borba vodi između države, s jedne, i njenih protivnika, pa čak i neprijatelja, s druge strane.

Krilatica o "negenocidnom narodu", koja je bila sveprisutna, od projekcije na fasadi najvišeg nebodera u Beogradu, do profila najviših državnih zvaničnika i funkcionera Srpske napredne stranke na društvenim mrežama, bila je blagovremeno pripremljen odgovor na Rezoluciju o

genocidu u Srebrenici, koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 23. maja.¹⁶ U danima koji su prethodili glasanju u UN, srpskoj javnosti je kao glavna tema plasirana borba predsednika Srbije protiv donošenja rezolucije, čiji cilj je, kako je horski, a netačno objašnjavano, da srpskom narodu utisne žig kolektivne krivice i, koliko god to nepojmljivo zvučalo, "genocidnog" karaktera.¹⁷

Velika predizborna nacionalna priča konstruisana je kao mit o pobedi uprkos činjenici da je Rezolucija o genocidu u Srebrenici izglasana i pored svih predsednikovih napora i žrtvovanja. Dokaz trijumfa Srbije, koji se u istom minutu raširio kroz većinu domaćih medija, pronađen je u zbirnom broju država koje su na Ist Riveru ostale uzdržane ili su glasale protiv, a koji je bio veći od broja onih koje su glasale za rezoluciju.¹⁸ U skladu s medijskim pobedničkim jedinstvom, i na ulice Beograda se izlila reka građana (i vozila) koja je trebalo da proizvede utisak spontane masovne demonstracije zahvalnosti predsedniku Srbije i opštenarodnog slavlja,¹⁹ sasvim bizarnog s obzirom na povod koji je direktno vezan s traumom ratnog zločina. Mnogi od vrlo dobro organizovanih demonstranata bili su ogrnuti srpskom zastavom, po uzoru na predsednika koji je tako ogrnut sedeo na zasedanju Generalne skupštine UN. I kompletno državno rukovodstvo bilo je simbolički "dekorisano" na isti način dok je kolektivno pratilo prenos iz Njujorka.²⁰

U video klipovima koje su delili najviši državni i stranački funkcioneri, potpis poruke "Mi nismo genocidan narod" glasio je Ponosna Srbija i Srpska, što je još jedna ilustracija duha kampanje u kojoj je "srpski svet", u svojoj fizičkoj i metafizičkoj širini, bio važniji od usko lokalnih, komunalnih tema kojima bi trebalo da se bave gradske vlasti.

Dominaciji strateških nacionalnih tema i globalne politike u periodu kampanje za lokalne izbore bitno je doprinela i poseta Si Đinpinga, predsednika Kine, Srbiji, odnosno Beogradu. Ogroman medijski značaj dat je događaju koji je, kako je Radio-televizija Srbije izvestila, bio prilika za "cementiranje gvođenog prijateljstva" dve zemlje.²¹ Ilustrativan je i kuriozitet da je pomenuti javni medijski servis na svom prvom TV kanalu čak prekinuo prenos polufinalne večeri Pesme Evrovizije kako bi gledaocima uživo preneo pristizanje kineske delegacije na beogradski aerodrom.

Osim Rezolucijom o genocidu u Srebrenici i posetom kineskog predsednika, politički kontekst u kojem se odvijala kampanja za lokalne izbore obeležen je i pitanjem o prijemu Kosova u Savet Evrope, tenzijama na severu Kosova u vezi s upadom kosovske policije u ekspoziture Poštanske štedionice iz Beograda i parlamentarnim izborima u Hrvatskoj.

¹⁶ BBC na srpskom, "Genocid u Srebrenici: Generalna skupština UN usvojila Rezoluciju o Danu sećanja", 23. maj 2024., <https://link.crta.rs/ol>

¹⁷ Tanjug, Vučić: "Rezolucija će žrtvama staviti žig na čelo; Nemci poručili da se suočimo sa rezolucijom onakvom kakvom nam je daju", 22. maj, 2024, <https://link.crta.rs/om>

¹⁸ Večernje novosti, "USPELI SMO DA PRUŽIMO OTPOR VREDAN DIVLJENJA": Vučević poručio - Rezolucija je formalno usvojena, a suštinski je doživela debakl", 23. maj, 2024., <https://link.crta.rs/oo>

¹⁹ Blic, VIJORI SE SRPSKA ZASTAVA Građani izašli na ulice nakon glasanja o Rezoluciji o Srebrenici, gužve u centru Beograda (VIDEO, FOTO), 23. maj, 2024., <https://link.crta.rs/oo>

²⁰ NIN, Ogrtanje zastavama Srbije: Vučić u GS UN, ministri na Andrićevom vencu, 23. maj, 2024., <https://link.crta.rs/op>

²¹ RTS, Si Đinping 7. maja stiže u Srbiju, 29.4.2024., <https://link.crta.rs/ot>

3. METODOLOGIJA

Crta u svojstvu nezavisne domaće posmatračke misije pratila je celokupan izborni proces za izbor odbornika Skupštine grada Beograda održane 2. juna 2024. godine, po međunarodnim standardima za nestranačko i nepristrasno posmatranje izbora: Deklaraciji o principima za međunarodno posmatranje izbora,²² Kodeksu ponašanja za međunarodne posmatrače izbora, Deklaraciji o principima za nepartijsko posmatranje izbora od strane građanskih organizacija²³ i Kodeksu ponašanja za nepartijske posmatrače.

Metodologija posmatranja izbora obuhvatila je tri perioda: pre izbornog dana (dugoročno posmatranje), posmatranje izbornog dana (kratkoročno posmatranje) i period nakon izbornog dana. Metodologija posmatranja tokom svake faze omogućava Posmatračkoj misiji Crte da na dnevnom nivou prikuplja i obrađuje relevantne informacije o kampanji koja je vođena za izbor odbornika Gradske skupštine Grada Beograda. Pravni tim Posmatračke misije Crte pratio je sve sednice Gradske komisije Grada Beograda, i prikupljao informacije o radu lokalnih izbornih komisija, što je omogućilo sveobuhvatan uvid u organizovanje i sprovođenje izbora, kao i procesne i pravne postupke u zaštiti izbornog prava, postupke ponavljanja izbora, i utvrđivanje konačnih rezultata.

3.1 Metodologija dugoročnog praćenja izborne kampanje

Posmatračka misija Crte je od 3. aprila 2024. godine sprovodila sistematično terensko posmatranje izborne kampanje, rada izborne administracije, monitoring medija i društvenih mreža, kao i desk istraživanja specifičnih tema u izborima, kako bi izvestila javnost o atmosferi i glavnim karakteristikama kampanje za beogradske izbore koji su bili zakazani za 2. jun.

Terensko posmatranje izbora

Crtin tim za dugoročno posmatranje izbora na terenu pratio je aktivnosti političkih stranaka, aktivnosti lokalnih vlasti i najviših javnih funkcionera. Tim od 14 posmatrača prikupljao je podatke praćenjem društvenih mreža, obilaskom događaja i kroz razgovore sa građanima, predstavnicima institucija i drugim relevantnim akterima. Od raspisivanja izbora Crtini posmatrači su zabeležili oko 4.700 aktivnosti političkih stranaka, predstavnika vlasti i najviših javnih funkcionera u Beogradu. Crtin tim dugoročnih posmatrača na terenu je obavio više od 70 razgovora i intervjuja sa građanima i drugim relevantnim akterima.

Monitoring medija

²² National Democratic Institute, "Declaration of Principles for International Election Observation and Code of Conduct for International Election Observers", 27. oktobar 2005, <https://link.crta.rs/nc>

²³ National Democratic Institute, "Declaration of Global Principles for Nonpartisan Election Observation and Monitoring by Citizen Organizations and Code of Conduct for Nonpartisan Citizen Election Observers and Monitors", 3. april, 2012, <https://link.crta.rs/nd>

Posmatračka misija Crte pratila je rada televizija s nacionalnom pokrivenošću tokom izborne kampanje. Cilj je bio da se omogući uvid u prisutnost političkog pluralizma u medijima i u nivo medijske profesionalnosti u odnosu na sve aktere na političkoj sceni. Crtini posmatrači, obučeni po najvišim međunarodnim standardima za posmatranje medija u izbornom procesu, posmatrali su pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću: RTS 1, TV Pink, TV Prva, TV Happy i TV B92. U fokusu posmatranja su bili centralni dnevници u kojima su se pojavljivali ili spominjali politički akteri.

Zastupljenost političkih aktera se merila beleženjem osnovne jedinice merenja – sekundama koje je svakom političkom akteru posvetila svaka posmatrana televizija. Tonalitet političkih aktera se određivao na trostepenoj skali od negativnog do pozitivnog. Negativan tonalitet odražava napadanje ili nepovoljno izveštavanje o političkom akteru, neutralan tonalitet iznošenje činjenica bez napadačkog ili afirmativnog izveštavanja, dok pozitivan tonalitet odražava afirmativno i navijačko izveštavanje o političkom akteru. Merene su sekunde koje su politički akteri imali u aktivnoj i pasivnoj ulozi. U aktivnoj ulozi politički akter je prisutan u video-tonskom obraćanju iz prvog lica, dok u pasivnoj o političkom akteru govore novinari, voditelji, prezenteri ili drugi učesnici programa. U period izborne kampanje od 3. aprila do održavanja izbora 2. juna, posmatrači Crte su obradili preko 3.400 minuta programa. Detaljnu metodologiju posmatranja medija možete pročitati na sajtu Crte.²⁴

3.2. Izborni dan 2. jun 2024. godine

Posmatrači Crte, obučeni po najvišim međunarodnim standardima bili su raspoređeni na slučajnom i reprezentativnom uzorku od 450 biračkih mesta za beogradske izbore. Preko 1.000 akreditovanih posmatrača je od momenta otvaranja do zaključenja rezultata glasanja na biračkim mestima pratilo i izveštavalo o procesu glasanja. Osim posmatranja unutar biračkih mesta, deo posmatrača bio je raspoređen ispred biračkih mesta širom Beograda kako bi pratili dešavanja ispred i u okolini biračkih mesta, dok je drugi deo bio podeljen u mobilne timove koji su se kretali između biračkih mesta.

3.3. Nakon izbornog dana

Posmatračka misija Crte je pratila rad izborne administracije do saopštavanja zvaničnih rezultata, kao i proces eventualnih prigovora i zahteva za poništavanje izbora.

Crta je nakon izbornog dana nastavila sa analizom nepravilnosti koje su posmatrači prijavljivali u toku izbornog dana.

Tokom praćenja decembarskih izbora, Crta se, po prvi put od kada je započela sa posmatranjem izbora, suočila sa okolnošću da je veliki broj posmatrača osećao strah da

²⁴ Crta, "Metodologija monitoringa medija političkog pluralizma", <https://link.crta.rs/3c>

direktno sa biračkih mesta izveštava o nepravilnostima kojima su svedočili. Kako bi se prevazišao novonastali problem, Crta je u svoju standardnu metodologiju posmatranja izbora uvrstila dodatne intervju sa svojim posmatračima nakon izbornog dana. Za potrebe boljeg razumevanja dešavanja na biračkim mestima i kao mehanizam kontrole, urađeni su intervjui sa posmatračima koji su bili raspoređeni na biračkim mestima i ispred biračkih mesta.

Crta je nakon izbornog dana sprovela i dve dodatne analize: analizu raspodele glasova prema izlaznosti i analizu obrazaca glasanja prema mestu stanovanja.

Naknadne analize se nadovezuju na opservacije posmatrača sa i ispred biračkih mesta, kao i na analize sprovedene pre izbornog dana. Zajedno su ključne za razumevanje prisustva i efekata izbornih manipulacija.

3.4. Sastanci Posmatračke misije Crte sa izbornim akterima i institucijama

Crta je u sklopu dugoročnog posmatranja uputila poziv na sastanak relevantnim institucijama i političkim akterima koje imaju nadležnosti u različitim delovima izbornog procesa, kako bi imala uvid i prikupila informacije o njihovom radu. Informacije o kvalitetu procesa koji prethode izbornom danu, vršenju nadležnosti relevantnih institucija, kao i eventualnim izazovima sa kojima se institucije i politički akteri suočavaju u svom radu, omogućavaju sticanje šire slike o kvalitetu izbornih uslova, kao i generalnom toku svih relevantnih aspekata izbornog procesa.

Odgovori institucija na Crtin poziv bili su različiti. Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Više javno tužilaštvo u Beogradu i Radna grupa Ministarstva unutrašnjih poslova za podršku unapređenju izbornog procesa u Srbiji nisu uopšte odgovorili na Crtin poziv, dok je Viši sud u Beogradu odgovorio da nije u mogućnosti da se sastane sa predstavnicima Posmatračke misije jer je već počeo da odlučuje u određenim predmetima koji su u vezi sa izbornim postupkom. Takođe, obavestili su Crtu da su preduzeli mere radi istinitog, pravovremenog i potpunog informisanja građana o svom postupanju u skladu sa Zakonom o lokalnim izborima, na način da su na svojoj internet stranici napravili poseban odeljak posvećen ovom izbornom postupku, uz naglašavanje da će biti određeno i lice za informisanje javnosti - portparol.

Institucije koje su pozitivno odgovorile na Crtin poziv i sa kojima se sastanak održao su Agencija za sprečavanje korupcije, Zaštitnik građana, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Poverenik za informacije od javnog značaja, Gradska izborna komisija i nakon ponovljenog poziva - Regulatorno telo za elektronske medije i Ministarstvo unutrašnjih poslova. Zaštitnik građana i Poverenica za zaštitu ravnopravnosti su posebno istakli zabrinutost povodom određenih slučajeva koji obuhvataju ugrožavanje prava najranjivijih grupa ljudi u cilju sprovođenja izborne kampanje, dok je REM naveo da im izborna kampanja nije bila u fokusu. Predstavnici REM-a su na sastanku najavili da će objaviti Izveštaj o nadzoru nad komercijalnim pružaocima medijskih usluga sa nacionalnom pokrivenošću za decembarske

izbore, ali to nije urađeno do objavljivanja ovog izveštaja. Takođe, požalili su se na svoje kapacitete da prate lokalne izbore i istakli su da se u najvećoj meri njihove aktivnosti povodom lokalnih izbora svode na odlučivanje o prijavama građana, po kojima takođe do danas nije odlučeno. Crta se sastala i sa predstavnicima MUP-a, neposredno pre izbornog dana, kako bi ih upoznali sa načinom posmatranja izbornog dana.

Crta je takođe uputila poziv i predstavnicima sledećih proglašanih izbornih lista "ALEKSANDAR VUČIĆ - BEOGRAD SUTRA", "Biramio Beograd - Dobrica Veselinović - Miloš Pavlović", "DR SAVO MANOJLOVIĆ - I JA SAM BEOGRAD - KRENI - PROMENI", "MI SNAGA NARODA, prof. dr Branimir Nestorović", "1 OD 5 MILIONA - BEOGRADSKI FRONT - RITAM GRADA - DUŠAN TEODOSIJEVIĆ GRADONAČELNIK", "NARODNA LISTA - KLJUČ ZA POBEDU" i "UNIJA ROMA SRBIJE - ZA BEOGRAD" sa željom da stekne jasniji uvid u kvalitet sprovođenja izbora, primene zakona i uslova za sprovođenje kampanje. Međutim, Crta nije dobila odgovor ni od jednog predstavnika kontaktiranih izbornih lista.

3.5. Prijavi Crti - prijave koje je Posmatračka misija dobila od građana

Crtin pravni tim je zabeležio rekordan broj prijava građana u toku posmatranog izbornog procesa. Kao i u prethodnim izbornim ciklusima, građani su i ovog puta mogli da se obrate Crtinom pravnom timu putem mejla ili telefona sa pitanjima vezanim za izborni proces, kandidovanje, izborna prava i uočene neregularnosti na sam izborni dan. Tokom tri meseca izbornog procesa, Crtin tim je zabeležio skoro 1.000 prijava građana Bepgrada, od čega najviše tokom izbornog dana - oko 500. Do izbornog dana primljeno je oko 400 prijava, a nakon izbornog dana još 100.

Zabeleženi su mehanizmi viđeni već u prethodnim izbornim procesima. Građani su prijavljivali da im stižu pozivi na adrese za lica koja im nisu poznata, što je rezultiralo sa skoro 300 prijava. Na sam izborni dan, kroz prijave građana je zabeleženo skoro 100 nepravilnosti vezanih za proceduru glasanja i nepoštovanje iste. Takođe, Crti je prijavljeno 15 slučajeva nepravilnosti kod glasanja van biračkog mesta, gde birački odbor nije došao kod građana koji su se prijavili za glasanje van biračkog mesta, samim tim im nije bilo omogućeno glasanje.

Građani su tokom izbornog dana i u danima nakon, prijavili više od 80 slučajeva vođenja evidencije o biračima koji su izašli na glasanje, kako u okolini biračkog mesta tako i na samom biračkom mestu. Zabrinjavajući je i broj prijavljenih kupovina glasova, sa više od 50 prijava sumnje na davanje i primanje mita u vezi sa glasanjem.

Građani su prijavljivali i probleme sa ostvarivanjem svog biračkog prava, koji uključuju brisanje iz biračkog spiska, nemogućnost pronalaženja u spisku, zabune kod promena prebivališta i pozive za glasanje za preminula lica.

Takođe, zabeležen je i povećan intenzitet dovoženja birača na biračko mesto kako bi glasali, uglavnom privatnim vozilima, kombijima, ali u nekim slučajevima i autobusima. Dovoženje, odvoženje i okupljanje sumnjivih automobila prijavljeno je u više od 50 slučajeva.

Građani su Crtinom pravnom timu u većem intenzitetu nego pre prijavljivali i pritiske koje trpe, kroz dobijeni nalog za fotografisanje glasačkih listića ili kroz upisivanje posebnih kodova na glasački listić zarad identifikacije, prijavljeno je više od 40 ovakvih situacija.

3.6. Prethodni izveštaji o posmatranju junskih izbora u Beogradu

Na osnovu obrađenih podataka, Crta je pripremala periodične izveštaje o dugoročnom posmatranju kampanje koje je predstavljala javnosti, kako bi javnost upoznala sa kvalitetom izbornog procesa u posmatranom periodu, kao i mogućim nepravilnostima. U ovom finalnom izveštaju koji pruža sveobuhvatnu sliku izbornog procesa objedinjeni su nalazi tri preliminarne izveštaja:

1. Prvi presek dugoročnog posmatranja (3. apr. - 13. maj 2024)
2. Drugi presek dugoročnog posmatranja (13. maj - 28. maj 2024)
3. Preliminarni izveštaj o toku izbornog dana (3. jun 2024)

Prvi preliminarni presek obuhvatio je period od 3. aprila do 13. maja²⁵ u kom su timovi Posmatračke misije Crte za dugoročno terensko posmatranje izbora, rad izborne administracije i medijskog monitoringa počeli sa prikupljanjem podataka. Ključni nalazi pokazuju da je prvi period izborne kampanje bio obeležen **izrazitim prednostima koje su partije na vlasti stekle zloupotrebom institucija i manipulacijama izbornim kalendarom**. U ovom periodu zabeleženi su slučajevi **pritisaka na birače, zloupotrebe javnih resursa i ličnih podataka, političkih pritisaka i izbornog klijentelizma**, posebno usmerenih na zaposlene u javnom sektoru. Pored toga, Crta je zabeležila **obimne i neobjašnjive promene u biračkom spisku, reorganizovanje biračkih mesta u Beogradu bez jasne informacije o kriterijumima na osnovu kojih su formirana nova biračka mesta, kao i falsifikovanje potpisa pojedinih kandidata u kampanji**. U medijskom monitoringu **dominiraju predsednik Vučić i vladajuća većina, uz neravnopravni položaj opozicije, pristrasno izveštavanje, negativnu kampanju, zapaljivu retoriku i manipulaciju informacijama**, što dodatno ugrožava integritet izbornog procesa.

Drugi preliminarni presek²⁶ obuhvatio je period od 13. do 28. maja, u kom su timovi Posmatračke misije Crte nastavili sa prikupljanjem podataka o izornoj kampanji za odbornike Skupštine grada Beograda. U ovom periodu, intenzitet predizbornih aktivnosti je pojačan, a pitanja lokalnih politika su utopljena u nacionalne teme, plasirane sa vrha države. Posmatračka misija Crte ocenjuje da je **završnicu kampanje obeležilo zamagljivanje granice između države i političke stranke, pritisci na birače i zloupotreba javnih resursa za potrebe partijske kampanje**. Zabrinutost u vezi sa stanjem Jedinственog biračkog spiska, koji je zaključen 17. maja za izbore 2. juna, ponovo se javila u delu javnosti, uz preko **200 poziva građana Crti koji su iznosili sumnje da su nepoznata lica**

²⁵ Crta, Izbori 2024 - Prvi presek dugoročnog posmatranja izbora, 13.5.2024, <https://link.crta.rs/rq>

²⁶ Crta, Izbori 2024 – Drugi presek dugoročnog posmatranja izbora, 28.5.2024, <https://link.crta.rs/rs>

prijavljena na njihovim adresama, kao i da su im pristizali pozivi za glasanje preminulim osobama ili licima koja su se odjavila sa adresa. Crta je utvrdila da spisak dostavljen od MUP-a ne sadrži sve birače koji su menjali prebivalište između jedinica lokalnih samouprava nakon 3. jula 2023. godine, te da primena ove odredbe nije sprovedena kompletno i u dobroj veri. Takođe, postoji sumnja u proces kandidovanja lista, koji je obeležen opstrukcijom prilikom skupljanja potpisa podrške za kandidaturu, pošto je više opozicionih kandidata prijavljivalo nedostupnost overivača. Kampanja je dominirala porukama koje su lokalne izbore u Beogradu predstavljale kao sudbonosne za naciju, dok je predsednik Vučić bio ubedljivo najdominantnija figura medijskog prostora. U medijskom monitoringu, najuticajniiji mediji su demonstrirali **izrazito nejednak tretman predstavnika izbornih lista vlasti i opozicije**, sa prosečnom zastupljenošću predstavnika vlasti od 93 odsto vremena u centralnim vestima. Posmatračka misija Crte zabeležila je i **zabrinjavajuće slučajeve zloupotrebe dece u kampanji, korišćenje veštačke inteligencije za diskreditovanje kandidata na izborima, fizičke i verbalne napade na aktiviste političkih stranaka**, kao i **normalizaciju atmosfere straha**, što dodatno ugrožava integritet izbornog procesa.

O toku izbornog dana, kvalitetu procesa, izlaznosti i rezultatima glasanja 2. juna, javnost je informisana iz Crta pres centra. Preliminarni rezultati monitoringa izbornog dana²⁷ predstavljeni su javnosti u ponedeljak, 3. juna nakon analize podataka prikupljenih sa terena. Preliminarni izveštaj o monitoringu izbornog dana obuhvata poslednji period pre izbornog dana i sam izborni dan. Posmatračka misija Crte ocenila je da su **po broju i vrstama nepravilnosti i pojedinačnih incidenata, posebno po zabeleženim slučajevima kupovine glasova, ali i po tenzičnim situacijama koje su dolazile do, pa i preko ivice nasilja, kvalitet ovog izbornog dana bio lošiji nego na beogradskim izborima održanim 3. aprila 2022.** te da ovim izborima **država nije vratila poverenje građana u izborni proces.** Prema preliminarnoj analizi Posmatračke misije Crte, **rezultati glasanja su kompromitovani na 9 odsto biračkih mesta u Beogradu.** Iako dešavanja na ovim mestima ne mogu dovesti u pitanje pobedu najjače liste, zbog rasprostranjenosti i prirode zabeleženih mehanizama kojima je kontrolisana volja birača na izborni dan i kompromitovanosti biračkog spiska, izbori se ne mogu smatrati slobodnim i poštenim.

²⁷ Crta, Izbori 2024 - Loš izborni dan u Beogradu, 3. 6. 2024, <https://link.crta.rs/rr>

4. IZBORNI OKVIR I USLOVI

Izbori za odbornike Skupštine grada Beograda raspisani su poslednjeg dana zakonskog roka - 3. aprila. Određeno je da kampanja traje maksimalnih 60 dana kako bi izbori bili održani 2. juna.

Izbori za odbornike Skupštine grada se organizuju na teritoriji Grada Beograda kao jednoj izbornoj jedinici. Izbori se organizuju na svake četiri godine, dok je aktuelni izborni proces posledica neuspeha u formiranju gradske vlasti nakon vanrednih beogradskih izbora u decembru 2023. godine. **Ukupno 110 odborničkih mandata distribuiraju se sistemom najvećeg količnika između izbornih lista koje pređu izborni prag od tri odsto. Ovaj prag ne važi za liste nacionalnih manjina.** Gradonačelnika Beograda ne biraju građani na neposrednim izborima, već Skupština grada bira nosioca ove funkcije.

Izborni proces organizuje se na osnovu seta zakona koji uređuju izbornu materiju: Zakona o lokalnim izborima (2022), Zakona o izboru narodnih poslanika (2022), Zakona o jedinstvenom biračkom spisku (2011), Zakona o sprečavanju korupcije (2019), Zakona o finansiranju političkih aktivnosti (2022), Zakona o elektronskim medijima (2023), itd. U skladu s tim zakonima, nadležne institucije - poput Gradske izborne komisije grada Beograda, Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave, Agencije za sprečavanje korupcije, Regulatornog tela za elektronske medije²⁸ itd. - postupaju i usvajaju niz podzakonskih akata koji detaljno propisuju izborna pravila.

4.1. Proces pregovora oko unapređenja izbornih uslova

Nasuprot solidnom zakonodavnom okviru, u trenutku raspisivanja izbora preostale su mnogobrojne neispunjene ili nedovoljno ispunjene preporuke ODIHR iz ranijih izbora,²⁹ kao i nalazi i preporuke domaćih posmatrača, uključujući i one u vezi s beogradskim izborima održanim svega tri meseca ranije, kojima su legalnost i legitimitet rezultata osporeni.³⁰

Do raspisivanja beogradskih izbora, **institucije države Srbije nisu preduzele korake ka suštinskom unapređenju izbornih uslova**, odnosno nisu registrovane aktivnosti u pravcu

²⁸ REM je Zakonom o elektronskim medijima, koji je stupio na snagu 4. novembra 2023, bio obavezan da najkasnije do 7. maja 2024. godine uskladi podzakonsku regulativu sa novim zakonom. Nekoliko dana nakon raspisivanja izbora za odbornike u Skupštini grada Beograda, REM je započeo javnu raspravu o nacrtima pravilnika čije usvajanje spada u njegovu nadležnost. Ova rasprava trajala je od 5. do 25. aprila 2024. REM je za dvadeset dana, što je najkraći zakonom propisan rok za sprovođenje javne rasprave, obuhvatio raspravu o čak petnaest različitih dokumenata, uključujući Pravilnik o načinu izvršavanja obaveza pružalaca medijskih usluga tokom izborne kampanje. Objednivši javnu raspravu, REM je doveo u pitanje svrsishodnost procesa predlaganja rešanja koja bi unapredila predložene tekstove. Grupa od 15 medijskih udruženja i organizacija civilnog društva koje se bave slobodom medija apelovale su na REM da produži javnu raspravu, upravo kako bi dobile dovoljno vremena da se upoznajaju sa nacrtima svih pravilnika kao i da izrade pisane primedbe i sugestije na svaki od njih. REM je odbio pozvavši se na zakonom predviđen najkasniji rok za usvajanje pravilnika.

²⁹ ODIHR je državi Srbiji u periodu od izbora 2012. godine do izbora 2022. godine, odnosno nakon pet republičkih izbornih ciklusa koje je ODIHR posmatrao u ovom desetogodišnjem periodu, uputio 145 preporuka. Nakon izbora održanih u decembru 2023. godine, ODIHR je pristupio redovnoj evaluaciji ispunjenosti preporuka i utvrdio da je svega pet prioritarnih i 13 drugih preporuka u potpunosti ispunjeno. Takođe, ODIHR je objavio i konačni izveštaj o vanrednim parlamentarnim izborima održanim 17. decembra, uputivši državi Srbiji još 25 preporuka od čijih se svih sedam prioritarnih parafrizira još 2012. godine: <https://link.crta.rs/ng>

³⁰ Posmatračka misija Crte, Završni izveštaj o vanrednim parlamentarnim i beogradskim izborima održanim 17. decembra 2023. godine, 14. februar 2024. godine, <https://link.crta.rs/mo>

stvaranja okruženja za društveno-politički razgovor o kvalitetu okvira za sprovođenje i nadzor nad sprovođenjem izbora. Politički predstavnici su mesece između dva izborna ciklusa koristili da u javnosti **negiraju ili umanjuju probleme** na koje su ukazivali međunarodni i domaći posmatrači u vezi sa decembarskim i ranijim izborima u Srbiji.³¹ Samim tim su **nedelje uoči raspisivanja izbora, kao i prvih mesec dana kampanje protekli u neizvesnosti da li će se izborna pravila po kojima se ovi izbori održavaju menjati** usled političkih odluka, što bi bilo suprotno međunarodnim demokratskim pravilima po kojima se sprovede izborne reforme.

Javnost Srbije je tek sredinom marta 2024. godine upoznata s tim da je Radna grupa Vlade Srbije za saradnju sa OEBS i ODIHR³² - mehanizam koji je postojao od 2019. godine i kroz koji su na brzinu, uoči izbora i bez konsenzusa sprovedene obimne zakonske izmene (2020. i 2022.) - započela neke aktivnosti u pravcu "nastavka rada na ispunjenju ODIHR preporuka" s fokusom na Konačni izveštaj ODIHR o decembarskim parlamentarnim izborima.³³ Crta je analizirala i saopštenje koje je objavila Vlada Srbije 15. marta i - pre svega kada se radi o prioritetnim preporukama - zaključila da Vlada nije preduzela ni jednu meru radi ispunjavanja tri od sedam prioritetnih preporuka (broj 5, 6 i 7)³⁴ iz Konačnog izveštaja ODIHR-a iz decembarskih izbora 2023, dok su mere koje su preduzete u odnosu na dve preporuke (1 i 4)³⁵ ocenjene kao neadekvatne i nedovoljne da bi se u oblastima koje te preporuke pokrivaju Srbija približila standardima slobodnih i poštenih izbora.

Javnost je takođe saznala i da je Radna grupa - **bez transparentnosti i inkluzivnog donošenja odluka** - već pripremila i nacрте izmena i dopuna pet izbornih zakona, s obrazloženjem da se time doprinosi ispunjenju sedam (od 26) preporuka ODIHR iz decembarskog izveštaja, od čega, pak, svega jedne prioritetne. Uvid javnosti u predloge izmena ovih zakona nije bio omogućen do prve polovine aprila. Analizom predloženih

³¹ Predsednica Vlade Srbije, Ana Brnabić, na zvaničnoj konferenciji za medije povodom objavljivanja Konačnog ODIHR izveštaja o parlamentarnim izborima održanim 17. Decembra izjavila je: "Kad pogledate preporuke, samim tim preporukama je jasno da su u Srbiji bili fer, poštjeni i transparentni izbori i da su te preporuke mnogo blaže nego u mnogim zemljama članicama EU i samim tim pokazuje da su izbori bili transparentni fer i u skladu sa demokratskim normama", <https://link.crta.rs/nf>, minut **36:54**, 28. februar 2024. godine.

³² Dosadašnji učinak Vladine Radne grupe bio je ograničen izostankom transparentnosti i praktičnih rezultata u poboljšanju izbornih uslova i ispunjenju ODIHR preporuka - osim u zakonskim i podzakonskim promenama koje su tektonski menjale način sprovođenja izbora još od 2019. godine, ali koje u praksi nisu dovele do otklanjanja ključnih problema. Više o Radnoj grupi na: Vlada Republike Srbije, Radna grupa za saradnju sa OEBS i ODIHR, <https://link.crta.rs/ml>

³³ Vlada Republike Srbije, Radna grupa za saradnju sa OEBS i ODIHR, "Nastavak rada na ispunjenju ODIHR preporuka", 15. mart 2024, <https://link.crta.rs/mm>

³⁴ **Preporuka 5:** Zakonom bi trebalo da se obezbedi jasno razdvajanje između javnih funkcija i aktivnosti u kampanji nosilaca tih funkcija. Vlasti bi trebalo da preduzmu mere kojima se sprečava zloupotreba položaja i državnih resursa, a sve prekršaje da rešavaju proaktivno kroz proporcionalne i odvraćajuće sankcije; **preporuka 6:** Vlasti bi trebalo da spreče zastrašivanje i pritisak na birače, uključujući i na zaposlene u javnim i državnim institucijama i preduzećima, kao i da ojačaju mehanizme nadzora; **preporuka 7:** Nezavisnost Regulatornog tela za elektronske medije (REM) mora biti efektivno garantovana u skladu sa najnovijim zakonskim odredbama. REM bi trebao proaktivno da koristi zakonska ovlašćenja da postupa po službenoj dužnosti u slučajevima kršenja medijskih propisa, na osnovu sistematskog nadzora. U: ODIHR, *Konačni izveštaj o vanrednim parlamentarnim izborima održanim 17. decembra 2023.*

³⁵ **Preporuka 1:** Da bi se efikasno sprovele preporuke navedene u ovom i prethodnim izveštajima KDILJP-a o posmatranju izbora, neophodne izmene zakonodavstva bi trebalo inicirati dovoljno pre narednih izbora kroz uključiv konsultativni proces zasnovan na širokom političkom konsenzusu. Ako bude rekonstituisana, međuresorna Radna grupa za koordinaciju i praćenje sprovođenja primene preporuka za unapređenje izbornog procesa trebalo bi da funkcioniše potpuno transparentno, uz uključivanje relevantnih aktera, kao što su organizacije civilnog društva; **preporuka 4:** Da bi se odgovorilo na zabrinutosti u vezi sa tačnošću biračkog spiska i povećalo poverenje javnosti, trebalo bi preispitati relevantne zakone, propise i prakse kako bi se omogućio pristup podacima o registraciji birača i olakšalo sprovođenje značajne revizije Jedinstvenog biračkog spiska uz učešće relevantnih aktera, uključujući političke stranke i civilno društvo, a u skladu sa standardima zaštite podataka.

zakonskih izmena, Crta je zaključila da se krenulo putem intervencija koje neće suštinski uticati na otklanjanje hronično prioriternih problema u izborima.³⁶

Vlast je uoči raspisivanja izbora i paralelno s izbornom kampanjom pokrenula pojedine aktivnosti u pravcu promene zakona, uključujući i terensku kontrolu prebivališta na adresama za koje se ustanovi da broj ukućana prelazi pet; zatim je mimo očiju javnosti promenila pojedine prakse - poput primene Zakona o Jedinственном бирачком списку kada se radi o ostvarivanju prava glasa na lokalnim izborima.

Otpočinjanjem međustranačkog dijaloga u parlamentu 1. aprila,³⁷ a na inicijativu predsednice Narodne skupštine, **po prvi put nakon decembarskih izbora stečeni su uslovi za uspostavljanje društveno-političkog dijaloga o kvalitetu izbora, iako tek paralelno sa održavanjem beogradskih izbora zakazanih za 2. jun.**

Na zahtev predsednice Narodne skupštine, učesnici sastanaka Kolegijuma na temu izbornih uslova,³⁸ dostavili su 12. aprila i u roku kraćem od 24 sata svoje sugestije i preporuke za prioritete u unapređenju izbornog procesa - a po dogovoru sa sastanka od dana ranije (11. april) kom je po prvi put prisustvovalo i civilno društvo.³⁹

Uprkos insistiranju na efikasnosti, **tokom prvih nedelja procesa, javnost i izborni akteri bili su uskraćeni za odgovor o tome koji sve dogovori u ovom procesu, ako do njih dođe, i eventualne izmene u zakonima i praksi mogu biti primenjeni i na kampanju koja je u toku.** Ovakvim odnosom, a bez prethodno stvorenog društveno-političkog konsenzusa i razumevanja o potrebama, veliki deo kampanje se odvijao u **okolnostima neizvesnosti i potencijalne nestabilnosti izbornih pravila.**

Tokom samog procesa **registrovani su niski kapaciteti za postizanje dogovora, kao i razumevanje problema izbora u Srbiji. Međustranački dijalog na unapređenju izbornih uslova i ispunjenju ODIHR preporuka zaustavljen je i nije rezultirao suštinskim napretkom.** Nakon što je održano **sedam sastanaka skupštinskog Kolegijuma i sedam sastanaka Radne grupe za unapređenje izbornog procesa koja je proistekla iz dogovora na Kolegijumu,**⁴⁰ nisu napravljeni minimalni koraci u pravcu zauzimanja zajedničkih pozicija o mogućim zakonskim predlozima i predlozima javnih politika za unapređenje izbornog procesa.

³⁶ Crta, Doprinos Crte u procesu implementacije preporuka ODIHR-a za unapređenje izbornog procesa u Republici Srbiji, 11. april 2024, <https://link.crta.rs/nl>

³⁷ Kolegijum Narodne skupštine sazvan 26. marta za 1. april 2024. godine, <https://link.crta.rs/mn>

³⁸ Kolegijum Narodne skupštine sazvan 26. marta za 1. april 2024. godine, <https://link.crta.rs/mn>

³⁹ U svom doprinosu dostavljenom u traženom roku, Crta je istakla odgovornost institucija, tačan birački spisak, profesionalan rad medija i zaštita građana od političkih pritisaka kao 4 prioritete oblasti za dalji rad na primeni izbornih preporuka ODIHR-a. Takođe, Crta je istakla da bez tačnog i nekompromitovanog biračkog spiska nije moguće sprovesti demokratske izbore. Crta je zbog toga Skupštini Srbije dostavila i šta treba da budu ciljevi, nadležnost i sastav komisije za reviziju biračkog spiska čije je osnivanje predložila. Više u: Crta, Predlozi Crte o načinu daljeg rada na primeni preporuka ODIHR-a, dostavljeni Narodnoj skupštini, 12. april 2024, <https://link.crta.rs/nm>

⁴⁰ Tek krajem aprila postigut je dogovor o formiranju Radne grupe za unapređenje izbornog procesa u sklopu skupštinskog Odbora za ustavna pitanja i zakonodavstvo.

Suštinske doprinose za konkretan rad i na sastancima Kolegijuma, a naročito na sastancima Radne grupe za unapređenje izbornog procesa (Radna grupa), dominantno je dostavljalo civilno društvo.⁴¹ Neki predlozi dolazili su i od pojedinih opozicionih poslaničkih grupa i manjinskih stranaka, dok su izostajali predlozi predstavnika vladajuće većine o tome kako unaprediti izborne uslove i odgovoriti na ODIHR preporuke.

Tek krajem aprila postignut je dogovor jedino o formiranju **Radne grupe za unapređenje izbornog procesa** u sklopu skupštinskog Odbora za ustavna pitanja i zakonodavstvo.

Uvedena je i **posebna mera na sugestije opozicije i civilnog društva, koja se ne odnosi na preporuke ODIHR, već na zahtev opozicije da se amortizuju nelegalne i nelegitimne migracije birača kojima je izborna volja građana Beograda prekrojena u decembru 2023. godine.** U pitanju su izmene Zakona o Jedinostvenom biračkom spisku kojom su građani koji su prebivalište u Beogradu prijavili nakon 3. jula 2023. svoje pravo glasa 2. juna 2024. Godine mogli da ostvare u opštini prethodnog prebivališta ukoliko se tamo oragnizuju izbori.⁴² Ostaje nejasan kvalitet sprovođenja i kontrolisanja sprovođenja ove zakonske izmene u praksi.

Iako je Radna grupa, sačinjena od predstavnika poslaničkih grupa, parlamentarnih manjinskih stranaka i tri organizacije civilnog društva, Transparentnost Srbija, CeSID i Crta, trebalo da do 20. maja isporuči prvi zadatak zauzimanjem zajedničkog stava o predlozima zakonskih izmena koje bi mogle imati efekte na izbore 2. juna,⁴³ do ovoga nije došlo zbog opstrukcije članova iz redova vladajuće većine da se o predlozima izjasne.

Hronološki, tokom prvog sastanka Radne grupe koji je održan 2. maja, dogovoreno je da članovi do 7. maja dostave svoje doprinose za potrebe definisanja prioriternih izmena i dopuna zakona koje bi Radna grupa razmatrala i usaglasila tokom prve tri nedelje njenog rada (do 20. maja), da bi potom usaglašene prioritete dostavila Odboru za ustavna pitanja i zakonodavstvo. Nakon rasprave o dostavljenim predlozima, počevši od 7. maja kada je počeo drugi sastanak Radne grupe, koji je potom prekidan pa nastavljan 9, 10, 13, 14. i 17. maja, kao i velikog truda koji su članovi, pre svega iz redova civilnog društva, uložili da predlože mere koje bi, da su usvojene i primenjene, mogle makar delimično da približe Srbiju standardima poštenih i slobodnih izbora - do **izjašnjavanja članova Radne grupe nije došlo.**

⁴¹ Crta je Narodnoj skupštini dostavila: 11. aprila 2024. godine, **Pisani doprinos u procesu implementacije preporuka ODIHR-a**, <https://link.crta.rs/pd>; 12. aprila 2024. godine, **Predloge o načinu daljeg rada na primeni preporuka ODIHR-a**, <https://link.crta.rs/pp> i 7. maja 2024. godine, **Doprinos za rad Radne grupe za unapređenje izbornog procesa**, <https://link.crta.rs/pz>

⁴² Politički dogovor o ograničenju prava glasa na izborima za odbornike Skupštine Grada Beograda 2. juna 2024. godine onim građanima Beograda koji su stekli prebivalište u glavnom gradu nakon 3. jula 2023. godine, postignut je na sastanku skupštinskog kolegijuma koji je održan 9. maja. Nakon održanog sastanka Kolegijuma, Predlog izmena Zakona o Jedinostvenom biračkom spisku ušao je u skupštinsku proceduru i zakazana je plenarna sednica Narodne skupštine za sutradan 10. maj u 14h sa ovom tačkom na agendi. Rasprava i glasanje su završeni u istom danu, tako da je sednica Skupštine okončana istog dana u predvečernjim časovima.

⁴³ Narodna skupština Republike Srbije, Informacija o radu Radne grupe za unapređenje izbornog procesa u periodu 29. april - 20. maj 2024. godine, Sastav i zadaci Radne grupe, <https://link.crta.rs/q8>

Izjašnjavanje članova Radne grupe o prioriternim zakonskim izmenama prvo je bilo zakazano za 13. maj, da bi ga predstavnici vladajuće većine **odložili zahtevom da se predlozi sistematizuju i uobliče u odgovarajući format za glasanje**. Sednica je odložena za naredni dan, 14. maj, dok su u međuvremenu predlagači, odnosno civilno društvo, predsedavajući Radne grupe i skupštinska služba do ranih jutarnjih časova radili na pripremi agende za glasanje. **Ukupno 25 predloga pretočeno je u više od 30 tačaka dnevnog reda.**⁴⁴ Pri nastavku sednice, predstavnik vladajuće koalicije je **ponovo tražio odlaganje glasanja uz obrazloženje da je njemu i kolegama iz parlamentarne većine potrebno vreme da pažljivo analiziraju sve predloge kako bi potom mogli da se izjasne o njima**. Predstavnici vladajuće većine nisu se izjasnili o tome koliko je vremena potrebno. Ni nakon novog zakazanog sastanka 17. maja, glasanje nije uspelo jer se **predstavnici vladajuće većine nisu pojavili**, niti su odgovorili na dopis predsedavajućeg Radne grupe o tome da li bi do 20. maja bili spremni da glasaju. Zbog ovakvih okolnosti nije bilo novog pokušaja da se nastavi rad.

Opstrukcijom rada Radne grupe, razrađeni predlozi konkretnih rešenja za različite prioritetne izborne oblasti na koje ukazuju ODIHR i domaći posmatrači izbora vratili su se u fioku - uključujući i predlog mehanizma za reviziju i verifikaciju Jedinstvenog biračkog spiska, krivična dela u izborima i pritiske na birače, medije, itd.

4.2. Nadzor nad primenom dopune Zakona o jedinstvenom biračkom spisku

Jedini konkretan rezultat međustranačkog dijaloga o unapređenju izbornih uslova je politički dogovor sa Kolegijuma Narodne skupštine od 9. maja u vezi sa dopunom Zakona o jedinstvenom biračkom spisku sa ciljem da se donekle ublaže sumnje u migracije birača. Postignut dogovor ne odnosi se na ispunjenje ODIHR preporuka i nije bio razmatran i pripreman u okviru Radne grupe za unapređenje izbornog procesa. Narodna skupština je 10. maja izglasala sa 153 glasa "za" dopunu Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, koja predviđa da građani koji su promenili prebivalište u proteklih 11 meseci neće moći da glasaju na novoj adresi, već na onoj na kojoj su bili 3. jula 2023. godine.⁴⁵ Ovo ograničenje važi samo za one građane koji su u periodu između 3. jula 2023. i 3. juna 2024. godine prijavili prebivalište u nekoj od opština za koje su raspisani lokalni izbori za 2. jun. Prema novousvojenoj odredbi, građani koji ispunjavaju ove uslove će u okviru jedinstvenog biračkog spiska biti vraćeni na adresu prebivališta na kojoj su bili 3. jula 2023. godine. To praktično znači da će ti građani svoje biračko pravo 2. juna moći da ostvare na biračkom mestu koje

⁴⁴ Narodna skupština Republike Srbije, Informacija o radu Radne grupe za unapređenje izbornog procesa u periodu 29. april - 20. maj 2024. godine, Sastav i zadaci Radne grupe, <https://link.crt.rs/qb>

⁴⁵ Samostalni članovi Zakona o dopunama Zakona o jedinstvenom biračkom spisku ("Sl. glasnik RS", br. 44/2024) Član 2: Birač koji je upisan u birački spisak i koji je nakon 3. jula 2023. godine prijavio prebivalište u jedinici lokalne samouprave, odnosno u gradskoj opštini u kojoj su za 2. jun 2024. godine raspisani lokalni izbori, upisaće se u deo biračkog spiska prema mestu prebivališta koje je imao na dan 3. jula 2023. godine. Odredba stava 1. ovog člana ne primenjuje se na birače koji su kandidati za odbornike na izbornim listama koje su na lokalnim izborima koji su raspisani za 2. jun 2024. godine podnete pre stupanja na snagu ovog zakona.

pripada njihovoj prethodnoj adresi ukoliko je ta adresa u opštini u kojoj se održavaju lokalni izbori.

Sprovođenje ove odredbe Zakona poverena je Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu (MDULS), kao i Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP). Postupak sprovođenja odredbe je isplaniran prema sledećim koracima: 1) MUP na osnovu uvida u registre prebivališta građana dostavlja spisak građana koji zadovoljavaju kriterijume nove odredbe Zakona (u periodu između 3. jula 2023. i 3. juna 2024. godine su prijavili prebivalište na teritoriji neke od opština u kojoj se 2. juna održavaju lokalni izbori) Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu; 2) MDULS na osnovu tog spiska upućuje dopise referentima za birački spisak pri lokalnim samoupravama, koji potom izrađuju za građane sa spiska rešenja o promeni adrese u Jedinistvenom biračkom spisku. Na osnovu ovih rešenja menja se pozicija tih građana u biračkom spisku tako da se oni za lokalne izbore 2024. godine nađu na adresama na kojima su bili 3. jula 2023. godine.

Izmenom Odluke o formiranju Radne grupe za unapređenje izbornog procesa od 10. maja 2024. godine, članovima i zamenicima članova Radne grupe dato je pravo da sprovedu nadzor nad postupkom primene samostalnog člana 2 Zakona o jedinstvenom biračkom spisku. Kontrola je organizovana po zaključenju biračkog spiska 17. maja u nekoliko termina u prostorijama MDULS u Beogradu, pod pre-definisanim uslovima. Predstavnici Crte su bili prisutni na svakom od raspoloživih termina i pristupili kontroli sa samostalno pripremljenom metodologijom.

Uvidom u uslove za sprovođenje nadzora tim Crte je zaključio da je članovima Radne grupe značajno ograničena mogućnost da sprovedu suštinsku i sveobuhvatnu kontrolu nad primenom samostalnog člana 2 Zakona o jedinstvenom biračkom spisku.

Ključni faktori koji su ograničili nadzor nad primenom zakona su:

1. izostanak kontrole nad podacima Ministarstva unutrašnjih poslova o biračima koji su nakon 3. jula 2023. godine promenili prebivalište između jedinica lokalne samouprave, kao i
2. onemogućena pretraga baze Jedinistvenog biračkog spiska po imenu, srednjem imenu, prezimenu i adresi birača.

Radnoj grupi za kontrolu omogućena je isključivo provera rada referenata za JBS, tj. provera toga da li su referenti ispravno doneli rešenja kojim su prebacili birače sa MUP-ovog spiska na adrese koje su imali pre 3. jula 2023. godine.

Proces kontrole sproveden je pod izuzetno restriktivnim uslovima, bez mogućnosti članova radne grupe da izvrše šire provere osim a) provere da li su birači sa spiska koji je MUP dostavio prebačeni na adresu koja je navedena na spisku, i b) provere da li pojedinih birača, koje su navodili članovi radne grupe, ima ili nema na spisku koji je MUP dostavio. Ovi uslovi nisu bili u skladu sa dogovorom koji je postignut na kolegijumu u Narodnoj skupštini koji je održan 9. maja, na kome je dogovoreno da će se pretraga birača vršiti po imenu, srednjem imenu, prezimenu i adresi birača.

Članovi radne grupe nisu mogli da provere status drugih birača u jedinstvenom biračkom spisku, kao ni adrese na kojima su birači sa spiska koji je MUP dostavio bili prijavljeni u poslednjih 11 meseci, kao i na dan 3. jula 2023. godine. Prema navodima MDULS, provera birača u JBS je isključivo moguća putem unosa matičnog broja birača u sistem JBS, dok je tim Crte insistirao da se omogući pretraga po imenu i adresi birača, kako je prethodno i dogovoreno. Sumnju u otvorenost procesa kontrole dodatno produbljuje i činjenica da se u Priručniku za sprovođenje Zakona o Jedinstvenom biračkom spisku navodi da je pretragu JBS “moguće vršiti po svim kriterijumima koji su grupisani na intuitivan način: JMBG, ime, prezime, ime jednog roditelja, datum rođenja, prebivalište, boravište”.⁴⁶

Tim Crte je u ovim okolnostima pristupio kontroli koja se bazirala na proveru dve skupine birača: 1) 22 birača za koje Crta poseduje pouzdane podatke da su promenili prebivalište u prethodnih 11 meseci, i 2) 78 birača koji se prvi put pojavljuju kao birači u Republici Srbiji u periodu nakon izbora u aprilu 2022. do izbora u decembru 2023. godine. Od ovih 100 birača, 98 odgovara profilu migriranih birača iz decembra 2023. godine (prijavljeni prema prebivalištu na neuslovne lokacije po Beogradu, prijavljeni za glasanje istovremeno i u Beogradu i u Bosni i Hercegovini, nema ih u biračkom spisku pre 2023. godine).

Proverom je utvrđeno da su od ovih 100 birača svega 23 pronađena na spisku koji je MUP dostavio MDULS-u. **Za ovih 23 birača izrađena su rešenja od strane referenata MDULS i njima je promenjena adresa u biračkom spisku. Za 74 lica nije bilo moguće utvrditi gde se nalaze na biračkom spisku (jer nije bila omogućena pretraga po imenu, prezimenu, srednjem imenu ili adresi), a nedvosmisleno je utvrđeno da nisu na spisku koji je MUP dostavio.**

Uprkos ograničenoj mogućnosti provere baze Jedinstvenog biračkog spiska, **Crta je utvrdila da MUP-ov spisak ne sadrži sve birače koji su menjali prebivalište između jedinica lokalnih samouprava nakon 3. jula 2023. godine.** Kontrolnom proverom imena birača za koje Crta ima pouzdana saznanja da su upisala prebivalište na istoj adresi na jednoj beogradskoj opštini u periodu oktobar-novembar 2023. godine članovi tima za kontrolu Crte su došli do sledećih nalaza: a) od 22 imena, 10 se nalazi na spisku koji je dostavio MUP, i oni su prebačeni na adrese u Kragujevcu, Aranđelovcu i Zaječaru, b) 12 imena se ne nalaze na spisku koji je dostavio MUP.

Daljom proverom Crta je pokušala da utvrdi status 52 birača koji se u periodu od aprila 2022. do decembra 2023. godine prvi put pojavljuju u biračkom spisku u Republici Srbiji, a koji su prijavili prebivalište na adresi nedovršenog i neuslovnog stambenog objekta na jednoj beogradskoj opštini. **Ni jedno od ovih imena se ne nalazi na spisku koji je dostavio MUP.** Većina ovih birača je, pored prisustva na biračkom spisku za gradske izbore u Beogradu 2023, bilo registrovano da glasa na parlamentarnim izborima 2023. godine na teritoriji BiH.

⁴⁶ Strana 87, Priručnik za sprovođenje Zakona o Jedinstvenom biračkom spisku (2019), Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, <https://link.crta.rs/rt>

Ova dodatna provera produbila je sumnju u to da su od primene novousvojene zakonske odredbe bili izuzeti svi oni građani koji su po prvi put zasnovali prebivalište na teritoriji Republike Srbije u periodu između 3. jula 2023. i 3. juna 2024. godine - što je slučaj sa velikim brojem građana iz okolnih zemalja koji dobijaju državljanstvo Republike Srbije, a uz to državljanstvo i ličnu kartu. Ako je to slučaj, onda svi građani koji su stekli državljanstvo Republike Srbije i uz to zasnovali prebivalište na njenoj teritoriji u poslednjih godinu dana se nalaze na biračkom spisku na njihovim poslednjim adresama.⁴⁷

Iako je MDULS izradio rešenja i promenio adrese birača sa spiska koji je MUP sastavio, utvrđeno je da spisak MUP-a ne obuhvata sve birače koji su menjali prebivalište u poslednjih 11 meseci, niti je bilo moguće utvrditi da li su adrese navedene u spisku MUP-a na koje treba vratiti građane zapravo tačne. Konačno, kontrolni tim Crte, kao deo radne grupe za nadzor nad primenom samostalnog člana 2 Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, **utvrdio je da primena ove odredbe nije sprovedena kompletno i u dobroj veri.**

4.3. Terenske kontrole Ministarstva unutrašnjih poslova

Ni u ovom periodu, **nije bilo moguće pravovremeno doći do informacije, odnosno do odgovora je Crta došla nakon izbornog dana, o tome da li je i u kojoj meri Ministarstvo unutrašnjih poslova sprovodilo terenske kontrole prebivališta** u slučajevima kada se prilikom nove prijave prebivališta elektronskom kontrolom utvrdi da je na datim adresama već prijavljeno više od pet lica. Početak kontrolisanja je bio 27. mart kako je javnost obavestio MUP.⁴⁸ Sa terenskim kontrolama se počelo jer je, prema dostupnim informacijama, u pitanju mera koju je predložila Radna grupa Vlade Srbije za unapređenje izbornih uslova. Kako je navedeno u saopštenju predlog je donet "u saradnji sa Kancelarijom OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)".

Crta je 9. aprila 2024. godine Ministarstvu unutrašnjih poslova poslala zahtev za slobodan pristup informacijama od javnog značaja u kojem je tražila informaciju o broju sprovedenih terenskih kontrola. MUP je 18. aprila zahtevao od Crte da precizira zahtev - da li se traži informacija za sve opštine u Srbiji ili samo za grad Beograd. Crta je u dopisu navela da se tražena informacija odnosi na teritoriju cele Srbije, nakon čega je Ministarstvo 25. aprila zahtevalo **produženje roka od 40 dana.** Potom je Crta, uzimajući u obzir sveobuhvatnost zahteva i nemogućnost Ministarstva unutrašnjih poslova da u kratkom roku podeli tražene informacije, 26. aprila poslala **novi zahtev** u kojem navedene informacije traži samo za grad Beograd. Međutim, Ministarstvo je i u **tom slučaju tražilo produženje roka od 40 dana.** Ministarstvo je nakon proteka 40 dana odgovorilo na oba Crtina zahteva. U **prvom slučaju je 4. juna** Ministarstvo poslalo tabelarni prikaz broja sprovedenih terenskih kontrola po opštinama u kojima se održavaju izbori u periodu od 27. marta do 9. aprila, u kojem je naednog za grad Beograd da je sprovedeno ukupno 26 kontrola. Nakon toga,

⁴⁷ Prema poslednjim dostupnim zvaničnim podacima, u 2022. godini čak 22.879 građana Bosne i Hercegovine je dobilo državljanstvo Republike Srbije. Ukoliko se radi procene za period od 3. jula 2023. do 3. juna 2024. godine uzme prosečan broj izdatih državljanstava RS građanima Bosne i Hercegovine u poslednjih 10 godina, može se pretpostaviti da potencijalno u biračkom spisku ima do 16.000 novih birača na koje se samostalni član 2 ZJBS ne primenjuje.

⁴⁸ Saopštenje Ministarstva unutrašnjih poslova dostupno na: <https://link.crta.rs/mp>

Ministarstvo je 5. juna dostavilo drugi odgovor da je na teritoriji grada Beograda u periodu od 27. marta do 26. aprila sprovedeno 137 terenskih kontrola u slučaju prijave prebivališta građana na adresi gde već ima prijavljeno više od petoro ljudi. Primetno je da se taj broj značajno uvećao od za period od dve nedelje, odnosno od 9. do 26. aprila.

4.4. Sporna izmena Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku

Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave je 19. aprila, daleko od očiju javnosti, bez najave i promocije, donela uputstvo kojim se menja Uputstvo za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, čime se omogućilo biračima da i na lokalnim izborima glasaju prema mestu boravišta, ukoliko je ono na teritoriji istog grada ili opštine u kojoj se izbori održavaju.

Ovom izmenom je bilo omogućeno na primer građaninu kojem je prebivalište u gradskoj opštini Grocka, da glasa za odbornike Skupštine grada Beograda, na primer, na Starom gradu, ako je tamo prijavio svoje boravište. Građani Beograda, koji se prijave da glasaju po boravištu, mogli su prema toj odluci da glasaju za odbornike skupštine Grada iz bilo koje opštine nezavisno od svoje adrese prebivališta. Ipak, za izbore za odbornike gradske opštine bi morali da glasaju isključivo na teritoriji opštine na kojoj imaju prebivalište.

Ova izmena, dodneta bez ikakvog obrazloženja i bez komunikacije prema javnosti o promeni koju podrazumeva, samo je doprinela konfuziji i dovela u pitanje namere MDULS budući da nije uopšte bila predmet parlamentarnog dijaloga o primeni preporuka ODIHR-a. Posmatrano u svetlu činjenice o izbornom inženjeringu iz decembra 2023. godine, ovom izmenom se i značajno otežavalo uočavanje manipulativnih migracija birača.

Crta je o ovim saznanjima alarmirala javnost, informisala novouspostavljenu misiju ODIHR za posmatranje lokalnih izbora u Srbiji, i pozivala MDULS da povuče ovu izmenu. Nakon 20 dana koliko je ova izmena bila na snazi, MDULS je doneo novo uputstvo o izmeni Uputstva za sprovođenje Zakona o Jedinstvenom biračkom spisku, kojim je ova odredba obrisana.⁴⁹

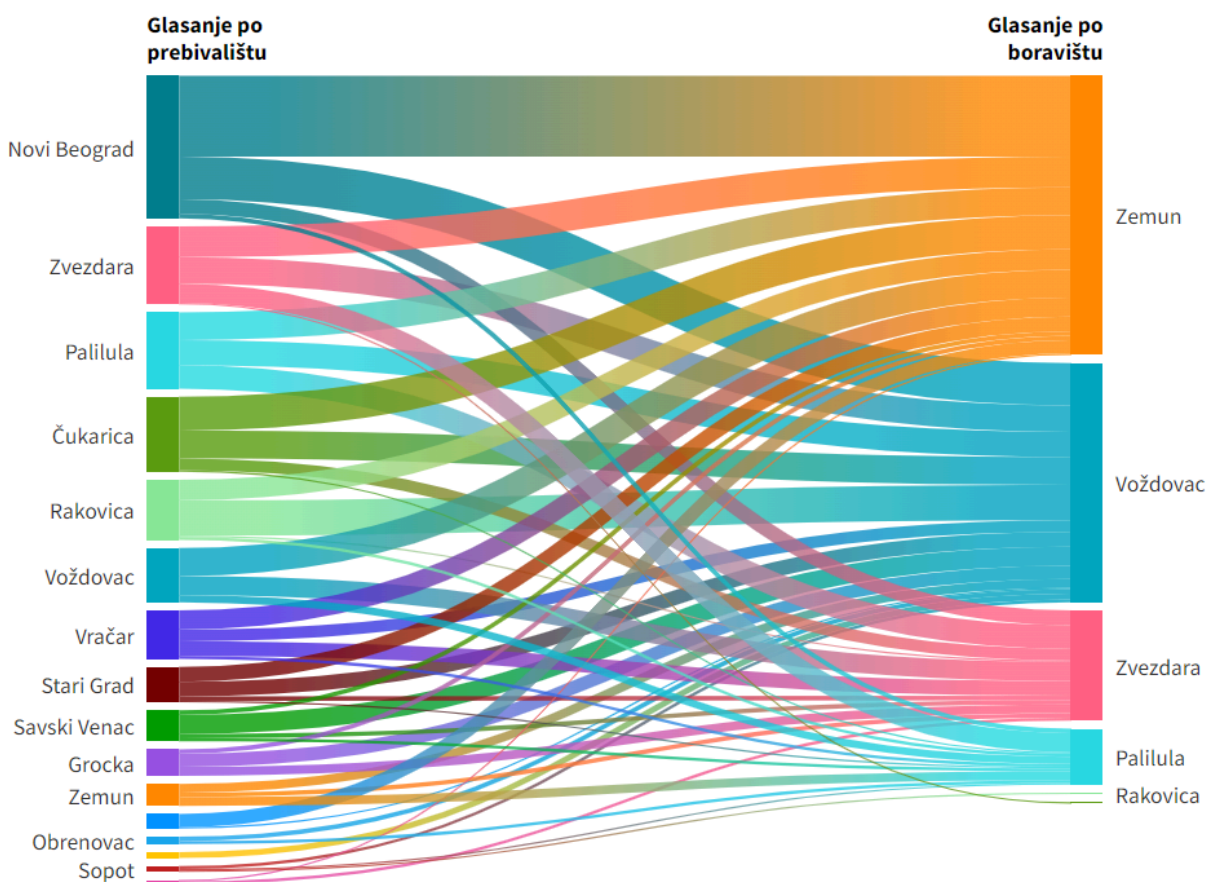
Uprkos činjenici da je odluka bila na snazi svega 20 dana, Posmatračka misija Crte je prateći rad Gradske izborne komisije, a po zaključenju biračkog spiska 17. maja, došla do informacije da je 496 birača iz Beograda iskoristilo svoje pravo i prijavilo se za glasanje za odbornike Skupštine grada Beograda po svom boravištu u drugoj gradskoj opštini. Posledično, birački spiskovi za nivo grada i pojedinih opština nisu bili identični. Birači sa svih 17 beogradskih opština su iskoristili ovo pravo. U najvećoj meri su to učinili birači sa opštine Novi beograd, čak 98 birača, a zatim i birači sa Zvezdare (59), Palilule (59) i Čukarice (55). Zanimljivo je da se svih 496 birača po boravištu prijavilo za glasanje u svega 6 beogradskih opštine Zemun, Voždovac i Zvezdara, Palilula, Čukarica i Rakovica. Zapravo je skoro tri četvrtine birača po boravištu dobilo pravo glasa u samo dve beogradske opštine. Nakon

⁴⁹ Uputstvo o izmeni i dopuni Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, Ministar Jelena Žarić Kovačević, 10. maj 2024. godine.

ukidanja važenja odredbe najveća razlika u broju birača na gradskom u odnosu na opštinski nivo je zabeležena u Zemunu (194) i Voždovcu (167). Pored toga, 81 birač je po boravištu mogao da glasa na Zvezdari, a 44 na Paliluli. Na Čukarici i Rakovici je moglo da glasa po pet birača.

Ostaje nejasno kako je skoro 500 birača za svega 20 dana iskoristilo pravo omogućeno izmenom Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, koja nigde nije bila najavljena ili promovisana. Pored toga, sumnju budi i činjenica da je čak četvrtina svih birača koji su prebačeni za glasanje po boravištu na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda, prebačena na jedno biračko mesto - Zemun 26.

Grafikon 1. Birači koji su iskoristili izmenu Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku i prijavili se za glasanje po boravištu na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda

5. POSTUPANJE GRADSKE IZBORNE KOMISIJE

5.1. Pre izbornog dana

Gradska izborna komisija Grada Beograda (GIK) je pre izbornog dana postupala i radila u skladu sa zakonom i sa zakonskim rokovima. U odnosu na decembarski izborni proces transparentnost rada Komisije je unapređena uvođenjem video prenosa sednica.⁵⁰ Komisija je odlučivala o dva prigovora - jedan je odbačen, drugi je odbijen. U fazi kandidovanja ponovo su se pojavili navodi o barem jednoj falsifikovanoj izjavi podrške birača za izbornu listu *Beograd naš grad*. Takođe, sumnje su se javile i u pogledu dopune nedostajućih izjava podrške birača za izbornu listu *Mi glas iz naroda*, budući da su takve izjave prikupljene u jako kratkom roku. U radu Komisije bilo je primetno i odsustvo dela članova imenovanih na predlog odborničkih grupa opozicije. Većina odluka je doneto jednoglasno.

Do izbornog dana Gradska izborna komisija je održala 20 sednica. Počev od druge sednice, na svakoj je prisutna bila i Posmatračka misija Crte po osnovu dobijene akreditacije za posmatranje rada izbornih organa u ovom izbornom procesu. Beogradske izbore je posmatrao i ODIHR, što je prvi put da se ta međunarodna misija angažuje u posmatranju nekih lokalnih izbora u Srbiji nakon 2002. godine. Uz posmatračku misiju Crte, od domaćih posmatrača za posmatranje izbora u Beogradu bile su akreditovane organizacije Centar za slobodne izbore i demokratiju (Cesid), Kreni promeni i Građani na straži. Kada je reč o stranim posmatračima, uz ODIHR, bile su akreditovane i ambasade sledećih država: Slovačke, Kraljevine Holandije, Sjedinjenih Američkih Država, kao i sledeće međunarodne organizacije: Delegacije EU u Srbiji, IREX i IFES.

Na samom početku izbornog procesa usvojene su odluke i obrasci koji uređuju, između ostalih, i pitanja koja se odnose na predlaganje članova biračkog odbora⁵¹, uređenje biračkih mesta⁵² i primopredaju izbornog materijala.⁵³ Takođe, GIK je usvojio i Rokovnik za sprovođenje izbornih radnji.⁵⁴ Usvojena je i Odluka o naknadama i drugim troškovima, kojom je naknada za predsednike i zamenike predsednika biračkih odbora⁵⁵ **duplo uvećana u odnosu na prethodne izbore - sa 3.000 na 6.000 dinara**. GIK je na četvrtoj sednici usvojio i Odluku o određivanju biračkih mesta⁵⁶, kojom su, kako navode iz Komisije, napravili korak ka ispunjenju preporuke ODIHR koja se odnosila na obezbeđivanju adekvatnih prostora za biračka mesta radi sprečavanja gužvi i kako bi se osigurala tajnost glasanja. Usvojena je i Odluka o koordiniranom sprovođenju izbora za odbornike Skupštine grada Beograda i odbornike skupština gradskih opština grada Beograda.⁵⁷

⁵⁰ Koje se mogu pratiti na: <https://link.crta.rs/ru>

⁵¹ GIK, Odluka o postupku predlaganja lica u biračke odbore <https://link.crta.rs/mr>

⁵² GIK, Odluka o uređenju biračkog mesta i prostorije za glasanje <https://link.crta.rs/ms>

⁵³ GIK, Instrukcija o primopredaji izbornog materijala pre i posle glasanja <https://link.crta.rs/mt>

⁵⁴ GIK, Rokovnik za vršenje izbornih radnji u izbornom postupku <https://link.crta.rs/mu>

⁵⁵ GIK, Odluka o naknadama, materijalnim i drugim troškovima <https://link.crta.rs/mv>

⁵⁶ GIK, Odluka o određivanju biračkih mesta <https://link.crta.rs/mw>

⁵⁷ GIK, Odluka o koordiniranom sprovođenju izbora <https://link.crta.rs/mx>

GIK je na 16. sednici objavio da ukupan broj birača u Gradu Beogradu iznosi **1.602.112**.⁵⁸ Zamenik člana GIK-a ispred Demokratske stranke, Zoran Alimpić, zahtevao je od Komisije da se zatraži od MDULS-a obaveštenje o tome koliko je birača izbrisano iz biračkog spiska na osnovu novog Zakona o dopunama Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, koji je stupio na snagu 11. maja. **GIK je poslao zahtev, ali ostaje nepoznato Posmatračkoj misiji Crte da li je dobijen i odgovor.**

Takođe, treba skrenuti pažnju da je na sedmoj sednici GIK-a isti zamenik člana iz redova opozicije pokrenuo pitanje mogućnosti da političke stranke čuvaju izborni materijal, obrazlažući da su zaposleni u upravi podložni uticaju stranke na vlasti. Predsednik GIK-a, Zoran Lukić, dao je odgovor da ne vidi potrebu da se bilo ko uključuje u čuvanje materijala, kao i da GIK nije nadležan da odlučuje o tome.

Osim toga, ovaj zamenik člana je prilikom usvajanja Odluke o uređenju biračkog mesta i prostorijske za glasanje zatražio da se propiše izmena položaja paravana kako bi članovi biračkog odbora i posmatrači, radi zaštite tajnosti glasanja, mogli da prate da li birači fotografišu svoje glasačke listiće. Predlog je stavljen na glasanje, ali nije usvojen.

GIK je pre izbornog dana odlučivao o dva prigovora. Prvi prigovor je podneo birač Petar Sikimić na proglašenje izborne liste *Beograd naš grad* u kom je istakao da ima saznanja da se njegovi lični podaci nalaze na listi potpisnika izjava podrške ovoj izornoj listi. **Komisija je prigovor odbila kao neosnovan.** Drugi prigovor je podneo birač Branko Stefanović protiv Odluke o objavljivanju ukupnog broja birača, GIK je **odbacio prigovor kao podnet od neovlašćenog lica**.⁵⁹

5.2. Faza kandidovanja

Faza kandidovanja je završena 12. maja u ponoć kada je istekao rok za podnošenje izbornih lista. Sve liste koje su predale svoje kandidature su i proglašene. **GIK je 17. maja usvojio zbirnu izbornu listu kojom je utvrđeno da se ukupno 14 proglašanih izbornih lista nađe na glasačkom listiću na izborima održanim 2. juna**.⁶⁰

Tokom prvih mesec dana kampanje, od 3. aprila do 3. maja, proglašeno je pet izbornih lista - *Aleksandar Vučić - Beograd sutra; Ruska stranka - Srbi i Rusi braća zauvek; Čale ovo je za tebe - Petar Đurić; Grupa građana - Za zeleni Beograd - Dr Dejan Žujović; i 1 od 5 miliona - Beogradski front - Ritam grada*. U završnici roka za podnošenje kandidatura proglašeno je još devet lista: *Biramo Beograd - Dobrica Veselinović; Mi snaga naroda - prof. dr Branimir Nestorović; Narodna lista - Ključ za pobedu; Beograd naš grad (grčka nacionalna manjina); Unija Roma Srbije za Beograd; Beograd je svet - Stranka pravde i pomirenja (bošnjačka nacionalna manjina); Dr Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni promeni; Dosta je bilo - rešenje za promenu; i Mi glas iz naroda*.

⁵⁸ GIK, Odluka o objavljivanju ukupnog broja birača, <https://link.crta.rs/rd>

⁵⁹ Prigovor je odbačen shodnom primenom člana 150 stav 3. Zakona o izboru narodnih poslanika kojim je propisano da birač može da podnese prigovor samo u Zakonom propisanim slučajevima. U tom smislu, Komisija je konstatovala koji su to Zakonom propisani slučajevi, te da podnošenje prigovora na Odluku objavljivanju ukupnog broja birača nije jedan od njih, pa je u skladu s tim i donela odluku odbacivanju prigovora.

⁶⁰ GIK, Zbirna izborna lista, <https://link.crta.rs/rc>

Od 14 proglašanih izbornih lista, četiri su stekle status izborne liste nacionalne manjine: *Ruska stranka - Srbi i Rusi braća zauvek*; *Beograd naš grad (grčka nacionalna manjina)*; *Unija Roma Srbije za Beograd* i *Beograd je svet - Stranka pravde i pomirenja (bošnjačka nacionalna manjina)*.

Sve proglašene izborne liste su zajedno prikupile **više od 59.000 potpisa podrške birača**.⁶¹ Međutim, **upadljivo je da je svega 13.150 potpisanih izjava (22 odsto) ukupno predatih u ovom izbornom procesu overeno kod javnih beležnika, dok se pretežno koristila usluga overe kod opštinskih uprava.** (Tabela 2)

Tabela 2. Pregled ukupnog broja overenih izjava birača i načina njihove overe po izbornim listama

Izborna lista	Notari (%)	Opštine (%)	Ukupan broj predatih izjava
Aleksandar Vučić - Beograd sutra	19%	81%	19.316
Ruska stranka - Srbi i Rusi braća zauvek!	0	100%	1.666
Ćale ovo je za tebe - Petar Đurić	0	100%	3.134
Grupa građana - Za zeleni Beograd - Dr Dejan Žujović	0	100%	3.224
1 od 5 miliona - Beogradski front - Ritam grada	100%	0	3.480
Biramo Beograd - Dobrica Veselinović	24%	76%	5.557
Mi snaga naroda - prof. dr Branimir Nestorović	28%	72%	3.397
Narodna lista - Ključ za pobjedu	9%	91%	3.976
Beograd naš grad	0,11%	98,89%	1871
Unija Roma Srbije za Beograd	52,54%	47,46%	1696
Beograd je svet - Stranka pravde i pomirenja	1,02%	98,98%	1871
Dr Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni promeni	3,12%	96,88%	3523
Dosta je bilo - rešenje za promene	5%	95%	3181
Mi glas iz naroda	14,92%	85,08%	3600

Uzimajući u obzir da su se mahom sve sumnje koje su se tokom prethodnih izbora odnosile na falsifikovanje izjava birača ticale isključivo izjava overenih u opštinskim upravama, okolnost masovnog korišćenja ovih usluga i u ovim izborima **otvara prostor sumnji u integritet procesa kandidovanja iz perspektve valjanosti potpisa.**

Praksa korišćenja opštinskih overitelja je izbornim kandidatima ponovo dostupna od 2020. godine kada su izborni zakoni izmenjeni tako što je usluga javnih beležnika i opštinskih overitelja izjednačena. Do tada je na snazi bila obaveza da overu potpisa vrše

⁶¹ Minimalan potreban broj potpisa za kandidaturu jedne liste za izbore za Skupštinu Grada Beograda je 3.000 na osnovu Zakona o lokalnim izborima.

skoro isključivo javni beležnici, a takva mera je uvedena kao odgovor na masovno falsifikovanje izjava podrške birača koje je obeležilo parlamentarne izbore 2016. godine.⁶² Davanje povlašćenog statusa javnim beležnicima služilo je obezbeđivanju transparentnosti, poverenja i ravnopravnosti u procesu kandidovanja kako je i ODIHR preporučio u izveštaju o posmatranju parlamentarnih izbora 2016. godine.⁶³ Drugim rečima, isključivanje opštinskih uprava imalo je značaj u sprečavanju nedozvoljenog političkog uticaja u izborima, kojem su lokalne samouprave podložne pošto su njihovi službenici često meta političkih pritisaka i klijentelizma.

Mogućnost da opštinske uprave pružaju tu uslugu zadržana je do danas iako predstavlja korak unazad u regulisanju faze kandidovanja u izbornom procesu. Kao posledica takvog rešenja, izbore u Srbiji ponovo potresaju navodi o krivotvorenju. Većina slučajeva falsifikovanja iz parlamentarnih izbora 2022. godine, kao i parlamentarnih i beogradskih izbora 2023. godine⁶⁴ dovođena je upravo u vezu sa opštinskim upravama.

Iako se ni na koji način ne može *a priori* tvrditi da su izjave podrške birača overene u opštinskim upravama falsifikovane, treba istaći da prethodna iskustva mogu probuditi sumnje. Dodatno, **postavlja se pitanje i na koji način su neke od izbornih lista prikupile potreban broj izjava podrške birača, budući da nije bilo javno dostupnih informacija o mestu i vremenu gde građani mogu da daju potpis za takve liste.**

U postupku proglašenja izborne liste Ruske stranke član GIK-a iz redova opozicije, Dragan Maravić, zatražio je slanje dopisa gradskoj opštini Novi Beograd u kojem bi se tražilo da potvrdi da li je overavala izjave podrške birača za izbornu listu Ruske stranke. Maravić se pozvao na praksu Republičke izborne komisije na izborima održanim 2023. godine. Predsednik GIK-a, Zoran Lukić, prihvatio je zahtev i oformio komisiju koju čine predsednik GIK-a, šef stručne službe i još dva člana. Komisija je uputila zvaničnu molbu opštinskoj upravi Novi Beograd za dostavljanje informacije o overama izjava podrške birača, kao i o tome ko je podneo zahteve za overu, odnosno ko je platio overu. Predsednik GIK-a je na šestoj sednici obavestio članove da je stigao odgovor OU Novi Beograd o overenim izjavama birača, ali Posmatračka misija Crte nije imali uvid u taj materijal.

Treba istaći i da u slučaju manjinske izborne liste *Ruska stranka - Srbi i Rusi braća zauvek!* GIK nije tražio mišljenje Nacionalnog saveta ruske nacionalne manjine. Iako zakon ne propisuje takvu obavezu, činjenica da je Ruskoj stranci u prošlosti RIK odbijao manjinski status trebalo je da bude povod i za GIK da iskoristi sve zakonom predviđene mehanizme i prikupi sve relevantne činjenice pre donošenja odluke o dodeljivanju statusa nacionalne manjine.

⁶² Na parlamentarnim izborima 2016. godine, Republička izborna komisija je našla da više od 15.000 izjava građana za sedam podnetih izbornih lista ima element falsifikata, od kojih je jedna, Republikanska stranka, završila na zbirnoj izbornoj listi. Ti slučajevi do danas nisu dobili sudski epilog. Poslednje informacije koje je Crta pribavila o ovom postupku datiraju iz juna 2020. godine kojim je Prvi osnovu sud obavestio Crtu da je krivični postupak u prekidu, jer je za jednom od okrivljenih osoba izdata naredba za raspisivanje poternice, koji još nije realizovana.

⁶³ ODIHR, Konačni izveštaj o prevremenim parlamentarnim izborima održanim 24. aprila 2016. godine, <https://link.cрта.rs/no>

⁶⁴ Crta, Završni izveštaj Posmatračke misije Crte o izborima 17. decembra 2023, <https://link.cрта.rs/mo>

Slučajevi koji posebno privlače pažnju tiču se proglašenja dve izborne liste *Beograd naš grad* (grčka nacionalna manjina) i *Mi glas iz naroda*. U prvom slučaju, član GIK-a ispred Demokratske stranke istakao je na sednici da je njegov poznanik izjavio da nikada nije dao potpis podrške ovoj izbornoj listi, a zamenik je uočio njegovo ime među potpisnicima.

U drugom slučaju, isti član GIK-a je naveo i da nije dobio poziv na dopunu materijala za izbornu listu *Mi glas iz naroda* kojoj je zaključkom naloženo da dopuni nedostajući broj od 323 potpisa tako da budu overeni najkasnije 12. maja 2024. godine. Zaključak GIK-a je objavljen na veb prezentaciji Republičke izborne komisije 12. maja u 20:34h, te je ova izborna lista morala da nedostajuće potpise dostavi u roku od 48 časova, ali i da ih overi tog istog dana do ponoći. To u praksi znači da je ova izborna lista morala da u nešto manje od tri i po sata organizuje najmanje 323 birača koji će doći da potpišu izjavu podrške ovoj izbornoj listi, kao i da pronađe overitalja(e) koji će u 206 minuta overiti 323 potpisa. Takvo činjenično stanje svakako je moglo izazvati sumnju u valjanost tih izjava podrške birača.

5.2.1. Kontrola validnosti potpisa

Na gradskim izborima bilo je potrebno prikupiti 3.000 izjave podrške birača, odnosno 1.500 izjava podrške birača za manjinske liste.

Gradska izborna komisija je proglašavala listu kada bi utvrdila 3.000, odnosno 1.500 validnih potpisa od ukupnog broja predatih.

Višak potpisa izborna komisija dalje nije kontrolisala jer prema izmenama Zakona o lokalnim izborima iz 2022. godine, član 43 glasi da: “Ako podnosilac izborne liste preda veći broj važećih pismenih izjava birača da podržavaju tu izbornu listu od onog broja koji mu je potreban za proglašenje izborne liste, izborna komisija uzima u obzir samo onaj broj potpisa koji je potreban za proglašenje izborne liste i to po azbučnom redosledu prezimena birača koji su potpisali izjave da podržavaju izbornu listu. Za birače čije pismene izjave da podržavaju izbornu listu nisu uzete u obzir, smatra se da nisu podržali tu izbornu listu i njihove pismene izjave da podržavaju neku drugu izbornu listu mogu se uzeti u obzir prilikom odlučivanja o drugoj izbornoj listi.”

S obzirom na ovu okolnost, **Gradska izborna komisija nije kontrolisala sve predate potpise**, zbog čega nije moguće u celosti analizirati i oceniti njihovu valjanost - odnosno, to je moguće uraditi samo za onu količinu potpisa koju je GIK obradila dok nije utvrdila broj potreban za proglašenje liste (3.000 validnih).

Prilikom obrade i kontrolisanja predaje izjava podrške birača, Gradska izborna komisija je vraćala podnosiocima, odnosno odbacivala one **izjave koje nisu pravno valjane** (nema potpisa i/ili pečata overitelja, nema potpisa birača, nisu na važećem obrascu, izjava o podržavanju pogrešne liste), ukoliko su birači **već podržali drugu listu**, ukoliko birači **nisu upisani u JBS**, ukoliko su **upisani dva puta u spisak birača**, ako im je **neispravno upisan JMBG**, ako se **prebivalište birača nalazi na teritoriji druge jedinice lokalne samouprave** ili zbog kombinacije bilo kojih od ovih nepravilnosti. Treba imati u vidu da je broj birača koji su

već podržali drugu listu za liste koje su prve podnošene morao biti 0, dok ih je mogao biti jedan i više kod svake sledeće podnete liste ili kandidature.

Najčešće zastupljen razlog za odbacivanje izjava birača bilo je njihovo **neispravno prebivalište**, odnosno prebivalište na drugoj jedinici lokalne samouprave. Ovaj razlog prisutan je kod svih četrnaest proglašanih lista koje su proglašavane u rasponu od prve polovine aprila do druge polovine maja. Drugi najčešće zastupljen razlog za odbacivanje potpisa odnosio se na okolnost da je birač već podržao drugu listu, što je primetno kod svih lista koje su proglašavane kasnije u procesu, odnosno od rednog broja 5 do 14. Sa druge strane, **ni jedan slučaj da birač nije upisan u Jedinstveni birački spisak nije zabeležen**.

Okolnost da je **jednu listu isti birač podržao više puta** zabeležena je u značajnom obimu kod dve liste: *11. Dr Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni promeni* i *14. Mi glas iz naroda*. Kod liste pod rednim brojem 11 ova nepravilnost zabeležena je u čak 244 slučaja i bila je dominirajuća.

5.2.2. Studija slučaja: Tumačenje dopune Zakona o JBS po pitanju prava na kandidovanje na izborima 2. juna

Iako je rad gradske izborne administracije u organizovanju i sprovođenju izbora za odbornike Skupštine grada Beograda protekao u skladu sa zakonom, do Posmatračke misije Crte su došle informacije **o značajnom broju nezakonitih odluka izbornih komisija gradskih opština u Beogradu koje se odnose na proces kandidovanja lista na izborima za skupštine 17 gradskih opština**. Budući da Posmatračka misija Crte posmatra izbore za Skupštinu grada Beograda, postupanja izbornih komisija gradskih opština nisu predmet ove analize rada izborne administracije.

Međutim, **dešavanja na nivou drugih izbora koji su se paralelno sprovodili, poput izbora u 17 beogradskih opština, doneli su sudsku praksu koja se mogla ticati i gradskih izbora**. Naime, pitanje sprovođenja zakonske novine koja je dopunom Zakona o jedinstvenom biračkom stupila na snagu 11. maja, neposredno pred istek roka za podnošenje kandidatura 12. maja, izazvala je **veliko interesovanje javnosti**.

Postavilo se pitanje u kom trenutku takva dopuna zakona postaje efektivna, imajući u vidu da je njegova primena otpočela pred sam istek roka za podnošenje kandidatura.⁶⁵ Takođe, postavilo se pitanje da li se zakonska novina odnosi samo na birače ili i na kandidate na izborima za 2. jun.

Stanovište o efektivnosti zakonske novine i njenom obuhvatu došlo je sa sudske instance kroz presudu Višeg suda koji je odlučivao o žalbi koju je primio od birača zbog odbijanja prigovora opštinskoj izbornoj komisiji kojim je birač osporavao proglašenje izborne liste na beogradskoj opštini Vračar "Dr Savo Manojlović - I ja sam Vračar - Kreni promeni". Jedan od razloga zbog kojih je sud zauzeo stanovište da kandidatura ove liste bude odbijena je što je

⁶⁵ Potpuna primena zahtevala da Ministarstvo unutrašnjih poslova pripremi spisak svih birača koji su prebivalište prijavili na novoj jedinici lokalne samouprave nakon 3. jula 2023, i odgovarajuću izmenu u Jedinstvenom biračkom spisku koju vrše referenti za birački spisak pod koordinacijom Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave.

utvrdio da dva kandidata sa liste nemaju izbornu pravo na opštini Vračar, upravo primenjujući navedene dopune zakona.

Sud je ovim dao nedvosmisleno tumačenje i sudsku potvrdu da **sva lica koja su menjala prebivalište nakon 3. jula 2023. godine, nezavisno od toga da li su kandidati ili “samo” birači imaju izbornu pravo u onoj jedinici lokalne samouprave, odnosno gradskoj opštini, u kojoj su imali prebivalište na dan 3. jula 2023. godine.** Viši sud nije pravio razliku između birača i kandidata, odnosno aktivnog i pasivnog biračkog prava, te je stao na ispravno stanovište, budući da su u domaćem pravnom sistemu oni regulisani jedinstvenim pravnim institutom izbornog prava. Viši sud je nedvosmisleno stavio tačku na rasprave o tom pitanju i jasno utvrdio da je razdvajanje aktivnog i pasivnog biračkog prava pravni nonsens. Nažalost, ovakav spor je došao pred Viši sud tek pred kraj izbornog procesa, te ostaje bojazan da su i druge izborne liste na izborima za gradske opštine proglašene na protivzakonit način, odnosno postoje indicije da je na izborima za skupštine određenih gradskih opština činjeno sve kako bi se sprečilo da takve izborne liste dospeju pred Viši sud, te je takvo *par excellence* pravno pitanje rešavano u politizovanim i laičkim izbornim komisijama.

U konkretnom slučaju, podnosilac žalbe nije naveo imena kandidata za koje smatra da nemaju izbornu pravo, već je zatražio od suda da ispita da li svi kandidati na izbornoj listi imaju izbornu pravo, što je sud i učinio. Međutim, činjenica da su neki drugi birači u prigovorima kojima su osporavali rešenja o proglašenju drugih izbornih lista na drugim beogradskim opštinama poimence navodili kandidate za koje smatraju da nemaju izbornu pravo, otvorilo je pitanje neovlašćenog pristupa podacima o ličnosti birača koje javnosti inače nisu dostupne. Prema tome, javlja se sumnja da je i u ovom izbornom procesu došlo do zloupotrebe podataka građana od strane državnih organa, budući da su samo državni organi mogli na određeni način učiniti takve podatke dostupnim podnosiocima prigovora.

5.3. Postupanje Gradske izborne komisije na izborni dan

Gradska izborna komisija je na izborni dan postupala u skladu sa zakonom, transparentno i blagovremeno.

Tokom izbornog dana GIK je održao tri redovne konferencije za medije. Prva konferencija je održana u 10 časova i na njoj je predsednik GIK-a saopštio da su sva biračka mesta otvorena bez problema, na vreme, i u skladu sa zakonom, dok je na drugoj konferenciji u 12 časova podvukao da nije bilo nikakvih incidentata ni na jednom biračkom mestu do tog trenutka. Na trećoj konferenciji koja je održana u 20 časova, predsednik GIK-a je saopštio da su sva biračka mesta zatvorena u 20 časova, u skladu sa zakonom i *naglasio da je izborni dan protekao bez većih problema, a posebno je istakao da je reč o “nikad mirnijim izborima”.*

GIK je na izborni dan izveštavao javnost o izlaznosti na svaka dva sata. Na ovim izborima Komisija je obezbedila Youtube kanal na kom su mogle da se prate uživo sve promene podataka po unosu zapisnika u bazu. Dodatno, podaci su se mogli pratiti i na interaktivnoj tabli u sedištu GIK-a, kao i na sajtu Republičke izborne komisije.

GIK je 3. juna, u skladu sa zakonom, usvojio Odluku o utvrđivanju preliminarnih rezultata izbora za odbornike Skupštine Grada Beograda.⁶⁶

5.4. Postupanje Gradske izborne komisije nakon izbornog dana

Nakon izbornog dana Gradska izborna komisija je postupala u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima i u skladu sa propisanim rokovima. GIK je odlučivao o osam prigovora nakon izbornog dana - sedam je odbijeno, dok je jedan delimično usvojen. Izbori nisu ponovljeni ni na jednom biračkom mestu.

Nakon izbornog dana izborna komisija je održala šest sednica, a na 26. sednici je usvojila Ukupan izveštaj o rezultatima izbora za odbornike Skupštine Grada Beograda⁶⁷ koji je objavljen i u Službenom listu Grada Beograda u skladu sa zakonom. Nakon usvajanja ukupnog izveštaja prošireni sastav GIK-a je prestao da postoji, a takođe je usvajanjem tog akta završeno i posmatranje rada ove izborne komisije.

Sedam prigovora podnela je izborna lista *Dr Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni - promeni*, dok je jedan prigovor podnela koalicija *Biramo Beograd*. Delimično je usvojen samo jedan od prigovora izborne liste *Dr Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni - promeni* i to u delu koji se odnosi na ispravljanje zapisnika o radu biračkog odbora, dok je u ostalom delu odbijen kao neosnovan.

Izborna lista *Dr Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni - promeni* podnela je preko Marine Pavlić Višem sudu pet žalbi na odluke GIK-a po prigovorima navedene liste. Viši sud je svih pet žalbi odbacio kao neuredne budući da podnosilac žalbe nije dostavio Višem sudu original ili kopiju rešenja koje se pobija što je u skladu sa Zakonom o upravom sporu dužan da učini. Pre odbacivanja žalbe, Viši sud je pokušao da dostavi podnosiocu žalbe Marini Pavlić rešenje kojom joj se nalaže da uredi žalbu u roku od tri časa, međutim dostava nije uspela, budući da sudski dostavljač nije uspeo da pronađe podnosioca žalbe na adresi navedenoj u žalbi, a prema svedočenju stanara zgrade podnosilac žalbe nije ni poznat na datoj adresi. Dodatno, Viši sud je pokušao da kroz Pravno informacioni sistem pronađe pravu adresu podnosioca žalbe kako bi izvršio dostavu, međutim to nije bilo moguće, budući da je podnosilac žalbe u žalbi naveo nepostojeći JMBG.

Gradska skupština je konstituisana 21. juna 2024. godine.

5.5. Glasanje u Gradskoj izbornoj komisiji

Kada je reč o članovima u proširenom sastavu, predstavnici *Ruske stranke*, *GG Čale ovo je za tebe*, *GG Za zeleni Beograd*, *Narodne stranke*, *Beograd naš grad*, *Unije Roma* i *Dosta je bilo*, na svakoj sednici na kojoj su bili prisutni, glasali su identično kao predstavnici vladajuće koalicije u stalnom sastavu.

⁶⁶ GIK, Odluka o utvrđivanju preliminarnih rezultata izbora za odbornike Skupštine Grada Beograda, 3. Jun, 2024, <https://link.crta.rs/ro>

⁶⁷ GIK, Ukupan izveštaj o rezultatima izbora za odbornike Skupštine Grada Beograda, 14. Jun, 2024, <https://link.crta.rs/rp>

Predstavnici liste *Mi snaga naroda*, periodično su glasali kao opozicioni članovi u stalnom sastavu, na primer u slučajevima usvajanja broja birača ili u odlučivanju po prigovorima na zapisnik o radu biračkog odbora. Predstavnici liste *1 od 5 miliona* su takođe u većem broju slučajeva glasali kao predstavnici opozicije u stalnom sastavu, posebno u slučajevima odlučivanja o prigovorima, usvajanju ukupnog broja birača i proglašenju lista.

U izolovanim slučajevima kao predstavnici opozicije u stalnom sastavu glasali su i članovi u proširenom sastavu ispred *SPP* (u slučaju proglašenja preliminarnih rezultata) i *Mi - glas iz naroda* (u slučaju nekih prigovora na zapisnik).

Predstavnici *Kreni promeni* i *Biramo Beograd* kontinuirano su glasali kao predstavnici opozicije u stalnom sastavu.

Kada je u pitanju stalni sastav, Marko Mišić (Narodna stranka), jedini je koji nije kontinuirano glasao kao predstavnici opozicije i vlasti.

Što se tiče prisustva članova, predstavnici odborničke grupe *Ujedinjeni* i predstavnici koalicije *NADA* nisu prisustvovali nijednoj sednici Gradske izborne komisije. Svi ostali članovi su uglavnom dolazili na sednice.

6. BIRAČKI SPISAK

Na izborima 2. juna pravo glasa imalo je 1.602.150 birača upisanih u birački spisak što je za 11.219 birača manje nego na izborima 17. decembra 2023. godine.

Nakon što je Posmatračka misija Crte ocenila da su beogradski izbori u decembru bili obeleženi nelegitimnom i nelegalnom migracijom birača i da rezultati u tom gradu ne odražavaju izbornu volju njenih birača,⁶⁸ ali i nakon objavljivanja konačnog izveštaja ODIHR misije o posmatranju parlamentarnih izbora u decembru, pokrenut je međustranački dijalog o unapređenju izbornih uslova. Jedna od sedam prioriternih preporuka iz ODIHR izveštaja ticala se potrebe za temeljnom revizijom biračkog spiska, te je dobar deo međustranačkog dijaloga bio posvećen pronalaženju adekvatnih rešenja u ovoj oblasti.

Ključni dogovor međustranačkog dijaloga ticao se načelnog razumevanja da treba osnovati telo koje bi sprovelo temeljnu reviziju biračkog spiska, ali i zahteva da se dopuni Zakon o jedinstvenom biračkom spisku tako da birači koji su promenili opštinu prebivališta od jula 2023. godine, biračko pravo 2. juna 2024. ostvare u prethodnoj opštini (ako se tamo održavaju lokalni izbori).

Predstavnici opozicije i civilnog društva nisu prihvatili predlog vlasti da se komisija za reviziju biračkog spiska osnuje kao radno telo skupštinskog odbora za pravosuđe, jer u tom slučaju ne bi imala dovoljna izvršna ovlašćenja kojim bi mogla da sprovede smislenu reviziju biračkog spiska. Vlast se u načelu saglasila da se ovo telo formira izmenom Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, ali kada je došao trenutak da se o tom predlogu i glasa, vlast se povukla sa sednice, i ceo proces formiranja komisije je stao i pre nego što je počeo.

Sa druge strane, jedina promena koja je usvojena je bila promena Zakona o jedinstvenom biračkom spisku koja se ticala vraćanja birača u biračkom spisku na biračka mesta koja su vezana za njihovo prebivalište na kojem su bili pre jula 2023. godine.

Kontrola nad primenom nove zakonske norme sprovedena je u izuzetno ograničenim uslovima⁶⁹. Faktori koji su ograničili nadzor nad primenom novousvojenog člana Zakona o jedinstvenom biračkom spisku članovima skupštinske Radne grupe za unapređenje izbornog procesa su: izostanak kontrole nad načinom i kriterijumima koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) primenilo prilikom formiranja spiska birača koji su od 3. jula 2023. godine menjali prebivalište između jedinica lokalne samouprave, kao i onemogućena pretraga baze Jedinstvenog biračkog spiska po imenu, srednjem imenu, prezimenu i adresi birača.

Uprkos ograničenoj mogućnosti provere, Crta, čiji su predstavnici kao članovi Radne grupe pratili proces primene zakona iz Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave (MDULS), je **utvrdila da spisak koji je dostavio MUP ne sadrži sve birače koji su menjali**

⁶⁸ Crta, Završni izveštaj Posmatračke misije Crte o posmatranju vanrednih parlamentarnih i beogradskih izbora - 17. decembar 2023. godine, <https://link.crta.rs/mo>

⁶⁹ Više informacija pogledati u izveštaju o Drugom preseku dugoročnog posmatranja beogradskih izbora Posmatračke misije Crte: <https://link.crta.rs/rs>

prebivalište između jedinica lokalnih samouprava nakon 3. jula 2023. godine, te da primena ove odredbe nije sprovedena kompletno i u dobroj veri.

Zabrinutost u vezi sa stanjem Jedinstvenog biračkog spiska, koji je zaključen 17. maja za izbore 2. juna, javila se u delu javnosti i u toku kampanje. Pored informacija koje su slali Crtini posmatrači, skoro svaki drugi poziv koji su građani upućivali Crti tokom kampanje i izbornog dana ticao se stanja biračkog spiska. Građani su najčešće iznosili **sumnju da su nepoznata lica prijavljena na njihovim adresama**, dok je Crta primila informacije da su **na adrese nekih građana stigli pozivi za glasanje osobama koje ne poznaju**. Osim toga, građani su Posmatračkoj misiji javljali i **slučajeve pristiglih poziva za glasanje preminulim licima**, kao i **licima koja su se odjavila sa adrese** na koju je stigao poziv. Na izborni dan, Posmatračka misija Crte je zabeležila slučajeve preminulih u izvodima iz biračkog spiska na 4% biračkih mesta u Beogradu.

7. PROMENE BIRAČKIH MESTA

Na beogradskim izborima 2. juna 2024. birači su glasali na **1.265 biračkih mesta, odnosno na 85 mesta** više nego u decembru 2023. U Srbiji je glasanje lično i sprovodi se samo na biračkim mestima, bez mogućnosti elektronskog glasanja ili glasanja poštom, pa je određivanje biračkih mesta važan element izbornog procesa, koji može da utiče na prava birača, kao i na ishode izbora.

Gradska izborna komisija⁷⁰ je na četvrtoj sednici, održanoj 13. aprila, usvojila Odluku o određivanju biračkih mesta na teritoriji grada Beograda za glasanje na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda. U saopštenju GIK-a se navodi da se prilikom sačinjavanja predloga odluke vodilo računa o preporukama iz Konačnog izveštaja posmatračke misije ODIHR o parlamentarnim izborima održanim 17. decembra 2023. da se postojeća biračka mesta sa više od 1.800 birača podele.

Posmatračka misija Crte je ukazala da je broj novih biračkih mesta (85) značajno manji od broja biračkih mesta u Gradu Beogradu koja su do sada imala više od 1.800 birača (267) (Tabela 3 i 4). Biračka mesta nisu jednostavno deljena na dva nova, već je došlo do nejasnog mešanja teritorija u formiranju novih biračkih mesta.

Tabela 3. Razlika u broju biračkih mesta u Beogradu između izbora u decembru 2023. godine i u junu 2024. godine

Opština	Broj biračkih mesta - decembar 2023	Broj biračkih mesta - jun 2024
Novi Beograd	142	149
Palilula	104	123
Zemun	115	115
Čukarica	107	113
Voždovac	91	107
Zvezdara	89	101
Rakovica	72	76
Lazarevac	64	65
Vračar	63	63
Mladenovac	59	59
Obrenovac	55	57
Stari Grad	56	56
Grocka	40	52
Savski Venac	35	37
Sopot	33	33
Surčin	27	31
Barajevo	28	28

⁷⁰ GIK, Saopštenje - Sednice GIK, <https://link.crta.rs/my>

<i>Total</i>	1.180	1.265
--------------	-------	-------

Tabela 4. Odnos broja biračkih mesta sa više od 1.800 upisanih birača i novih biračkih mesta u Beogradu, po opštinama

Opština	Broj biračkih mesta sa preko 1.800 birača	Broj novih biračkih mesta
Palilula	48	19
Voždovac	51	16
Zvezdara	52	12
Grocka	24	12
Novi Beograd	28	7
Čukarica	30	6
Rakovica	7	4
Surčin	9	4
Savski Venac	3	2
Obrenovac	4	2
Lazarevac	1	1
Zemun	9	0
Stari Grad	1	0
Vračar	0	0
Barajevo	0	0
Mladenovac	0	0
Sopot	0	0
<i>Total</i>	267	85

Posebno zabrinjava činjenica da je jedna od najvećih akcija izmena teritorija biračkih mesta u poslednjih par godina sprovedena kako bi se biračka mesta sa više od 1.800 birača podelila na adekvatan način radi unapređenja izbornog procesa, a nakon zaključenja broja birača i dalje se registruju 32 biračka mesta na kojima se nalazi preko 1.800 birača (Tabela 5). Raspodela ovih biračkih mesta takođe dovodi u pitanje način na koji je izmena teritorija biračkih mesta sprovedena, s obzirom da se veći broj biračkih mesta sa više od 1.800 birača nakon sprovedene odluke registruje u samo dve beogradske opštine - Voždovac (19 biračkih mesta) i Novi Beograd (8 biračkih mesta).

Tabela 5. Odnos broja biračkih mesta sa više od 1.800 upisanih birača za izbore 17. decembra 2023. i izbore 2. juna 2024. godine, po opštinama

Opština	Broj biračkih mesta sa preko 1.800 birača	
	17. decembar 2023.	2. jun 2024.
Voždovac	51	19
Novi Beograd	28	8

Zvezdara	52	1
Čukarica	30	1
Surčin	9	1
Zemun	9	1
Obrenovac	4	1
Palilula	48	0
Grocka	24	0
Rakovica	7	0
Savski Venac	3	0
Lazarevac	1	0
Stari Grad	1	0
Vračar	0	0
Barajevo	0	0
Mladenovac	0	0
Sopot	0	0
<i>Total</i>	267	32

Ukoliko je izmena teritorija biračkih mesta sprovedena radi rasterećivanja postojećih biračkih mesta, ostaje otvoreno pitanje zašto preostala biračka mesta nisu jednostavno podeljena na pola i formirana nova biračka mesta. Ukoliko je bilo jasno da prekrajanjem teritorija biračkih mesta nije bilo moguće svesti broj birača ispod 1.800 na svim biračkim mestima, zašto kao alternativa nisu razmatrana druga rešenja poput dodavanja većeg broja paravana za glasanje na postojećim biračkim mestima, čime bi se izborni proces ubrzao.

Treba imati u vidu da su **ovo treći izbori na teritoriji Beograda u nešto više od dve godine i treći put se sprovode velike promene u odnosu na biračka mesta**. Dok je u pripremi za izbore u decembru 2023. godine opštini Zemun bilo najvećih promena, u pripremi za izbore u aprilu 2022. godine najviše se izmenila struktura biračkih mesta u opštini Palilula. Važno je istaći da je tom prilikom spojeno čak 28 biračkih mesta, što je ovogodišnjim novinama poništeno.

Crta je u drugom preliminarnom izveštaju skrenula pažnju da će manjak transparentnosti u načinu sprovođenja revizije teritorija biračkih mesta, te nedovoljno posvećivanje pažnje komunikaciji s biračima potencijalno **izazvati nedoumice kod birača**, što se i potvrdilo na izborni dan. **Na gotovo svakom petom biračkom mestu u Beogradu (19 odsto biračkih mesta) zabeleženi su slučajevi da birač nije mogao da bude pronađen u biračkom spisku, što se u velikoj meri može objasniti lošom komunikacijom državnih organa.**

8. TOK IZBORNE KAMPANJE⁷¹

Kampanja za beogradske izbore je počela i odvijala se u svetlu nejasne granice između stranke i države, lokalnih izbora i državne kampanje o velikim nacionalnim temama, kao i u znaku dominacije figure predsednika države.

Koristeći sve institucionalne prednosti, država je svoje aktivnosti na terenu usmeravala na stimulaciju glasača. Zajedno sa stranačkim funkcionerima i aktivistima, javni funkcioneri, i to najčešće predsednici opština, svakodnevno su učestvovali u aktivnostima vladajuće liste. Posmatrači Crte su zabeležili **oko 700 pojavljivanja visokih javnih funkcionera tokom izborne kampanje**. I državni funkcioneri i funkcioneri stranaka na vlasti slali su unisone poruke u kojima je pitanje državnog integriteta potisnulo lokalni karakter beogradskih izbora, predstavljajući ih kao referendum o poverenju predsedniku da u presudnom trenutku za Republiku odbrani ključne interese zemlje. Vladajuća koalicija je u potpunosti zasnivala svoju kampanju na asocijativnoj vezi s državom i predsednikom države.

Kampanju su obeležili i slučajevi fizičkog i verbalnog napada, opstrukcije prilikom skupljanja potpisa podrške za kandidaturu, ali i pritisci na građane, koji se iz izbornog ciklusa u ciklus pokazuju kao hronični problem društva i integralni deo političke kulture u Srbiji.

Glavni nalazi posmatračke misije Crta ukazuju na gotovo potpuni **izostanak pluralizma u medijima** tokom izborne kampanje. Gotovo **apsolutna dominacija predstavnika vlasti** ogleda se u prosečnoj zastupljenosti od 93 odsto, dok je opozicija bila prisutna sa samo 7 odsto, što predstavlja **nastavak trenda favorizovanja vlasti koji je Crta zabeležila tokom 2023. godine i u prva tri meseca 2024. godine**. **Medijsko izveštavanje je pristrasno i polarizujuće**, gde se o vlasti izveštava najčešće neutralno, zatim pozitivno, dok gotovo nikada negativno. S druge strane, o opoziciji se izveštava najčešće negativno, zatim neutralno i retko pozitivno.

Sve televizije sa nacionalnom pokrivenošću, uključujući i javni medijski servis, izveštavale su vrlo slično, pokazujući jednoglasno i unificirano izveštavanje. Teme koje su relevantne za lokalne izbore u Beogradu bile su daleko u drugom planu.

Aleksandar Vučić, iako nije kandidat, imao je centralnu ulogu i u medijima. On se u 55 dana kampanje obratio javnosti preko najticajnijih televizija 55 puta i ostvario duplo više vremena u centralnim vestima od svih izbornih aktera zajedno.

Ovu kampanju dodatno karakteriše pojava diskreditovanja pojedinih kandidata uz pomoć korišćenja veštačke inteligencije.

⁷¹ Za više informacija o nalazima Posmatračke misije Crte o predizbornoj kampanji pogledati izveštaje o [prvom](#) i [drugom](#) preseku dugoročnog posmatranja

8.1. Kampanja na terenu

8.1.1. Pregled aktivnosti političkih stranaka na terenu

Prema broju zabeleženih aktivnosti, **stranke na vlasti su apsolutno dominirale u kampanji na terenu**. Od raspisivanja izbora Crtini posmatrači su zabeležili i analizirali oko 1500 aktivnosti političkih stranaka, od toga su čak oko 1000 aktivnosti stranaka vladajuće koalicije. Veća prisutnost vladajuće koalicije na terenu delom je i posledica dešavanja uoči izborne kampanje koja se tiču međustranačkih pregovora parlamentarnih grupa vlasti i opozicije oko izbornih uslova⁷², te s tim u vezi i pregovora unutar opozicionog bloka oko zajedničkog nastupa. Ove okolnosti su uslovile da deo stranaka opozicije kasnije stupi u kampanju, a deo i u bojkot izbora.⁷³

Aktivnosti koalicije “Aleksandar Vučić - Beograd sutra” su se intenzivirale i pre zvaničnog početka kampanje, već od druge polovine februara. U periodu koji je usledio, štandovima na ulicama⁷⁴, kampanjom od vrata do vrata⁷⁵, stranačkim sastancima⁷⁶, podelom poklona⁷⁷, akcijama uređenja prostora⁷⁸ i drugo, vladajuća lista je mobilisala birače, a opštine u kojima su te aktivnosti najčešće⁷⁹ su one u kojima je vlast na decembarskim izborima imale lošije rezultate. Primećeno je da u aktivnostima ove stranke učestvuju i stranački funkcioneri i aktivisti iz drugih gradova i opština⁸⁰, posebno iz Vojvodine, koji organizovano dolaze u Beograd.⁸¹ Promotivne aktivnosti vladajuće stranke uključivale su i organizovano davanje pravnih saveta⁸², uprkos stavu Agencije za sprečavanje korupcije da to nije dozvoljeno. Iz tematskog fokusa ove koalicije se izdvajaju infrastrukturni projekti⁸³, samo pitanje izbora⁸⁴, sport⁸⁵, ekologija⁸⁶ i poljoprivreda⁸⁷. Međutim, u talasima su u prvi plan iskakali i narativi o

⁷² RTS, “U Skupštini Srbije završeni razgovori o preporukama ODIHR-a, predstavnici opozicije napustili sastanak”, 11. april 2024. <https://link.crt.rs/or>

⁷³ RSE, “Bojkot ili ne, opozicija podeljena oko beogradskih izbora”, 24. april 2024. <https://link.crt.rs/os>

⁷⁴ Instagram, SNS Savski venac, 18. maj 2024. <https://link.crt.rs/ov>

⁷⁵ Instagram, SNS Lazarevac, 9. april 2024. <https://link.crt.rs/ow>

Instagram, SNS Lazarevac, 25. maj 2024. <https://link.crt.rs/ox>

Instagram, Miloš Stojanović, 18. maj 2024. <https://link.crt.rs/oy>

⁷⁶ Instagram, SNS Savski venac, 13. maj 2024. <https://link.crt.rs/oz>

⁷⁷ Instagram, SNS Rakovica, 1. april 2024. <https://link.crt.rs/p0>

Instagram, SNS Rakovica, 24. maj 2024. <https://link.crt.rs/p1>

⁷⁸ Instagram, SNS Savski venac, 20. maj 2024. <https://link.crt.rs/p2>

Instagram, SNS Rakovica, 20. Maj 2024. <https://link.crt.rs/p3>

⁷⁹ Novi Beograd, Zvezdara, Voždovac i Savski Venac i Palilula (u kojoj je vladajuća stranka ostvarila rezultate koji ne odskaču od proseka na nivou grada).

⁸⁰ Branislav Nedimović, na primer, u dužem periodu često je bio prisutan u opštini Surčin.

Instagram, SNS Surčin, 1. april 2024. <https://link.crt.rs/p4>

⁸¹ Prema informacijama do kojih su Crtini posmatrači došli, opštine i gradovi ih kojih su stranački funkcioneri i aktivisti organizovano dolazili su Odžaci, Karavukovo, Smederevo, Bački Petrovac, Kulpin, Pančevo, Ruma, Indija, Sombor, Subotica, Vršac, Zrenjanin, Kragujevac i Požarevac.

⁸² Instagram, SNS Palilula, 1. april 2024. <https://link.crt.rs/p5>

⁸³ X (Twitter), SNS Srbija, 13. maj 2024. <https://link.crt.rs/p7>

⁸⁴ X (Twitter), SNS Srbija, 24. april 2024. <https://link.crt.rs/p7>

⁸⁵ X (Twitter), SNS Srbija, 23. maj 2024. <https://link.crt.rs/p8>

⁸⁶ X (Twitter), SNS Srbija, 8. maj 2024. <https://link.crt.rs/p9>

⁸⁷ X (Twitter), SNS Srbija, 15. maj 2024. <https://link.crt.rs/pa>

tradiciji⁸⁸, državi⁸⁹ i vojsci⁹⁰ i nacionalna pitanja kao što su Kosovo⁹¹, Srebrenica⁹², ali i Expo⁹³ (što su i ključna mesta u izbornoj poruci na veb prezentaciji koalicije "Aleksandar Vučić - Srbija sutra"⁹⁴). Od početka kampanje, poruke vladajuće stranke najviše su usmeravane ka penzionerima⁹⁵, poljoprivrednicima⁹⁶, manjinama⁹⁷, socijalno ugroženima⁹⁸, licima sa invaliditetom⁹⁹, ali je organizovan i veliki broj aktivnosti namenjenih deci¹⁰⁰. U poslednjim sedmicama su organizovani i stranački događaji za privrednike.¹⁰¹

Aktivnosti opozicionih stranaka su postale vidljivije tek u drugom delu izborne kampanje. Iako u neuporedivo manjem obimu u poređenju s vladajućom listom, deo opozicionih stranaka (posebno one koje su formirale koaliciju Biram borbu, izborna lista Kreni-promeni i stranke okupljene oko Narodne liste) sprovodile su promotivne aktivnosti u vidu štandova, razgovora s građanima i deljenja flajera.¹⁰² U finišu kampanje, na ulicama Beograda su se mogli videti i štandovi 1 od 5 miliona/Ritam grada, kao i flajeri liste "Čale ovo je za tebe".¹⁰³ Predstavnici opozicionih stranaka su u prvom delu kampanje prvenstveno skretali pažnju javnosti na izborne uslove i nužnost ispunjenja preporuka ODIHR, ali su u drugom delu u fokusu bila i pitanja ekologije i infrastrukture (urbanizacija, gradski prevoz).

Najveći broj stranačkih aktivnosti je zabeležen u opštinama Palilula, Zvezdara, Novi Beograd i Lazarevac.

8.1.2. Opstrukcije prilikom prikupljanja potpisa podrške za kandidaturu

Kampanju su obeležili i brojni **navodi o opstrukcijama prilikom skupljanja potpisa podrške za kandidaturu**. Opozicione stranke su u više navrata prijavljivale da nisu mogle da dobiju overivače.¹⁰⁴ Crtni posmatrači su razgovarali sa aktivistima Zeleno-levog fronta koji su naveli da notari nisu hteli da izađu na teren (Rakovica), da su na zahteve dobijali odgovore da notari nemaju slobodne termine (Zvezdara), da su na odmoru ili da u opštini nemaju pečate (Voždovac), da su im overivači davani tek na po par sati dnevno, a potvrde su im stizale tek na sam dan skupljanja, te nisu mogli da najave ni na društvenim mrežama mesto i vreme prikupljanja (Savski Venac). Aktivisti ZLF su istakli i da su imali probleme sa

⁸⁸ X (Twitter), SNS Srbija, 22. april 2024. <https://link.crta.rs/pb>

⁸⁹ X (Twitter), SNS Srbija, 21. april 2024. <https://link.crta.rs/pc>

⁹⁰ X (Twitter), SNS Srbija, 8. maj 2024. <https://link.crta.rs/pe>

⁹¹ X (Twitter), SNS Srbija, 1. maj 2024. <https://link.crta.rs/pf>

⁹² X (Twitter), SNS Srbija, 14. maj 2024. <https://link.crta.rs/pg>

⁹³ X (Twitter), SNS Srbija, 1. maj 2024. <https://link.crta.rs/ph>

⁹⁴ "Izborna poruka", <https://link.crta.rs/pj>

⁹⁵ Instagram, Darija Kisić, 21. april 2024. <https://link.crta.rs/pj>

⁹⁶ Instagram, Jelena Tanasković, 24. april 2024. <https://link.crta.rs/pk>

⁹⁷ Instagram, Darija Kisić, 8. april 2024. <https://link.crta.rs/pl>

⁹⁸ Instagram, Relja Ognjenović, 2. april 2024. <https://link.crta.rs/pm>

⁹⁹ Instagram, SNS Vračar, 29. april 2024. <https://link.crta.rs/pn>

¹⁰⁰ Instagram, SNS Savski Venac, 18. maj 2024. <https://link.crta.rs/po>

¹⁰¹ Instagram, SNS Grocka, 10. maj 2024. <https://link.crta.rs/pq>

¹⁰² X (Twitter), Dobrica Veselinović, 24. maj 2024. <https://link.crta.rs/pr>

X (Twitter), Kreni-promeni, 25. maj 2024. <https://link.crta.rs/ps>

X (Twitter), Narodna stranka, 25. maj 2024. <https://link.crta.rs/pt>

¹⁰³ X (Twitter), 1 od 5 miliona, 25. maj 2024. <https://link.crta.rs/pv>

X (Twitter), Petar Đurić, 25. maj 2024. <https://link.crta.rs/pu>

¹⁰⁴ Vreme, "Trka sa vremenom: Režim ne da opoziciji notare i overitelje?", 8. maj 2024. <https://link.crta.rs/pw>

zakazivanjem prostorija mesnih zajednica (Zvezdara). I aktivisti Kreni-promeni su Crtinim posmatračima rekli da nisu dobijali nikakav pisani trag o tome šta će im opština obezbediti, te iako su im rekli da će dobiti 5, na terenu se pojavi 1 ili 2 overivača, zbog čega su se pravile gužve i redovi. Aktivisti Kreni-promeni su čak istakli da je u jednoj opštini overiteljka pokazala članovima KP poruke koje je dobijala iz opštine i u kojima joj je sugerisano da odugovlači i pravi pauze, kako bi prikupila što manje potpisa i da je, navodno, kasnije imala problem u opštini jer je „overila previše potpisa“. Oni su ukazali i na novi vid opstrukcije, jer su, prema njihovom obrazloženju, nevalidni potpisi bili potpisi ljudi koji su već dali potpis podrške SNS-u i koji su instruirani da na ovaj način ometaju proces prikupljanja potpisa. Na tvrdnje dela opozicije da su im onemogućeni overivači, usledili su demantiji opština i opštinskih odbora SNS da opstrukcija postoji.

Na lokacijama za skupljanje potpisa liste “Aleksandar Vučić - Beograd sutra” Crtini posmatrači nisu primećivali gužve (osim tamo gde su bili prisutni najviši javni funkcioneri), a u razgovoru sa prisutnim građanima zabeleženo je da su građanima uzimane lične karte i nakon skeniranja vraćane. To otvara sumnju u mogućnost neovlašćenog prikupljanja ličnih podataka, ali i pitanje da li su poštovane procedure da potpisnici podrške moraju lično dati potpis. U javnosti su se pojavile i optužbe¹⁰⁵ da su tri liste koje su predale potpise, a prethodno nisu najavile skupljanje potpisa, neregularno pribavile potpise. Na lokacijama za prikupljanje potpisa onih lista koje su bile javno najavljene i koje su obišli posmatrači Crte, nisu uočene gužve ni ponašanja koja bi upućivala na neregularnosti.

8.1.3. Izjednačavanje države i stranke

Srastanje države i stranke se manifestovalo u svim aspektima kampanje vladajuće stranke. Nejasna linija između partije i države praćena je zloupotrebom javnih funkcija¹⁰⁶, državnih institucija¹⁰⁷, resursa¹⁰⁸ i obeležja¹⁰⁹. Identifikacija partije sa državnom zajednicom omogućila je dodatnu prednost vladajućoj stranci, koja je ionako već bila vidljivija u odnosu na druge kandidate. Ova identifikacija se ogleda i u samom nazivu vladajuće koalicije, ali i u imidžu vladajuće stranke koji se gradi preko aktivnosti vlasti i predsednika države.¹¹⁰

Zajedno sa stranačkim funkcionerima i aktivistima, **javni funkcioneri**, i to najčešće predsednici opština, **svakodnevno su učestvovali u aktivnostima vladajuće liste**. Javni funkcioneri su često nastupali u dvojakom kapacitetu, te su na stranačkim skupovima promovisali manifestacije u organizaciji Grada, a na javnim događajima promovisali

¹⁰⁵ Danas, „Ko je patrijarh srpske opozicije?“. Dejan Žujović odgovara na optužbe na račun potpisa za beogradske izbore, <https://link.crta.rs/n1>

¹⁰⁶ Instagram, Relja Ognjenović, 19. april 2024. <https://link.crta.rs/px>
Instagram, Aleksandar Šapić gradonačelnikbg 17 Maj 2024. <https://link.crta.rs/py>
Instagram, Adrijana Mesarović, 24. Maj 2024. <https://link.crta.rs/q0>

¹⁰⁷ Instagram, Miloš Grčić, 22. maj 2024. <https://link.crta.rs/q1>
Instagram, SNS Savski venac, 25. Maj 2024. <https://link.crta.rs/q2>

Instagram, SNS Stari grad, 23. maj 2024. <https://link.crta.rs/q3>
¹⁰⁸ Instagram, SNS Višnjica, 21. maj 2024. <https://link.crta.rs/q4>

¹⁰⁹ Instagram, SNS Beograd, 24. maj 2024. <https://link.crta.rs/q5>

Instagram, Aleksandar Šapić gradonačelnik, 17 Maj 2024. <https://link.crta.rs/q6>

¹¹⁰ Instagram, SNS Novi Beograd, 20. maj 2024. <https://link.crta.rs/q7>

stranačke aktivnosti. Nastavljena je praksa, zabeležena u decembarskim izborima, da državni funkcioneri čak u istom danu, u pratnji istih službenika i "o istom trošku", prilikom obilaska jedne opštine naizmenično prisustvuju i stranačkim i aktivnostima vlasti.¹¹¹ Aktivnosti i lokalne i republičke vlasti pojačane su i pre formalnog početka kampanje.¹¹² Od 3. aprila, kada su raspisani izbori za odbornike Skupštine grada Beograda, do poslednje sedmice kampanje, **više od polovine od ukupnog broja zabeleženih aktivnosti najviših javnih funkcionera se odnosi na učešće u stranačkoj promociji. U više od 300 aktivnosti zabeleženo je oko 700 pojavljivanja najviših funkcionera.** Aktivnosti vlasti su u većem intenzitetu zabeležene u opštini Obrenovac, Lazarevac i Sopot.

Nastavljena je i praksa da se **na zvaničnim nalogima javnih funkcionera promovise stranka, dok se na stranačkim nalogima zasluge za javne radove i projekte pripisuju stranci.** U kampanji su zloupotrebljavani i državni republički programi, kao što su subvencije za energetska efikasnost¹¹³, preventivni pregledi u zdravstvenim ustanovama vikendom¹¹⁴, stanovi za izbegla i raseljena lica¹¹⁵, paketi solidarnosti za penzionere¹¹⁶ i vaučeri za obolele od retkih bolesti¹¹⁷. Kao i u decembru 2023, **učešće države u izborima se ogleda i u stimulanju građana vanrednim novčanim davanjima.** U aprilu je gradska vlast najavila sredstva u visini od 20.000 dinara za roditelje dece školskog uzrasta, kao i besplatno korišćenje gradskih bazena.¹¹⁸ Serija promotivnih spotova vladajuće stranke, lansirana u završnom delu kampanje, promovise aktivnosti lokalnih samouprava i javnih preduzeća i ustanova. U spotovima učestvuju direktori ovih institucija, ali se pojavljuju i sami objekti i obeležja institucija.¹¹⁹ Državna obeležja našla su se zajedno sa stranačkim na uniformama stranačkih aktivista na brojnim štandovima i u ostalim stranačkim aktivnostima.¹²⁰ Izjednačavanje stranke i države učitava se i u unisonoj i koordinisanoj reakciji na usvajanje rezolucije o Srebrenici.¹²¹

¹¹¹ Ministarka privrede Adrijana Mesarović u danu u kom je posetila opštinu Mladenovac u svojstvu ministarke, i u društvu predsednika opštine obišla fabriku koja se tamo nalazi, prisustvovala je i u stranačkom svojstvu druženju i proslavi priređenim za privrednike, opet u društvu predsednika opštine i vlasnika fabrike koju je istog dana obišla u svojstvu ministarke. Instagram, Adrijana Mesarović, 23. maj 2024. <https://link.crt.rs/q9> ; <https://link.crt.rs/qa>

Instagram, Adrijana Mesarović, 24. maj 2024. <https://link.crt.rs/qa> ; <https://link.crt.rs/qa>

¹¹² Već od 15. februara je primećena intenzivna aktivnost državnih funkcionera koji su prisustvovali svečanim otvaranjima fabrika i infrastrukturnih radova, ceremonijama, ali i stranačkim štandovima. U periodu od 3. do 26. marta zabeleženo je oko 350 pojavljivanja najviših funkcionera na događajima, odnosno učešća u stranačkim i aktivnostima vlasti. U istom periodu je zabeleženo i 15 grupnih pojavljivanja državnih funkcionera na različitim događajima.

¹¹³ Instagram, SNS Rakovica, 24. maj 2024. <https://link.crt.rs/qc>

¹¹⁴ X (Twitter), SNS Rakovica, 20. april 2024. <https://link.crt.rs/qd>

¹¹⁵ Instagram, Nataša Stanisavljević, 10. maj 2024. <https://link.crt.rs/qf>

¹¹⁶ Instagram, SNS Rakovica, 20. Maj 2024. <https://link.crt.rs/qg>

¹¹⁷ Instagram, Milica Đurđević Stamenkovski, 26. maj 2024. <https://link.crt.rs/qh>

¹¹⁸ Instagram, SNS Rakovica, 22. April 2024. <https://link.crt.rs/qj>

¹¹⁹ Instagram, SNS Beograd, 16. maj 2024. <https://link.crt.rs/qj>

Instagram, SNS Savski venac, 25. maj 2024. <https://link.crt.rs/qk>

Instagram, SNS Voždovac, 19. maj 2024. <https://link.crt.rs/ql>

¹²⁰ Instagram, SNS Blok 61, 28. april 2024. <https://link.crt.rs/qm>

Instagram, SNS Rakovica, 23. maj 2024. <https://link.crt.rs/qn>

¹²¹ Povodom usvajanja rezolucije u Srebrenici, članovi Vlade okupili su se u Predsedništvu, gde su gledali prenos sednice, umotani u zastavu Srbije. Istovremeno, stranački funkcioneri okupili su se u stranačkim prostorijama i takođe gledali prenos, pokriveni zastavama Srbije.

Instagram, Vlada Republike Srbije, 23. maj 2024. <https://link.crt.rs/qn>

Instagram, SNS Beograd, 23. maj 2024. <https://link.crt.rs/qp>

I diskurs vladajuće liste komplementaran je diskursu vlasti. Prisustvo velikog broja najviših javnih funkcionera¹²² na događajima koji šalju poruku o snazi srpske vojske¹²³ i jakoj državi koja se oslanja na tradicionalne vrednosti¹²⁴ izdvaja se kao posebna karakteristika kampanje.

Tokom kampanje, zabeleženo je više slučajeva sa elementima zloupotrebe javnih resursa¹²⁵ (prostorija, vozila, obeležja državnih preduzeća i ustanova), funkcija¹²⁶ i državnih znamenja¹²⁷. Zabeleženo je oko 125 slučajeva sa elementima zloupotrebe javnih resursa, oko 70 slučajeva sa elementima zloupotrebe državnih obeležja, kao i oko 70 slučajeva u kojima postoji sumnja na zloupotrebu javnih funkcija. Na osnovu izveštaja dugoročnih posmatrača, podneto je 31 prijava Agenciji za sprečavanje korupcije¹²⁸.

8.1.4. Referendumska atmosfera i produbljivanje polarizacije

Iako su političke stranke u svojim kampanjama isticale lokalne probleme i nudile rešenja za njih, **lokalni karakter beogradskih izbora ipak je ostao u senci velikih nacionalnih tema.** U diskursu funkcionera vladajuće stranke, a posebno državnih funkcionera, i beogradski i lokalni izbori su prikazani kao **referendum o poverenju predsedniku da u presudnom trenutku za Republiku odbrani ključne interese zemlje.** Narativ vladajuće stranke sugerise da su predstojeći izbori 2. juna “sudbonosni” jer će se na njima odlučivati o očuvanju nezavisnosti i slobode države.¹²⁹ Iste poruke su komunicirane od strane vladajuće stranke i u decembru 2023,¹³⁰ ali su u svetlu dešavanja oko Kosova i Rezolucije o Srebrenici dominirale javnim prostorom i u međuzbornom periodu.

Referendumsku atmosferu pojačava i tenzija između dva pola na političkoj sceni, vlasti i opozicije. Sa jedne strane, vlast delom zasniva svoju kampanju na negativnom prikazivanju predstavnika opozicije, ističući njihovo “antidržavno”¹³¹ i “antisrpsko”¹³² delovanje. Sa druge strane, poruke opozicionih stranaka dodatno osnažuju referendumsku percepciju predstojećih izbora, jer se kritika vlasti odigrava na relaciji “za Vučića” i “protiv Vučića”, ponovo stavljajući akcenat na vanlokalni kontekst.¹³³ Sudbonosni značaj junskih izbora se učitava i u narativima o neprijateljskom okruženju Srbije, koji podrazumeva etiketiranje i

¹²² Događaj sa najviše zabeleženih prisutnih visokih funkcionera je panel na temu Agresija „Milosrdni anđeo” – 25 godina od NATO agresije, u organizaciji Fondacije za srpski narod i državu.

Instagram, Maja Gojković, 24. april 2024. <https://link.crta.rs/qq>

¹²³ Instagram, Tomislav Momirović, 19. april 2024. <https://link.crta.rs/qq>

¹²⁴ Instagram, Fondacija za srpski narod i državu, 16. maj 2024. <https://link.crta.rs/qr>

¹²⁵ Instagram, SNS Blok 38, 11. april 2024. <https://link.crta.rs/gs>

¹²⁶ Instagram, SNS Novi Beograd, 20. april 2024. <https://www.instagram.com/p/C5-4h8ys609/>

¹²⁷ Instagram, SNS Paviljoni, 12. april 2024. <https://link.crta.rs/qt>

¹²⁸ <https://link.crta.rs/qu>

¹²⁹ Instagram, Goran Vesić, 24. maj 2024. <https://link.crta.rs/qv>

¹³⁰ X (Twitter), SNS OO Indija, 28. novembar 2023. <https://link.crta.rs/hk>

¹³¹ Instagram, Vladimir Orlić, 24. Maj 2024. <https://link.crta.rs/gw>

Instagram, Branislav Malović, 21. Maj 2024. <https://link.crta.rs/qx>

¹³² Instagram, SNS Srbija, 28. april 2024. <https://link.crta.rs/gy>

Politika, “Šapić: Biramo hoćemo li da imamo srpsku ili antisrpsku vlast”, 1. april 2024.: <https://link.crta.rs/qz>

¹³³ X (Twitter), Narodni pokret Srbije Beograd, 5. mart 2024. <https://link.crta.rs/r0>

diskreditaciju zemalja u regionu, što je takođe komunicirano u izbornim porukama vladajuće koalicije i predstavnika vlasti¹³⁴.

Tenzije su rezultirale i nasiljem. U toku kampanje, **aktivisti političkih stranaka** su ukazivali da su **bili izloženi fizičkim i verbalnim napadima**. Vladajuća stranka je objavila da su na Novom Beogradu napadnuti njihovi aktivisti od strane prolaznika koji su instruisani od strane opozicije¹³⁵, Narodni pokret Srbije je prijavio napad na aktiviste u Starom Gradu¹³⁶, aktivista Zeleno-levog fronta je fizički napadnut na Zvezdari od strane maskiranih napadača¹³⁷, dok su na Voždovcu aktivisti SNS-a pretili aktivistima Biram borbu, pokušavajući da ih oteraju sa mesta gde su postavili promotivni štand.¹³⁸ Incident se desio i na konferenciji za medije o uklanjanju splavova, kada je Aleksandar Šapić prisutnom građaninu uzeo telefon iz ruke i bacio ga.¹³⁹

8.1.5. Pritisci na građane i klijentelistički odnos sa građanima

Trideset i dva dubinska intervjua¹⁴⁰ i više od četrdeset razgovora sa građanima koje su obavili Crtini posmatrači u toku kampanje, potvrđuju da su **politički pritisci u društvu normalizovani** i da ih politički akteri i sami građani smatraju neizostavnim delom političkog folklora u Srbiji, odnosno ustaljenim instrumentom političke borbe. Svedočanstva upućuju i na **atmosferu straha, jer se građani retko odlučuju da pritiske prijavljuju**, ali i na **nepoverenje građana u institucije** i njihovu spremnost i volju da se sa ovim problemom suoče. Tokom prethodnih godina, Crta je u više svojih istraživanja i posmatračkih izveštaja skretala pažnju na nužnost rešavanja ovog hroničnog problema u društvu, apelujući na nadležne organe i institucije da adekvatno reaguju. Posebnu zabrinutost predstavlja to što su pritisku najčešće izložene najranjivije grupe društva kojima je najlakše i manipulirati, čime se oni stavljaju u još zavisniji i teži položaj.

O ucenama i strahu svedočili su zaposleni u javno-komunalnim preduzećima, opštinskim upravama, predškolskim i školskim ustanovama, gerontološkim centrima i udruženjima osoba sa hendikepom. Brojni navodi su vezani za pritiske uoči stranačkih skupova, za učešće u stranačkim aktivnostima, kao i za davanje političke podrške stranci.

Period pre zvaničnog početka kampanje obeležili su brojni **navodi o pritiscima na zaposlene koji su organizovano dovođeni iz drugih gradova** u Beograd za učešće u kampanji “od vrata do vrata”. Ovi navodi su kroz više razgovora i odlazaka na teren potvrđeni od strane Crtinih posmatrača. Učesnik kampanje, koji je zaposlen u javnom preduzeću u Zrenjaninu, posvedočio je Crti da su on i njegove kolege primorani na stranački rad kako bi zadržali svoje poslove, kao i da se takav “dogovor” podrazumeva, te zaposleni po inerciji i bez otpora učestvuju u stranačkim aktivnostima i kada nema eksplicitnog pritiska od strane

¹³⁴ Instagram, SNS Srbija, 17. april 2024. <https://link.crta.rs/r1>

¹³⁵ Instagram, Relja Ognjenović, 10. april 2024.: <https://link.crta.rs/r2>

¹³⁶ X (Twitter), Narodni Pokret Srbije, 30. april 2024. <https://link.crta.rs/r3>

¹³⁷ Instagram, Ne davimo Beograd, 1. Maj 2024. <https://link.crta.rs/r4>

¹³⁸ X (Twitter), Slobodni građani, 18. maj 2024. <https://link.crta.rs/r5>

¹³⁹ N1, “Šapić građaninu bacio telefon, razgovor s ljudima na ivici fizičkog obračuna”, 9. Maj 2024. <https://link.crta.rs/r6>

¹⁴⁰ Svi obavljani intervjui su anonimni i svi lični podaci intervjuisanih su zaštićeni.

nadređenih. I sagovornica iz Sombora ukazuje da su zaposleni u javnom sektoru u ovom gradu izloženi pritisku da u radno vreme, organizovanim službenim prevozom, dolaze u Beograd i učestvuju u stranačkim aktivnostima. Ova sagovornica je ukazala i na potencijalni slučaj krivotvorenja službene evidencije, jer su određeni zaposleni evidentirani kao da su bili na poslu, iako su tog dana bili na beogradskim ulicama u kampanji.

Pritisku u javnom sektoru su izloženi i rukovodioci, što potvrđuje i jedan od Crtinih sagovornika koji je naveo da **direktori u javnim preduzećima odvajaju deo svoje plate za finansiranje kol centra vladajuće stranke**, što je mehanizam koji je Crta u svojim prethodnim istraživanjima već zabeležila.

Prikupljena svedočanstva sugerišu da su **zaposleni u javnom sektoru posebno bili pod pritiskom uoči stranačkih skupova, ali i uoči dočeka kineskog predsednika**.

Dolazak kineskog predsednika Si Đinpinga u medijima je najavljen danima ranije za 8. maj (sreda). Međutim, dan ranije u utorak, na zvaničnom sajtu predsednika Srbije objavljeno je da će se doček kineskog predsednika dogoditi 7. maja na beogradskom aerodromu, a zvanični doček u prepodnevnim časovima ispred Palate Srbije. Dan pre mitinga, Crtini posmatrači su stupili u kontakt sa zaposlenom u školi koja je dobila poziv od direktorke da ide u Beograd povodom dočeka kineskog predsednika. Navodi o pritiscima od strane vladajuće stranke na zaposlene u javnom sektoru da prisustvuju ovom događaju, potvrđeni su i obilaskom navedenog događaja. Crtini posmatrači su na terenu zabeležili organizovano dovoženje ljudi van Beograda, koji su po grupama predvođeni, prisustvo stranačkih obeležja, prisustvo predstavnika opštinskih odbora vladajuće stranke, a kroz razgovore sa zaposlenima u javnom sektoru su dobijene informacije da im je dolazak na doček kineskog predsednika predstavljen kao "radna dužnost". Jedna od sagovornica, koja radi već 20 godina u državnoj banci, svedoči da često dobija direktive od nadređenih da prisustvuje stranačkim događajima ("ideš na ovaj, na ovaj ne moraš, na ovaj ideš i tako u krug"). Sagovornik iz Obrenovca svedoči o pritiscima na zaposlene u javno-komunalnom preduzeću i da je sekretarica preduzeća na dan dočeka kineskog predsednika pozivala zaposlene i okupljala ih u kabinetu direktora. On ukazuje i na to da su ovom prilikom korišćena vozila u vlasništvu preduzeća koja su inače namenjena za prevoz radnika do same industrijske zone. Dočeku su prisustvovali i načelnici odeljenja, zaposleni u opštini Rakovica, koji su dobili instrukcije da iz svake službe određeni broj ljudi mora prisustvovati. Crtin sagovornik, koji je zaposlen u Opštini, svedoči da su i njega pozvali, što je on odbio, ali da za sada nije bilo nikakvih posledica zbog toga.

Na stranačkom mitingu u Lazarevcu, na kome je bio prisutan veći broj državnih funkcionera, zaposleni u javnom sektoru su dolazili autobusima na kojima su stajale table sa nazivima javnih preduzeća i ustanova. Posmatrači Crte su obavili nekoliko razgovora sa prisutnim ljudima, među kojima su bile i **dve sagovornice zaposlene u školama na određeno vreme koje su svedočile o pritisku da prisustvuju mitingu**. Prema rečima jedne sagovornice, ona nije stranački aktivna, niti učlanjena u stranku, ali često prisustvuje mitinzima na insistiranje direktorke: "Idem kada god me zovu, nekada će mi zatrebati". Druga sagovornica, koja je takođe dobila poziv od direktorke svoje škole, navodi da je dva dana ranije bila u

Beogradu kada je bio kineski predsednik i da je sad opet morala da nađe zamenu za svoje časove ("kada su stranačke stvari u pitanju – sve može"), pa su joj zamena kolege koje su zaposlene na neodređeno.

Pritisци na zaposlene u javnim preduzećima i ustanovama su zabeleženi i uoči najavljenih skupova u Obrenovcu, Mladenovcu i Batajnici (koji su potom otkazani). Izveštaji posmatrača sa terena u Mladenovcu svedoče o velikim pripremama za skup koji je trebalo da se održi 18. maja na platou ispred Sportskog centra, kome je trebalo da prisustvuje predsednik Srbije. U Mladenovcu su skidani plakati opozicije da bi se lepili plakati za ovaj skup, a gradska vlast je do ranih jutarnjih časova uoči skupa asfaltirala trotoar. Najavljivanom masovnom skupu je trebalo da prisustvuju i zaposleni u javnim preduzećima i ustanovama, koji su "bili u obavezi da dobrovoljno dođu". Slična atmosfera se beleži i u Obrenovcu, gde su i bina i ozvučenje bili spremni, a parking mesta u centru grada su dan uoči mitinga bila onemogućena za upotrebu, osim za vozila policije i javnih preduzeća. Pripreme za odloženi miting Srpske napredne stranke koji je trebalo da se održi na Gradskom trgu i za koji su najavljeni Aleksandar Vučić i Ivica Dačić, takođe su pratili navodi o pritisku na zaposlene u javnim preduzećima. U obrenovačkom javno-komunalnom preduzeću je čak nadređeni tražio pisanu izjavu zaposlenih koji su sprečeni da prisustvuju skupu u kojoj će obrazložiti razloge svog odsustva.

U seriji razgovora sa predstavnicima i članovima udruženja osoba s hendikepom skrenuta je pažnja na niz problema u kontekstu izbora i političkih pritisaka sa kojima se ova zajednica suočava. Iako se u javnosti najčešće govori o pristupačnosti biračkih mesta ovim osobama, zanemaruju se manipulacije i pritisci kojima su oni kao pojedinci i članovi udruženja izloženi¹⁴¹, uključujući pritiske da glasaju za određenu stranku i učestvuju u stranačkoj promociji. I u toku ove izborne kampanje, kao i prethodnih, političke stranke su posebno usmeravale svoje aktivnosti na ovu ciljnu grupu, stimulišući ih organizovanjem događaja koji su namenjeni ovoj zajednici¹⁴², ali i deljenjem poklona¹⁴³. Crtini sagovornici su ukazali na partijsku kontrolu udruženja i saveza koja se vrši preko nadležnih državnih institucija, pre svega resornog ministarstva, od kojih ova udruženja finansijski najviše i zavise.¹⁴⁴ Kao primer su referisali na slučaj liste podrške vladajućoj stranci uoči decembarskih izbora (Apel 2000)¹⁴⁵, na kojoj su se, uprkos odredbama u statutima udruženja, našli i predstavnici ovih udruženja i saveza. Ukazano je na to da su predstavnici udruženja bili pod eksplicitnim pritiskom da pruže političku podršku stranci, ali i da su pretpostavljali da mogu snositi posledice, u vidu smanjenja budžetskih sredstava, ukoliko ne

¹⁴¹ Sagovornik: "To je jedno sveopšte ludilo, taj pritisak je kod nas i ta ucena i to maltretiranje osoba sa invaliditetom... toliko već otvoren, toliko agresivan. I ono što je najtragičnije uz podršku osoba sa invaliditetom".

¹⁴² Instagram, SNS Vračar, 29. april 2024. <https://link.crta.rs/r7>

¹⁴³ Instagram, SNS Palilula, 29. mart 2024. <https://link.crta.rs/r8>

¹⁴⁴ "Finansiranje tih udruženja ide kako preko opštine, tako dominantno putem ministarstva (MINRZS)... Kolač se deli između tradicionalističkih organizacija i fantomskih organizacija za koje je osnovano sumnjati da su osnovane od raznih SNS članova. Ostali su svesni tih malverzacija, ali plašeci se da će izgubiti i to što imaju, da će kompromitovati svoje finansiranje, odlučuju da čute i mahom vode politiku nezameranja i partnerstva sa ministarstvom, iako ništa nije urađeno da se poboljša položaj osoba sa invaliditetom."; "Ministarstvo, na ovaj način, finansiranjem, kontrolom, bliskom saradnjom, drži osobe sa invaliditetom "in check", odnosno vrši socijalnu kontrolu i prevenira neku glasnu kritiku."; "Predsednica Saveza (koja je potpisala Apel 2000) isto ima taj klasičan SNS stav prema nama koji smo deo Saveza, da se dere na nas. Oni (predsednica Saveza i ostali potpisnici) jesu svi uplašeni zato što se finansiraju od Ministarstva i to je to, ako oni ne daju pare - njih nema."

¹⁴⁵ Sagovornik je naveo da nadležni u ministarstvu imaju kontakte svih udruženja koja su primala ili primaju finansije od Ministarstva za rad, boračka i socijalna pitanja. "Tražila im je eksplicitno da iskažu podršku listi Aleksandra Vučića i preporučila da bi to bilo dobro. [...] Jer ako vam je stalo do opstanka vaše organizacije i da imate šta da radite u budućnosti morate potpisati ovu listu."

pruže podršku. To se, prema rečima Crtinih sagovornika, i desilo, jer su neka udruženja na ovaj način bila "kažnjavana". Zbog političke nepodobnosti, sagovornici sumnjaju da su udruženja i izopštavana iz procesa koji im omogućavaju da utiču na donošenje odluka od značaja za funkcionisanje njihovih udruženja i članova zajednice.¹⁴⁶ Sagovornici skreću pažnju i na to da se od članova udruženja tražilo da skupljaju sigurne glasove, da glasaju za stranku, kao i da prisustvuju stranačkim dešavanjima, pri čemu postoji sumnja i da su njihovi podaci zloupotrebljavani.¹⁴⁷ Ova zajednica je izložena i manipulacijama koje gaze njihovo dostojanstvo – na primer, sagovornici ističu da su meta političkih stranaka najčešće najranjiviji ljudi iz ove zajednice kojima je najlakše manipulirati, pa tako, Crtin sagovornik ukazuje, jedna politička stranka ima "invalide za pokazivanje i slikanje"¹⁴⁸. **Povodom iskaza sagovornika i problema na koje su upućivali, Crta se obratila Zaštitniku građana i Poverenici za zaštitu ravnopravnosti**, koji su iskazali svoju zabrinutost jer su i ranije do njih stizale ovakve informacije, ali da nisu dobijali formalne pritužbe od predstavnika i članova. Zato su pozvali članove udruženja i osobe sa hendikepom da se obrate ovim institucijama kako bi one mogle pravovremeno i adekvatno da reaguju.

Zabrinjavajući slučaj zabeležen u samoj završnici kampanje ilustruje i **zloupotrebu dece u svrhu stranačke promocije**, u kojoj se gubi svaka crvena linija u borbi za političke poene. U jednoj državnoj predškolskoj ustanovi u opštini Stari Grad deca su, umesto na dečijoj predstavi, završila na skupu koji se pretvorio u politički, zbog pohvala koje je prisutna ministarka upućivala predsedniku. Prema iskazu tri Crtine sagovornice, majki dece koja su prisustvovala skupu, roditeljima je ovaj događaj najavljen kao "besplatna predstava". Jedna od sagovornica je takođe posvedočila da je njeno dete završilo i "kao siguran glas" u bazi vladajuće stranke. U toku kampanje je dobila poziv iz kol centra SNS-a, gde je operater po imenu i prezimenu tražio njenog sina predškolskog uzrasta. Zbunjena, sagovornica je dva puta ponovila ime, misleći da je greška. Kada im je rekla da je reč o maloletniku, prekinuli su vezu. Sagovornica sugerše da je jedino iz vrtića moglo da se desi da njen broj povežu sa njenim maloletnim detetom. Roditelji dece koja su upisana u ovu ustanovu su takođe dobijali poziv iz stranačkog kol centra, ali su ih operateri tražili po ličnom imenu.

U razgovorima sa građanima je ukazano i na **problem klijentelističkog odnosa stranaka sa građanima**, koji podrazumeva razmenu različitih resursa i usluga za političku podršku. Crtin sagovornik je ukazao da se u obrenovačkim mesnim zajednicama uoči predstojećih izbora odvija kupovina glasova koja podrazumeva da **stranka plaća dugove u zamenu za glas**. Prema njegovom iskazu, proveravaju se baze zaduženika (pri čemu se ugrožava zaštita ličnih podataka) u Javno-komunalnom preduzeću, EPS-u, Vodovodu, da bi zatim neko bio poslat da podmiri te račune u zamenu za sigurne glasove. Na taj način novac ne dobijaju članovi domaćinstva koji imaju dug, već se računi namire preko nekog člana stranke.

¹⁴⁶ Jednoj organizaciji koja nije stavila potpis na Vučićevu listu je prvi put posle 20 godina smanjen godišnji budžet. "Neki koji nisu želeli da daju podršku ili su rekli da ne mogu, da je to protivno njihovim statutima, zaista se nisu našli na toj listi podrške. Interesantno je da je jedna od tih organizacija na zadnjem konkursu, prošli su razni neki projekti koji imaju besmislene naslove i ciljeve, ostala ispod crte. Sad da li je to odmazda i rezultat njihovog odbijanja da daju podršku, ne znam, možemo da spekuliramo, ali eto upada u oči."

¹⁴⁷ Sagovornik: "Ona ga pozove u svoju kancelariju i kaže - hajde da pokušamo da malo delujete na osobe u vašem udruženju da glasaju da se anketiraju - i na privatnom razgovoru sve to pristane dok kasnije govori kako je morao."

¹⁴⁸ Sagovornik: "Vučić je bio u Prijepolju i tu se vidi kako neko od njegovih saradnika kaže - dajte tog invalida (nekog iz mase), a naš je bivši član".

8.1.6. Zloupotreba ličnih podataka

I ovaj izborni ciklus je obeležen sumnjama u **zloupotrebu ličnih podataka od strane političkih stranaka, ali i u nekim slučajevima uz posredništvo i saučesništvo državnih institucija, ustanova i preduzeća.**

Tokom kampanje više građana se obratilo Crti kako bi izrazili bojazan da su njihovi lični podaci zloupotrebjeni od strane političkih stranaka, pošto su stranački aktivisti (vladajuće stranke), koji su ih pozivali telefonom ili im dolazili na kućnu adresu, raspolagali velikim brojem osetljivih podataka. Građani su takođe ukazali i na to da su evidencije koje su приметili kod stranačkih aktivista sadržale i izdvojene informacije o osobama sa tih adresa koje žive u inostranstvu.

Sumnje u to da su podaci iz baza i evidencija javnih ustanova, ali i privatnih firmi, kompromitovani i korišćeni za mobilizaciju glasačkog tela unose i navodi Crtinih sagovornika da su dobijali pozive iz stranačkih kol centara i na službene brojeve telefona, ali i da su **stranke targetirano kontaktirale ljude iz socijalno ugroženih slojeva, kao i domaćinstva koja imaju nenamirene račune i dugove za usluge javno-komunalnih preduzeća.** Crtin sagovornik iz Obrenovca, koji je zaposlen u javnom preduzeću, navodi i da su prilikom prikupljanja potpisa podrške za vladajuću listu, zloupotrebjeni kontakti zaposlenih radnika javnih preduzeća, pre svega zaposlenih u podizvođačkim firmama. Sagovornik ističe da su zaposlene zvali u kancelarije da donesu lične karte, popunjavaju obrasce i upisuju se.

I predstavnici udruženja osoba sa hendikepom su ukazali na zloupotrebu ličnih podataka članova udruženja. U jednom slučaju, kako sagovornica navodi, saradnici i članovi udruženja su obmanuti jer su im predstavnici udruženja tražili lične podatke i potpis za “internu evidenciju koju niko neće videti”, a koja je vezana sa određenim projektom, da bi na kraju ti podaci bili iskorišćeni kao potpisi podrške političkoj stranci.¹⁴⁹

Lični podaci građana su se pojavljivali i u promotivnim stranačkim spotovima¹⁵⁰, ali i u objavama na društvenim mrežama¹⁵¹.

¹⁴⁹ “Rekli im da je to interno, da to neće niko da vidi, čisto nama treba da bi dobijali i dalje projekte. [...] Znali su koga će da zovu, ljude koji nisu politički informisani, koji će reći ako je to interno onda mene ne zanima (nije mi problem). Jedna devojka kada su je zvali rekla je da ne planira da glasa za vladajuću stranku, žena koja ju je zvala rekla je da ne mora da glasa i da je to interno kako bi im dali neki spisak da bi prolazili dalje na projektima. Kada je izašao spisak potpisnika “podrške” neki od onih ljudi koji su se tamo našli nevoljno su bili šokirani i besni ali su shvatili da su i sami krivi jer ih nisu slagali za šta im potpisi trebaju, već da će ostati tajno. [...] Etiketirali su korisnike ali su sebe zaštitili.”

¹⁵⁰ Instagram, Relja Ognjenović, 6. april 2024. <https://link.cрта.rs/r9/>

¹⁵¹ X (Twitter), CRTA, 21. maj 2024. <https://link.cрта.rs/ra>

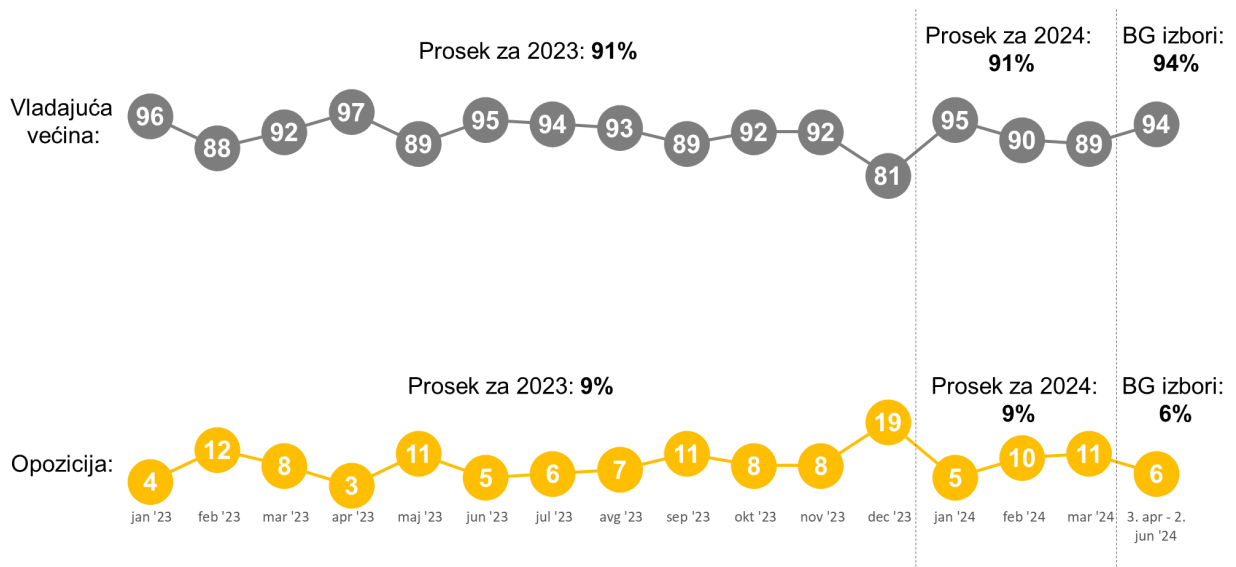
8.2. Pluralizam u medijima

8.2.1. Zastupljenost i ton izveštavanja o političkim akterima

Posmatračka misija Crte je kontinuirano pratila stanje pluralizma u medijima kroz medijski monitoring centralnih vesti pet televizija s nacionalnom pokrivenošću. U periodu od 3. aprila do 2. juna 2024. godine, Crtini posmatrači su analizirali više od 3.400 minuta centralnih vesti televizija RTS 1, TV Pink, TV Prva, TV Happy i TV B92.

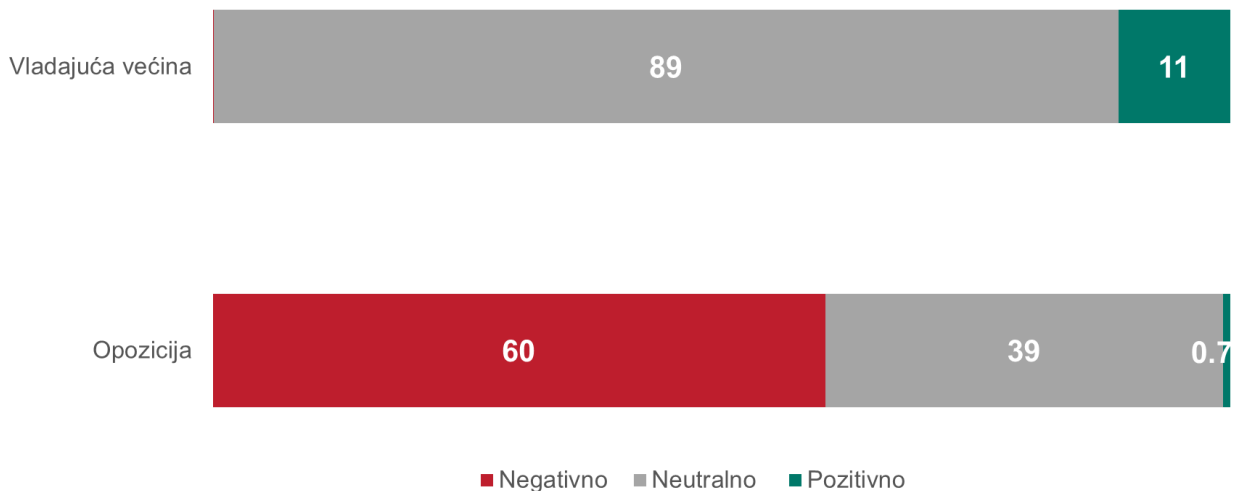
Gotovo potpuni izostanak pluralizma ogleda se u izrazito nejednakom položaju i pristupu medijima predstavnika vlasti i opozicije. Nalazi monitoringa pokazuju skoro potpunu dominaciju predstavnika vlasti, sa prosečnom zastupljenošću od 94 odsto, dok je opozicija bila prisutna sa 6 odsto. Ovo predstavlja **nastavak trenda favorizovanja predstavnika vlasti** koji je Crta zabeležila tokom 2023. godine, kao i u prva tri meseca 2024. godine, **ali sa još izraženijom zastupljenošću predstavnika vlasti u periodu izborne kampanje.** (Grafikon 2)

Grafikon 2. Poređenje izveštavanja televizija sa nacionalnom pokrivenošću u centralnim vestima prema zastupljenosti političkih aktera po mesecima (januar 2023 - jun 2024)

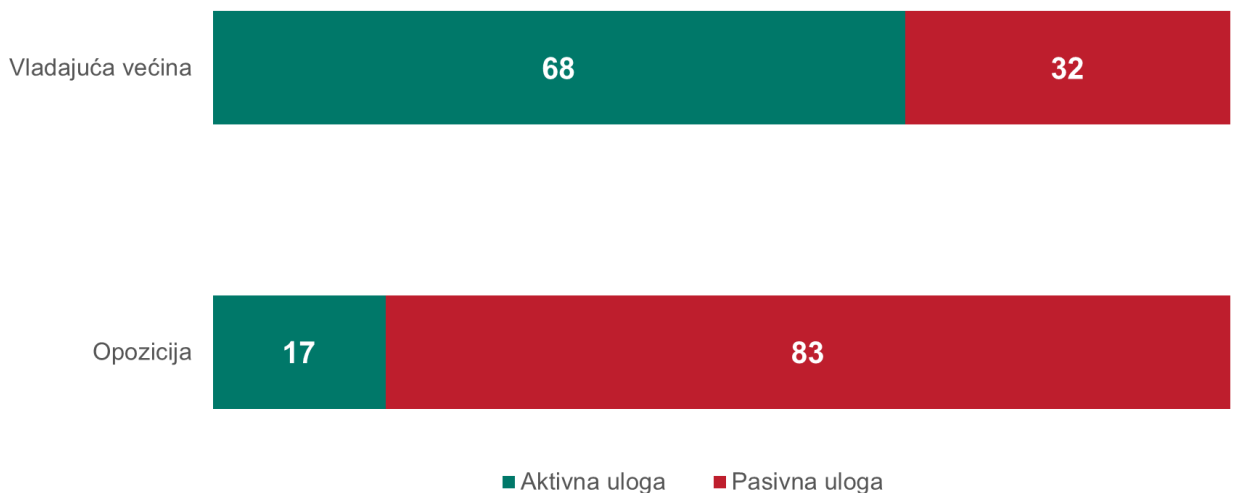
Medijsko izveštavanje je pristrasno i polarizujuće u korist predstavnika vlasti, koji su prikazani najčešće u neutralnom, a zatim pozitivnom svetlu. Konkretno, 89 odsto izveštaja o vlasti bio je neutralan, 11 odsto pozitivan, a 0.1 odsto negativan. S druge strane, opozicija je u nešto manje od $\frac{2}{3}$ vremena (60 odsto) predstavljena negativno, zatim neutralno (39 odsto) i u manje od jedan odsto pozitivno (0.7). (Grafikon 3)

Grafikon 3. Ton izveštavanja o političkim akterima u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

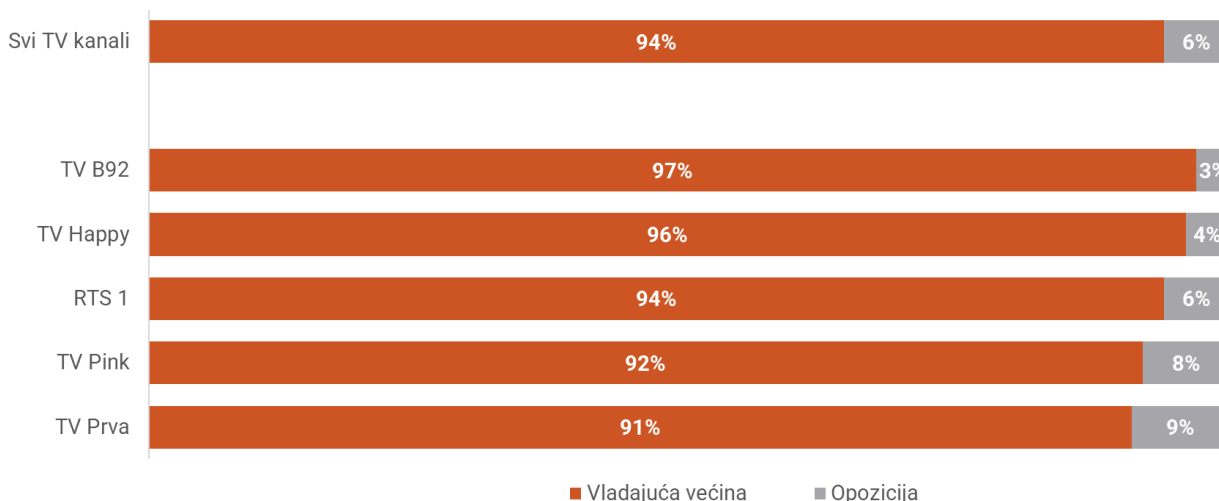
Tokom kampanje, televizije su davale prednost predstavnicima vlasti kada je u pitanju direktan pristup medijima u centralnim vestima. Oni su se u prvom licu (aktivna uloga), direktno obraćali publici u nešto više od 2/3 vremena (68 odsto), dok su o njima drugi govorili, na primer prezenteri vesti ili drugi sagovornici (pasivna uloga) u 1/3 vremena (32 odsto). S druge strane, predstavnici opozicije su imali priliku da se obrate publici direktno u manje od 1/5 vremena (17 odsto), dok se o njima govorilo u 83 odsto vremena. (Grafikon 4)

Grafikon 4. Uloga političkih aktera u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Sve televizije sa nacionalnom pokrivenošću su favorizovale vlast opredeljujući joj 90 i više odsto vremena, te u tom smislu konstatujemo da ne postoji značajna razlika između televizija po pitanju izveštavanja o vlasti i opoziciji. Izveštavanje televizija je ujednačeno i unisono u korist vladajuće većine. Prednjači televizija B92 sa 97 odsto i TV Happy sa 96 odsto vremena opredeljenog za predstavnike vlasti (Grafikon 5), dok su najpristrasnije o vlasti i opoziciji izveštavale TV Pink, TV Happy i TV B92. (Grafikon 6)

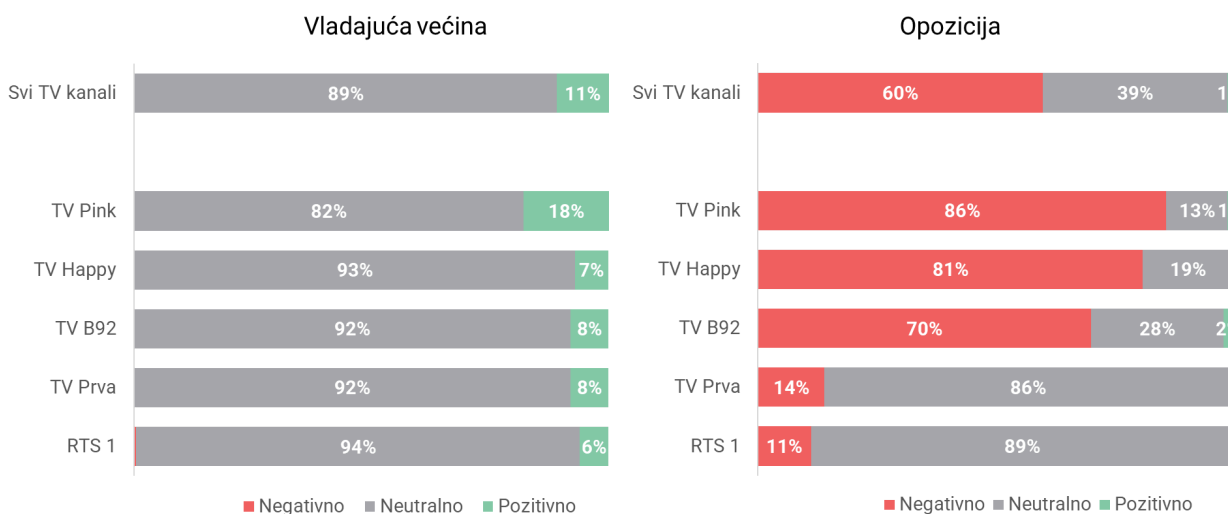
Grafikon 5. Zastupljenost političkih aktera u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Iako je TV Pink najčešće izveštavao o vlasti neutralno (82 odsto), pozitivno izveštavanje je potpuno dominiralo (18 odsto) u odnosu na negativno, kojeg nije ni bilo. Nasuprot tome, o opoziciji je TV Pink izveštavao dominantno negativno (86 odsto), zatim neutralno (13 odsto) i retko pozitivno (oko jedan odsto). TV B92 je izveštavala na sličan način, o vlasti najčešće neutralno (92 odsto), zatim pozitivno (8 odsto) i nikada negativno. Opozicija je na ovoj televiziji predstavljena dominantno negativno (70 odsto), zatim neutralno (28 odsto) i u dva odsto pozitivno. TV Happy je o vlasti izveštavala najčešće neutralno (93 odsto), zatim pozitivno (7 odsto) i nikada negativno, dok je opozicija predstavljena dominantno negativno (81 odsto), zatim neutralno (19 odsto) i nikada pozitivno. (Grafikon 6)

Iako je način izveštavanja nešto blaži na preostaloj komercijalnoj televiziji sa nacionalnom pokrivenošću, TV Prva, mehanizam izveštavanja je identičan onom na koji su izveštavale pomenute tri televizije. Vladajuća većina ima dominantan položaj sa 91 odsto vremena. TV Prva takođe favorizuje vlast pružajući neutralnu (92 odsto) ili pozitivnu sliku (8 odsto), ali nikada negativnu o vlasti. Opozicija je predstavljena neutralno (86 odsto) ili negativno (14 odsto) i nikada pozitivno. (Grafikon 6)

Grafikon 6. Ton izveštavanja o političkim akterima u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Tokom aktuelne kampanje, televizija Pink je ponovila praksu iz avgusta 2023. godine, koristeći generisane glasove kreirane veštačkom inteligencijom koji zvuče kao glas nosioca liste "Dr. Savo Manojlović - I ja sam Beograd - Kreni-promeni", Sava Manojlovića. Neposredno nakon predaje liste "Kreni - promeni" 12. maja, televizija Pink je započela kampanju sa ciljem diskreditacije ovog kandidata puštanjem pomenutog video priloga. Samo u toku dva dana, 13. i 14. maja, televizija Pink je emitovala čak 17 priloga u kojima se zloupotrebljava video zapis iz emisije "Utisak nedelje" u kojem je dodat kreiran glas Sava Manojlovića. Crta je, kao i u slučaju iz avgusta 2023. godine, podnela prijavu REM-u zbog ove zloupotrebe. Prema potvrdi jedne od članova REM-a, Višnje Arandžević, REM je pokrenuo postupak protiv Pinka povodom ovog snimka. Povodom prijave Crte iz avgusta 2023. godine, REM je reagovao saopštenjem¹⁵² u kojem podseća pružaoce medijskih usluga na zakonske obaveze pri korišćenju veštačke inteligencije. Ipak, pretragom registra izrečenih mera,¹⁵³ nemoguće je naći odluku povodom prijave koju je Crta tada podnela.

Dodatno, televizija Pink je od 8.4.2024. uvela poseban programski sadržaj u okviru informativnog programa "Beogradske vesti", koji se emitovao dva puta dnevno u sklopu informativnog programa. Taj program je bio ispunjen priložima koji slave uspehe gradske vlasti, u vidu izveštaja o aktivnostima kao što su otvaranja jaslica i vrtića,¹⁵⁴ dečijih igrališta,¹⁵⁵ obnove domova zdravlja¹⁵⁶ i puteva,¹⁵⁷ gradskih tržnica,¹⁵⁸ dodele novčane pomoći različitim kategorijama građana Beograda.¹⁵⁹ Neretko se u priložima izveštavalo o projektima koji su

¹⁵² REM, Saopštenje povodom korišćenja mogućnosti veštačke inteligencije u programima PMU, <https://link.crta.rs/oe>

¹⁵³ REM, Izrečene mere, <https://link.crta.rs/oa>

¹⁵⁴ TV Pink, Beogradske vesti, Prilog o izgradnji vrtića u Borči, 21.5.2024. <https://link.crta.rs/ns>

¹⁵⁵ TV Pink, Beogradske vesti, U Ovči napravljeno novo igralište, 15.5.2024. <https://link.crta.rs/nt>

¹⁵⁶ TV Pink, Beogradske vesti, Dom zdravlja sa najsavremenijom opremom u Borči, 14.5.2024. <https://link.crta.rs/nu>

¹⁵⁷ TV Pink, Beogradske vesti, Obnova putne mreže u Barajevu, 21.4.2024. <https://link.crta.rs/nv>

¹⁵⁸ TV Pink, Beogradske vesti, Rekonstrukcija Kalenić pijace-Prestonica će dobiti "Svemirsku tržnicu",

7.5.2024. <https://link.crta.rs/nw>

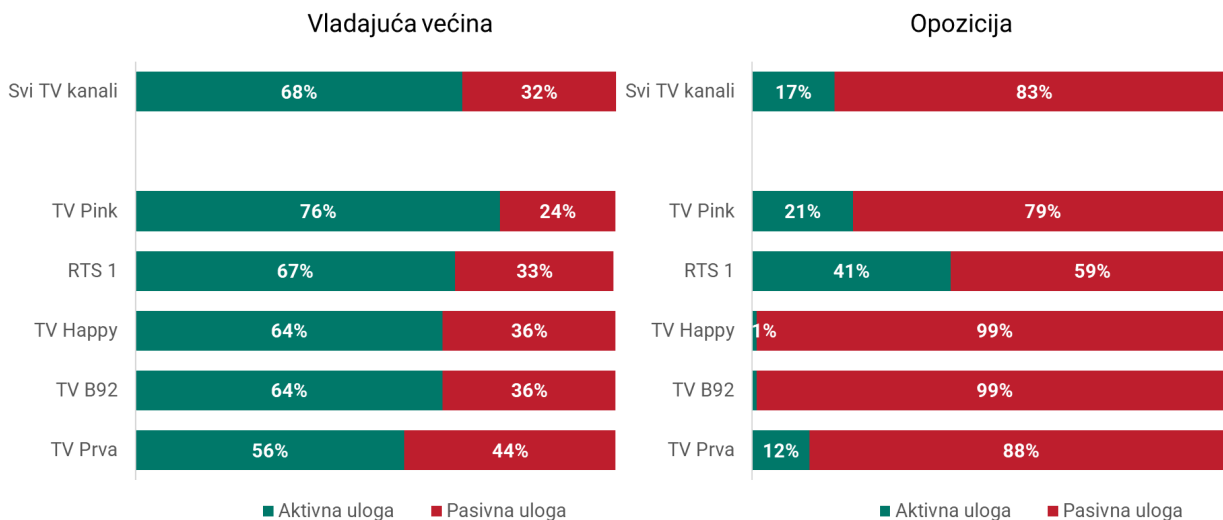
¹⁵⁹ TV Pink, Beogradske vesti, Prijava za novčanu pomoć roditeljima đaka, 19.4.2024. <https://link.crta.rs/nx>

realizovani pre nekoliko godina čime se dodatno manipuliše publikom veličanem uspeha trenutne vlasti. Poseban fokus je bio stavljen na velike projekte kao što su "Beograd na vodi",¹⁶⁰ tržni centar Galerija,¹⁶¹ Expo 2027¹⁶² i početak izgradnje depoa za budući metro u Beogradu.¹⁶³ Emitovanje ovog programa prestalo je odmah nakon završetka izbora, što dodatno ukazuje na to da je TV Pink koristila ovaj program za promovisanje gradske vlasti tokom izborne kampanje, jasno favorizujući vladajuću većinu.

Glorifikacija gradske vlasti ogledala se i kroz priloge u kojima građani izražavaju zadovoljstvo zbog realizovanih projekata¹⁶⁴ i zahvaljuju se predsedniku¹⁶⁵ i drugim predstavnicima vlasti.¹⁶⁶ Takođe, predstavljale su se slike delova grada koji su prikazivani kao propali, nefunkcionalni ili ruinirani pre nego što ih je aktuelna vlast rekonstruisala ili na drugi način unapredila.¹⁶⁷ S druge strane, opozicija se predstavljala kao grupa kritičara bez argumenata i kočničara progresa u glavnom gradu.

Nejednak pristup direktnom obraćanju publici je takođe evidentan kod svih televizija, gde najveću prednost vladajućoj većini daju TV Pink (76 odsto u aktivnoj u odnosu na 24 odsto u pasivnoj ulozi) i RTS 1 (67 odsto u aktivnoj u odnosu na 33 odsto u pasivnoj ulozi). S druge strane, na televizijama B92 i TV Happy (99 odsto u pasivnoj ulozi) i TV Prva (88 odsto u pasivnoj ulozi) predstavnici opozicije nisu imali prilike gotovo uopšte da se direktno obrate publici. (Grafikon 7)

Grafikon 7. Uloga političkih aktera u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izornoj kampanji za beogradske izbore

¹⁶⁰ TV Pink, Beogradske vesti, Selfi most-promocija Beograda na vodi, 5.5.2024. <https://link.crt.rs/ny>

¹⁶¹ TV Pink, Beogradske vesti, TC Galerija odiše srpskom tradicijom, 24.5.2024. <https://link.crt.rs/o8>

¹⁶² TV Pink, Beogradske vesti, Expo-Prokop, bolja saobraćajna veza sa centrom grada, 22.5.2024. <https://link.crt.rs/nz>

¹⁶³ TV Pink, Beogradske vesti, Obilazak radova na izgradnji glavnog depoa za prvu liniju BG metroa, 14.4.2024. <https://link.crt.rs/o0>

¹⁶⁴ TV Pink, Beogradske vesti, Renovirana pijaca Stari merkator, 26.5.2024. <https://link.crt.rs/o2>

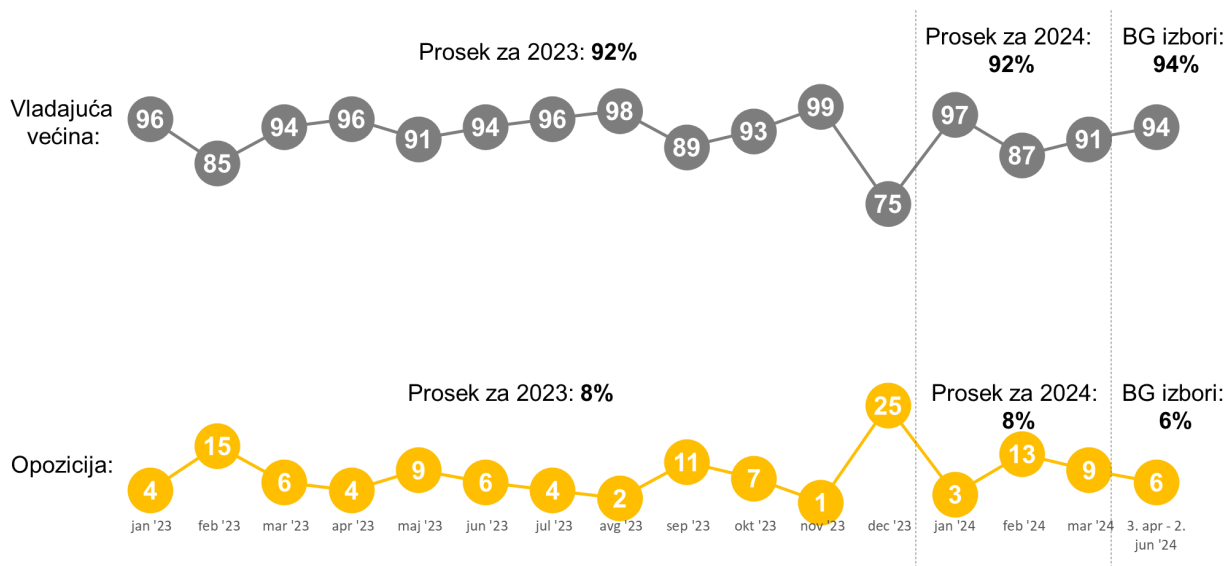
¹⁶⁵ TV Pink, Beogradske vesti, Rekonstrukcija smederevskog puta- Hvala predsedniku Vučiću, 8.4.2024. <https://link.crt.rs/o3>

¹⁶⁶ TV Pink, Beogradske vesti, Renovirana pijaca Stari Merkator; Zahvala gradonačelniku, 26.5.2024. <https://link.crt.rs/o4>

¹⁶⁷ TV Pink, Beogradske vesti; Rubrika nekad i sad, Rekonstruisana Hala Pionir, 21.5.2024. <https://link.crt.rs/o6>

Izveštavanje RTS-a u okviru Dnevnika 2 se ne razlikuje značajno od izveštavanje drugih televizija sa nacionalnom pokrivenošću, a karakteriše ga **pristrasnost u korist vladajuće većine**. Zastupljenost aktera vladajuće većine tokom 2023. i 2024. u proseku iznosi 92 odsto, dok je za beogradske izbore ona čak nešto veća - vladajućoj većini opredeljeno je 94 odsto vremena. (Grafikon 8)

Grafikon 8. Poređenje izveštavanja RTS-a u Dnevniku 2 prema zastupljenosti političkih aktera po mesecima (januar 2023 - jun 2024)

Iako RTS izveštava nešto neutralnije i o predstavnicima vlasti i o predstavnicima opozicije u poređenju s većinom komercijalnih televizija, pristrasno izveštavanje u korist vladajuće većine je evidentno - predstavljena je najčešće neutralno (94 odsto), zatim pozitivno (6 odsto) i gotovo nikada negativno (manje od jedan odsto). Predstavници opozicije su predstavljeni najčešće neutralno (89 odsto), zatim negativno (11 odsto), dok o opozicij nije bilo pozitivnog izveštavanja u prvom delu kampanje. (Grafikon 6)

Privid pluralizma koji je postojao u medijima u prethodnim izbornim ciklusima, a do kojeg je dolazilo zbog otvaranja izbornih blokova, u ovoj izbornoj kampanji je izostao. Dve od pet televizija (TV Happy i TV B92) u centralnim vestima nisu ni emitovale izborne blokove, dok je na RTS-u sporadično i zanemarljivo emitovan, a najviše se emitovao na televizijama Prva i Pink.

Dominacija vladajuće većine zabeležena je i kada je politički marketing u pitanju. Od početka kampanje registrovano je oglašavanje samo Srpske napredne stranke i Socijalističke partije Srbije. Političko oglašavanje na televizijama je krenulo od 16.5., a od 18.5. je na snagu stupio novi Pravilnik REM-a o načinu izvršavanja obaveza pružalaca medijskih usluga tokom

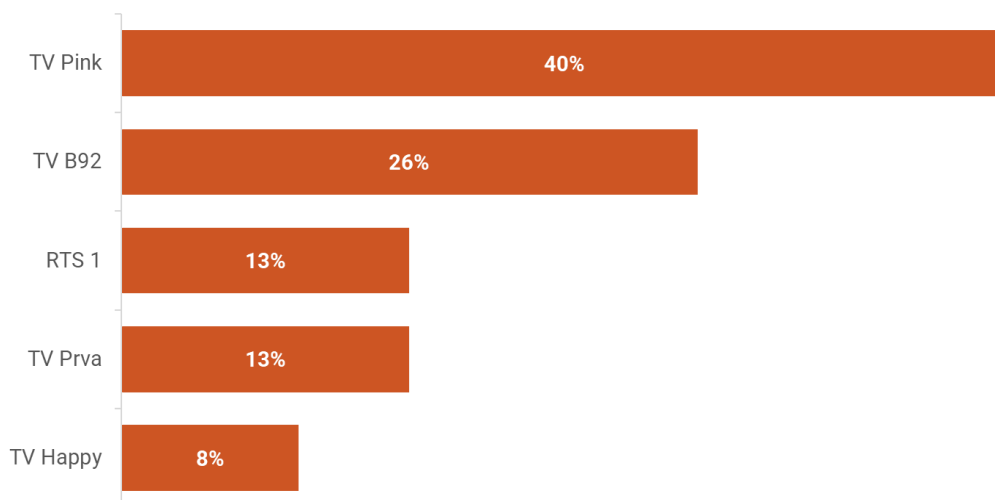
izborne kampanje.¹⁶⁸ Međutim, iako se u Pravilniku navodi da "političke oglasne poruke ne smeju se obavljati tokom prikazivanja centralne informativne emisije", posmatračka misija Crte je na televizijama Pink, Happy i B92 zabeležila političke oglase u centralnim vestima ovih televizija.

8.2.2. Uloga predsednika Srbije u izbornoj kampanji za lokalne izbore

Predsednik Srbije Aleksandar Vučić bio je vodeća ličnost i zaštitno lice kampanje uprkos činjenici da su raspisani beogradski izbori na kojima on nije bio kandidat. Njemu je u centralnim vestima opredeljeno duplo više vremena (56 odsto) u poređenu sa svim političkim akterima zajedno. Predstavljen je najčešće neutralno (85 odsto), zatim pozitivno (15 odsto), i nikada negativno. U 70 odsto vremena imao je aktivnu ulogu kada publici obraćao u prvom licu u centralnim vestima, dok je u 30 odsto bio u pasivnoj ulozi kada se o njemu govorilo.

Od ukupnog vremena koje je opredeljeno predsedniku, najveći udeo je bio na TV Pink (40 odsto), zatim na TV B92 (26 odsto), RTS 1 (13 odsto), TV Prva (13 odsto) i TV Happy (8 odsto). (Grafikon 9)

Grafikon 9. Zastupljenost Aleksandra Vučića na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću tokom izborne kampanje

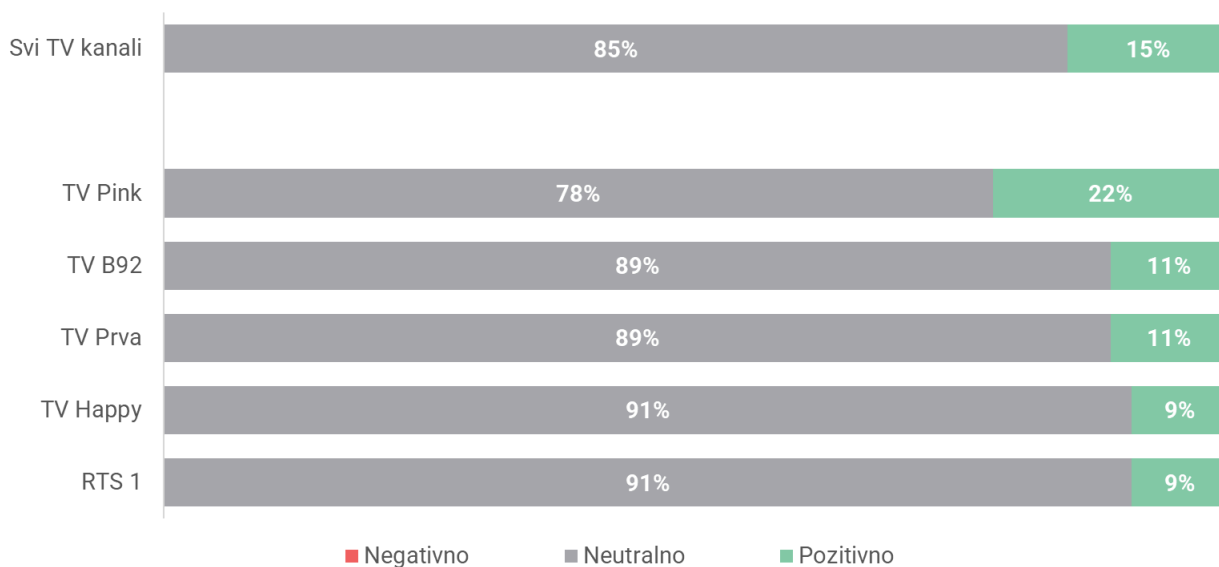

Televizije su jednoglasno izveštavale o predsedniku Vučiću u pozitivnom svetlu, bez ijednog negativnog izveštaja tokom kampanje. Najpozitivnije je izveštavala televizija Pink, sa 78 odsto neutralnog i 22 odsto pozitivnog vremena. Slede TV Prva i TV B92, obe sa 89

¹⁶⁸ REM, Pravilnik REM-a o načinu izvršavanja obaveza pružalaca medijskih usluga tokom izborne kampanje, <https://link.crta.rs/o7>

odsto neutralnog i 11 odsto pozitivnog vremena, zatim RTS i TV Happy, obe sa 91 odsto neutralnog i 9 odsto pozitivnog vremena. (Grafikon 10)

Grafikon 10. Ton izveštavanja o Aleksandru Vučiću u centralnim vestima pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću u izbornoj kampanji za beogradske izbore

Uloga predsednika još je izraženija ako se uzme u obzir broj njegovih direktnih uključenja u programe različitih televizija. U toku 60 dana izborne kampanje, on je imao čak 58 uključenja u programe različitih televizija u oba kapaciteta i državnog i stranačkog funkcionera. I to 52 u kapacitetu državnog i šest u kapacitetu stranačkog funkcioner. Dok je u prvoj polovini godine imao ukupno 137 direktnih uključenja u programe različitih televizija.

Veličanje lika predsednika Vučića evidentno je i kroz učestalu promociju infrastrukturnih projekata i drugih inicijativa na državnom i gradskom nivou. U toku kampanje za beogradske izbore Crta je zabeležila najmanje 66 priloga u vestima u kojima su se građani,¹⁶⁹ mediji,¹⁷⁰ predstavnici lokalnih vlasti,¹⁷¹ i državni funkcioneri¹⁷² i direktori javnih ustanova¹⁷³ i preduzeća,¹⁷⁴ zahvaljivali ili isticali predsednikov doprinos u realizaciji infrastrukturnih projekata i drugih inicijativa koje su doprinele unapređenju kvaliteta života građana.

8.2.3. Jezik medija u službi produbljivanja podela u društvu

¹⁶⁹ TV Pink, Nacionalni dnevnik, 7. 4. 2024., <https://link.crta.rs/n6>

¹⁷⁰ TV Pink, Nacionalni dnevnik, 4.4.2024., <https://link.crta.rs/n7>

¹⁷¹ TV Pink, Nacionalni dnevnik, 16.4.2024., <https://link.crta.rs/n8>

¹⁷² TV B92, Vesti u 16, 26.4.2024., <https://link.crta.rs/n9>

¹⁷³ TV Prva, Vesti u 18, 23.4.2024., <https://link.crta.rs/na>

¹⁷⁴ TV Pink, Nacionalni dnevnik, 20.4.2024., <https://link.crta.rs/nb>

Referendumska atmosfera zabeležena u decembarskim izborima 2023. bila je prisutna u medijima i tokom kampanje za beogradske izbore. Karakterisale su je polarizacija i crno-belo prikazivanje političke ponude. Insistiranje na **razlikama između „Nas“ i „Njih“ ispostavlja se kao centralni mehanizam u gotovo svim predizbornim sadržajima** na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću.

Crta je zabeležila više od 2.800 gostovanja u jutarnjim programima i drugim društveno-političkim emisijama televizija s nacionalnom pokrivenošću. **Apsolutna dominacija predstavnika vlasti vidi se u broju gostovanja predstavnika vlasti i opozicije: 276 za prve i 20 za potonje na televizijama s nacionalnom pokrivenošću.** Tokom cele kampanje nije zabeleženo nijedno gostovanje opozicionih kandidata na televizijama Pink i B92.

Mediji su vrlo posvećeno i pedantno gradili kult ličnosti predsednika Aleksandra Vučića, pa su se svi politički akteri predstavljali kroz prizmu "za ili protiv njega". Vučić je predstavljen kao jedini koji može da se suprotstavi „interesima Zapada“, kao „državnik koji vodi suverenu i slobodarsku politiku“, dok su opozicioni akteri predstavljeni kao poslušnici Zapada sa kojim žele da „zajedno okupiraju Srbiju“.

U medijima su u posmatranom periodu najdominantnije teme bile glasanje o Rezoluciji o genocidu u Srebrenici, prijem Kosova u Savet Evrope i poseta kineskog predsednika Sin Đinpinga Srbiji, stvarajući se slika da je „nadjudska“ borba Aleksandra Vučića zaslužna za sve uspehe srpske diplomatije.

Iako se 2. juna glasalo na izborima za skupštinu grada Beograda, lokalne teme su bile retko u fokusu medija. Mediji su lokalne i nacionalne teme utopili u poruke nacionalnih vrednosti koje se ogledaju u širenju ideje srpstva i predstavili ih kao presudne za budućnost Srbije. Poruke o presudnim izborima bile su zastupljene u medijima još pre početka kampanje, pa je tako aktuelni predsednik vlade, Miloš Vučević, još 16. marta na svom Instagram profilu izjavio da **"Beogradski izbori nisu samo pitanje komunalne problematike i infrastrukture, već su odbrana budućnosti Beograda i Srbije, koji moraju da idu napred."**¹⁷⁵ Kandidat za gradonačelnika Beograda ispred liste vladajuće većine, Aleksandar Šapić, i predsednica Narodne skupštine Srbije, Ana Brnabić, izjavili su da su ovo **"vrednosni izbori, izbori u kojima Srbija, tj. Beograd, odlučuje kojim će pravcem Srbija da krene"**¹⁷⁶ i da **"beogradski izbori mnogo više nego lokalni izbori, odlučuju o tome kako će Srbija nastaviti dalje."**¹⁷⁷ Sličnu poruku je 19. maja poslao Aleksandar Vučić u jutarnjem programu televizije Pink, izjavivši da glas na lokalnim izborima nije "glas samo za ljude na lokalnom nivou već i za ljude koji vode ovu zemlju."¹⁷⁸

¹⁷⁵ Kurir, VUČEVIĆ: Beogradski izbori su odbrana budućnosti Beograda i Srbije, 16.3.2024., <https://link.crta.rs/oi>

¹⁷⁶ Šapić: Izbori u Beogradu odlučuju kojim će pravcem krenuti Srbija, 7.4.2024., <https://link.crta.rs/oh>

¹⁷⁷ Predizborni skup SNS u Čačku, 25.5.2024., <https://link.crta.rs/oj>

¹⁷⁸ TV Pink, Jutro s dušom, Vučić: "Ponosam sam na našu borbu za Srbiju", 19.5.2024., <https://link.crta.rs/ok>

9. IZVEŠTAJ O POSMATRANJU IZBORNOG DANA SA IZBORNOM FORENZIKOM

9.1. Metodologija

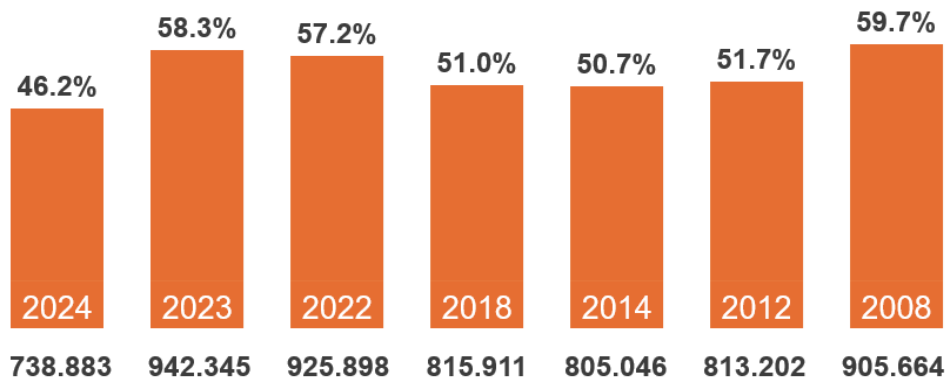
Posmatračka misija Crte pratila je kvalitet procesa glasanja na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda 2. juna 2024. godine. Posmatrači Crte, obučeni po najvišim međunarodnim standardima bili su raspoređeni na slučajnom i reprezentativnom uzorku od 450 biračkih mesta za beogradske izbore. Preko 1.000 obučenih i akreditovanih posmatrača je od momenta otvaranja do zaključenja rezultata glasanja na biračkim mestima pratilo i izveštavalo o procesu glasanja. Osim posmatranja unutar biračkih mesta, deo posmatrača bio je raspoređen ispred i u okolini biračkih mesta, a bili su formirani i posebni mobilni timovi koji tokom dana obišli preko 30 različitih lokacija širom Beograda.

9.2. Izlaznost

Na beogradskim izborima pravo glasa imalo je **1.602.150 građana** upisanih u birački spisak koji su glasali na ukupno **1.265 biračkih mesta**.

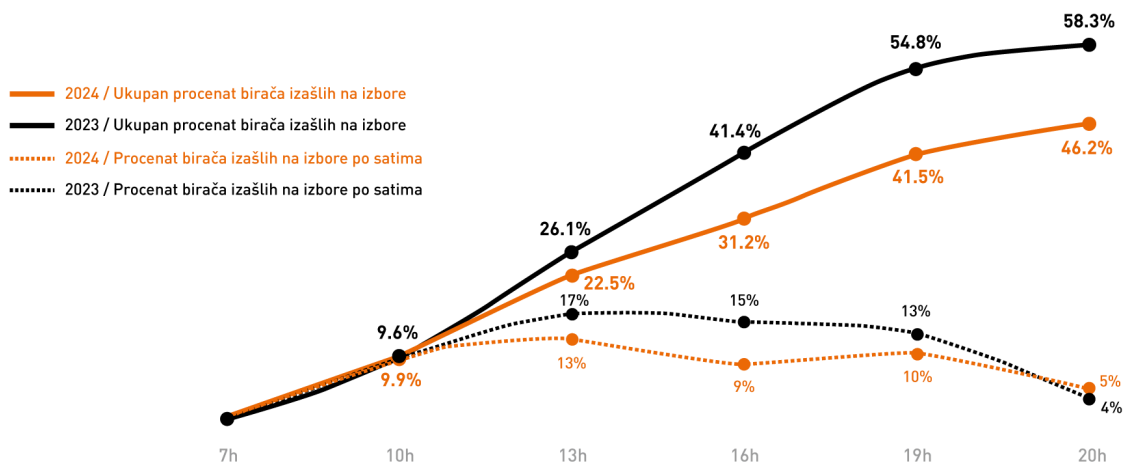
Na osnovu rezultata prikupljenih sa biračkih mesta iz slučajnog i reprezentativnog uzorka od 450 biračkih mesta, u Beograda je zabeležena **izlaznost od 46,2 odsto** (*marginu greške 0,5%*). Ova izlaznost je za 12 procentnih poena niža u odnosu na izlaznost zabeleženu na decembarskim izborima kada je na izbore izašlo 58,3 odsto birača sa pravom glasa (*marginu greške 0,4%*). **Podaci pokazuju da je 2. juna 200 hiljada birača manje iskoristilo svoje pravo glasa. Izlaznost na beogradskim izborima u junu 2024. godine rekordno je niska u poslednjih 16 godina.**

Grafikon 11. Izlaznost po izbornim ciklusima

Crta je preseke o izlaznosti dobijala od posmatrača četiri puta tokom dana - u 10h, 13h, 16h i 19h. Najveća izlaznost tokom izbornog dana zabeležena je u periodu između 10 i 13 časova. U ovom periodu na birališta je izašlo 12.6 odsto birača, a radi poređenja, u decembru je u istom periodu glasalo 16.5 odsto birača. Najveća razlika u izlaznosti u odnosu na decembarske izbore je zabeležena u periodu između 13 i 16 časova. U ovom periodu je 2. juna na birališta izašlo 8.7 odsto birača, dok je u decembru izašlo 15.3 odsto.

Grafikon 12. Izlaznost birača na glasanje na beogradskim izborima tokom izbornog dana

Iako je ukupna izlaznost bila znatno niža u poređenju sa izborima 17. decembra, uočavaju se dva perioda u danu kada je izlaznost bila nešto viša nego na prethodnim izborima. To su periodi od otvaranja birališta do 10 časova, kao i u poslednjih sat vremena glasanja.

Tokom celog dana, a posebno u jutarnjim časovima, Posmatračka misija Crte beležila je višu izlaznost u prigradskim opštinama, i na onim biračkim mestima gde je vladajuća većina u decembru ostvarila najbolji rezultat.

6.3. REZULTATI

Na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda učestvovalo je ukupno 14 lista, a **cenusus je prešlo ukupno pet** (4 većinske i 1 manjinska). Rezultati izbora na uzorku biračkih mesta pokazali su i da je dosadašnja vladajuća koalicija osvojila većinu od ukupno 110 mandata.

Grafikon 13. Projekcija rezultata beogradskih izbora

REZULTATI		MANDATI	
1. ALEKSANDAR VUČIĆ – BEOGRAD SUTRA	52.4%	GR: 1.2%	64
2. Dr Savo Manojlović – I JA SAM BEOGRAD – KRENI-PROMENI	17.2%	GR: 0.7%	21
3. Biramo Beograd - Dobrica Veselinović - Miloš Pavlović	12.8%	GR: 0.6%	15
4. „MI SNAGA NARODA, prof. dr Branimir Nestorović“	8.1%	GR: 0.2%	9
5. GRUPA GRAĐANA – ZA ZELENI BEOGRAD – KAD AKO NE SAD - DR DEJAN ŽUJOVIĆ	1.2%	GR: 0.0%	
6. RUSKA STRANKA – Srbi i Rusi braća zauvek!	1.2%	GR: 0.1%	1
7. Grupa građana "ČALE, OVO JE ZA TEBE - PETAR ĐURIĆ"	1.0%	GR: 0.06%	
8. Saša Radulović – Dosta je bilo (DJB) – REŠENJE ZA PROMENU	0.9%	GR: 0.06%	
9. MI – GLAS IZ NARODA	0.9%	GR: 0.06%	
10. 1 OD 5 MILIONA – BEOGRADSKI FRONT – RITAM GRADA, DUŠAN TEODOSIJEVIĆ GRADONAČELNIK	0.9%	GR: 0.06%	
11. NARODNA LISTA – KLJUČ ZA POBEDU	0.6%	GR: 0.06%	
12. UNIJA ROMA SRBIJE – ZA BEOGRAD	0.4%	GR: 0.05%	
13. BEOGRAD NAŠ GRAD – Vasilios Proveleggios – Marijana Ivović Vukotić – dr Ferid Bulić – Koalicija SNAGA	0.3%	GR: 0.03%	
14. BEOGRAD JE SVET(A) – STRANKA PRAVDE I POMIRENJA – Usame Zukorlić	0.1%	GR: 0.02%	
Nevažeći listići	1.9%	GR: 0.10%	

BEOGRADSKI
IZBORI 2024

CRTA:

Izlaznost

46.2%

GR: 0,5%

9.4. Otvaranje biračkih mesta

Sva biračka mesta u Beogradu su otvorena na dan glasanja, iako je na **4 odsto** biračkih mesta zabeleženo kašnjenje.

Tabela 6. Otvaranje biračkih mesta

	Jun 2024	Decembar 2023
Pre 06:50	2%	5%
06:50 - 07:10	94%	88%
Posle 07:10	4%	7%

Na otvaranju četvrtine biračkih mesta (**25 odsto**) nisu bili prisutni svi članovi biračkog odbora. Takođe, prilikom otvaranja na **5 odsto** biračkih mesta nisu poštovane sve procedure koje se tiču organizacije glasanja: paravani nisu postavljeni tako da garantuju tajnost glasanja; nije urađena podela poslova među članovima biračkog odbora, niti je materijal raspoređen u skladu sa pisanim procedurama.

Tabela 7. Birački odbori i poštovanje procedura prilikom otvaranja biračkih mesta

	Jun 2024	Decembar 2023
Biračka mesta na kojima nisu svi članovi biračkog odbora bili prisutni prilikom otvaranja	25%	23%
Biračka mesta na kojima nisu poštovane sve procedure koje se tiču organizacije glasanja	5%	5%

Na **2 odsto** biračkih mesta vreće sa glasačkim materijalom nisu bile zatvorene sigurnosnom zatvornicom sa serijskim brojem, a na **5 odsto** biračkih mesta glasačka kutija nije bila pokazana prvom biraču.

Tabela 8. Procedure prilikom otvaranja biračkih mesta

	Jun 2024	Decembar 2023
Biračka mesta na kojima vreće sa glasačkim materijalom nisu bile zatvorene sigurnosnom zatvornicom sa serijskim brojem	2%	1%
Biračka mesta na kojima glasačke kutije nisu bile prazne i pokazane prvom biraču pre nego što su zapečaćene	5%	2%

9.5. Tok glasanja

9.5.1. Glasanje na biračkom mestu

Širom Beograda posmatrači, raspoređeni na slučajnom i reprezentativnom uzorku od 450 biračkih mesta, beležili su slučajeve težih nepravilnosti koje su narušavale integritet glasanja. Kako je odmicao izborni dan, rastao je broj nepravilnosti o kojima su posmatrači izveštavali.

Prema finalnoj analizi Posmatračke misije Crte, rezultati glasanja su kompromitovani na 14 odsto (177) biračkih mesta u Beogradu. Na ovim biračkim mestima zabeležene su ozbiljne i ponavljajuće neregularnosti zbog čega se konačni ishod glasanja na ovim mestima ne može smatrati rezultatom slobodne volje građana.

Na svakom trećem biračkom mestu u Beogradu (33 odsto) zabeleženo je narušavanje tajnosti glasanja i to dominantno zbog fotografisanja glasačkih listića iza paravana (29 odsto biračkih mesta).¹⁷⁹ Na 4 odsto biračkih mesta zabeleženo je da članovi biračkog odbora direktno, namerno i kontinuirano gledaju ili sugerišu biračima za koga da glasa, a na dva odsto biračkih mesta u Beogradu članovi biračkog odbora ili birači su snimali dešavanja tokom izbornog dana. **Vođenje paralelnih evidencija unutar biračkih mesta zabeleženo je na 12 odsto biračkih mesta.** Treća lica, koja su sprovodila nadzor nad glasanjem ili se uključivala u rad biračkih odbora, bila su prisutna na **5 odsto biračkih mesta u Beogradu.**

Tabela 9. Narušavanje tajnosti glasanja i kontrola glasanja na biračkom mestu, poređenje decembarskih i junskih izbora u Beogradu

	Jun 2024	Decembar 2023
Tajnost glasanja je narušena unutar biračkog mesta (fotografisanje listića, sugerisanje biračima za koga da glasaju, snimanje dešavanja na biračkom mestu)	33%	7%
Vođenje paralelnih evidencija unutar biračkih mesta	12%	7%
Prisustvo trećih lica unutar biračkog mesta	5%	5%

Na **30 odsto biračkih mesta** u Beogradu su registrovane **neregularnosti u vezi sa proverom identiteta birača**. Procedure **provere da li je birač prethodno glasao**, nisu dosledno sprovedene na svakom petom biračkom mestu (22 odsto), dok **identitet birača opšte nije proveravan** na 5 odsto biračkih mesta. Na 14 odsto biračkih mesta zabeleženo je da **birači nisu glasali lično**, dok su na 1 odsto biračkih mesta zabeležene **situacije višestrukog glasanja**, gde je jedan birač ubacio više listića u glasačku kutiju.

¹⁷⁹ Posmatračka misija Crte je u decembru 2023. godine primetila trend sve učestalijeg fotografisanja listića iza paravana, zbog čega je donela odluku da ovaj fenomen sistematičnije prati na narednim izborima što je rezultiralo nalazom o neverovatnoj raširenosti ovog fenomena u junu 2024.

Tabela 10. Neregularnosti u vezi identiteta birača

	Jun 2024	Decembar 2023
Nisu dosledno poštovane procedure provere da li je birač prethodno glasao	22%	17%
Birači nisu glasali lično	14%	12%
Identitet birača nije proveravan	5%	3%
Situacije višestrukog glasanja, gde je jedan birač ubacio više listića u glasačku kutiju	1%	1%

Na 22 odsto biračkih mesta posmatrači su tokom izbornog dana zabeležili **neregularnosti u vezi biračkog spiska, ili izvoda iz biračkog spiska na biračkom mestu**. Na 19 odsto biračkih mesta bilo je slučajeva da **birač nije mogao da bude pronađen u biračkom spisku**, što se barem donekle može objasniti lošom komunikacijom državnih organa u vezi s izmenama teritorije koju pokrivaju biračka mesta, ali i promenama Zakona o jedinstvenom biračkom spisku u nedeljama pre izbornog dana. Situacije u kojima je **član biračkog odbora ili birač primetio da se u izvodu iz biračkog spiska nalaze preminule osobe** zabeležena je na 4 odsto biračkih mesta. Na istom broju biračkih mesta je tokom izbornog dana primećeno da je **birač upisan u birački spisak, ali se neko potpisao na njegovo mesto**. Na dva odsto biračkih mesta su birači uprkos tome mogli da glasaju, dok u dva odsto slučajeva glasanje nije bilo dozvoljeno u tom slučaju. Pored toga, na tri biračka mesta na uzorku Crte zabeležena je situacija da **biračima sa važećim dokumentima i upisanim u birački spisak nije dozvoljeno da glasaju**, a na dva biračka mesta **biračima koji nisu upisani u izvod iz biračkog spiska je glasanje bilo dozvoljeno**.

Tabela 11. Neregularnosti u vezi biračkog spiska, ili izvoda iz biračkog spiska

	Jun 2024	Decembar 2023
Birači koji nisu pronađeni u biračkom spisku	19%	20%
Član BO ili birač je primetio da se u izvodu iz biračkog spiska nalaze preminule osobe	4%	*180
Neko se potpisao umesto birača	4%	5%
Birači sa važećim dokumentima i upisanih u birački spisak kojima nije dozvoljeno da glasaju	1%	1%

¹⁸⁰ Tokom praćenja decembrskih izbora Crta je utvrdila da birački spisak nije ažuran i da sadrži preminule osobe. Stoga je odlučeno da se i ova neregularnost prati na sistematin način.

Birač koji nije upisan u izvod iz biračkog spiska je glasao **0.4%** **1%**

Na 8 odsto biračkih mesta u Beogradu su zabeležene su pretnje i pritisci. Nezakonito prisustvo trećih lica na biračkom mestu koja utiču na proces glasanja je bilo zabeleženo na pet odsto biračkih mesta, dok su pretnje i pritisci upućeni posmatračima Crte registrovani na 3 odsto biračkih mesta, a prema biračima ili članovima biračkog odbora na jednom odstu biračkih mesta.

Tabela 12. Pretnje i pritisci na biračkom mestu

	Jun 2024	Decembar 2023
Nezakonito prisustvo trećih lica na biračkom mestu	5%	5%
Pretnje ili pritisci upućeni posmatračima Crte na biračkom mestu	3%	2%
Pretnje ili pritisci prema biračima ili članovima biračkog odbora	1%	1%

Najviše nepravilnosti tokom izbornog dana zabeleženo je u opštinama Palilula, Voždovac, Zemun, Novi Beograd, Čukarica i Zvezdara, dok je najmanje nepravilnosti zabeleženo u obodnim opštinama Lazarevac, Sopot i Barajevo.

Na opštinama Palilula, Voždovac i Zemun je u proseku zabeleženo preko 2 incidenta po biračkom mestu

Tabela 13. Zabeleženi incidenti, prema opštinama

Opština	Ukupan broj zabeleženih incidenata	Procenat biračkih mesta na kojima su zabeleženi incidenti	Prosečan broj incidenata po biračkom mestu
Voždovac	96	87%	2.9
Palilula	112	95%	2.7
Zemun	85	78%	2.7
Savski Venac	18	54%	2.6
Zvezdara	69	75%	2.6
Čukarica	70	70%	2.5
Obrenovac	25	50%	2.5
Rakovica	50	78%	2.4
Mladenovac	22	48%	2.2
Surčin	18	82%	2.0

Sopot	10	45%	2.0
Novi Beograd	75	74%	1.9
Vračar	22	55%	1.8
Barajevo	9	50%	1.8
Stari Grad	20	60%	1.7
Grocka	26	84%	1.6
Lazarevac	13	43%	1.3

9.5.2. Glasanje van biračkog mesta

Na beogradskim izborima drugog juna je van biračkog mesta glasalo ukupno 18.255 birača, što je za 35 odsto više u odnosu na broj birača koji je to pravo iskoristio u decembru 2023. godine, kada je van biračkog mesta glasalo 13.525 birača. Poredeći sa izborima iz 2022. godine, razlika je još veća (uvećanje za 55 odsto), s obzirom da je na beogradskim izborima 2022. godine van biračkog mesta glasalo 11.815 birača.

Uvećanje broja birača koji glasaju van biračkog mesta na izborima 2024. godine nema jasnog objašnjenja, posebno ako se uzme u obzir da je povećan broj biračkih mesta. Uvećanje broja glasalih van biračkog mesta u poslednja dva izborna ciklusa u Beogradu u odnosu na 2022. se takođe teško objašnjava prirodnim kretanjima ako se uzme u obzir da su izbori 2022. godine održani u uslovima vanredne situacije izazvane epidemijom COVID-19.

U proseku je van biračkog mesta glasalo 2.5 odsto birača izašlih na glasanje, ali je ovaj procenat znatno viši na određenom broju biračkih mesta. Na pojedinim biračkim mestima u Mladenovcu i Sopotu broj birača glasalih van biračkog mesta je iznosio preko 10 odsto u odnosu na ukupan broj izašlih, dok su **u Zemunu i Voždovcu registrovana biračka mesta gde je broj glasalih van biračkog mesta premašio 20 odsto ukupno izašlih birača.**

Tabela 14. Biračka mesta gde je procenat birača koji su glasali van biračkog mesta u odnosu na ukupan broj izašlih birača iznosio 10% ili više

Opština	Broj biračkog mesta	Procenat birača koji su glasali van biračkog mesta u odnosu na ukupan broj izašlih birača
Zemun	26	25%
Voždovac	91	20%
Voždovac	17	17%
Mladenovac	40	15%
Mladenovac	41	15%
Mladenovac	54	14%
Mladenovac	42	14%
Sopot	24	12%
Voždovac	57	12%

Voždovac	9	12%
Voždovac	27	12%
Sopot	6	11%
Voždovac	68	11%
Mladenovac	36	10%
Mladenovac	50	10%
Mladenovac	35	10%
Sopot	8	10%
Voždovac	36	10%
Sopot	32	10%
Zemun	12	10%

Pored manjka objašnjena za uvećanje broja birača koji su glasali van biračkog mesta, nejasno je i zašto se broj birača koji koriste ovo pravo uvećava znatno brže u pojedinim opštinama. Prepoznaju se tri problematične grupe opština:

1. Prva, u koju spadaju **Zvezdara, Surčin i Barajevo** u kojima se uočava veliki skok broja glasalih van biračkog mesta u odnosu na izbore održane samo 6 meseci pre, ali je primetan i znatno veći broj birača koji je koristio ovo pravo na izborima 2023. U odnosu na 2022. godinu.
2. Druga, u koju spadaju **Voždovac, Vračar i Palilula**, u kojima se uočava skok broja birača koji su glasali van biračkog mesta u odnosu na izbore održane u decembru 2023. godine.
3. Treća, u koju spadaju **Novi Beograd i Zemun** u kojima se uočava značajan skok glasalih van biračkog mesta na izborima 2023. u odnosu na izbore održane 2022. godine.

Tabela 15. Razlika u broju birača koji su glasali van biračkog mesta od 2022. do 2024. po opštinama

OPŠTINA	Broj birača koji su glasali van BM 2022	Uvećanje između 2023. i 2022. godine	Broj birača koji su glasali van BM 2023	Uvećanje između 2024. i 2023. godine	Broj birača koji su glasali van BM 2024
Zvezdara	463	73%	803	118%	1,747
Voždovac	1,269	18%	1,497	102%	3,023
Vračar	612	-13%	533	65%	880
Palilula	680	-3%	663	53%	1,014
Surčin	393	41%	554	50%	833
Barajevo	185	37%	253	38%	350
Grocka	423	18%	499	29%	646
Obrenovac	631	3%	651	22%	795
Lazarevac	800	-16%	670	17%	782
Čukarica	1,367	9%	1,488	15%	1,715
Rakovica	686	7%	731	15%	837

Novi Beograd	904	46%	1,321	14%	1,506
Zemun	1,604	34%	2,148	11%	2,385
Mladenovac	1,018	-5%	968	5%	1,021
Sopot	395	-20%	316	3%	327
Stari grad	190	27%	241	-5%	229
Savski venac	195	-3%	189	-13%	165
TOTAL	11,815	14%	13,525	35%	18,255

Crta je tokom posmatranja izbornog dana na svom uzorku biračkih mesta beležila i broj građana prijavljenih za glasanje van biračkog mesta, te odnos broja prijavljenih i broja birača koji su zapravo glasali van biračkog mesta. Na čak 67 odsto biračkih mesta je broj prijavljenih za glasanje bio veći od broja birača koji su svoje pravo na kraju i ostvarili (tačnije 1.680 birača na Crtinom uzorku). Nasuprot tome, na 5 odsto biračkih mesta je broj birača koji su glasali van biračkog mesta bio viši od broja prijavljenih (tačnije 269 birača na Crtinom uzorku).

Voždovac je opština gde nije samo zabeležen najveći broj birača van biračkog mesta, već se tu beleže i najveće razlike između broja prijavljenih i broja birača koji su glasali van biračkog mesta. Tako se registruju biračka mesta gde je za glasanje bilo prijavljeno 107 birača više u odnosu na broj birača koji su to pravo i ostvarili, ali isto tako i slučaj da je van biračkog mesta glasalo 74 birača više u odnosu na broj prijavljenih za glasanje van biračkog mesta. Pored Voždovca, slične razlike su bila zabeležene i u Zemunu.

Tabela 16. TOP 10 biračkih mesta na kojima se primećuju najveće razlike između broja birača prijavljenih za glasanje van biračkog mesta i broja birača koji su zapravo glasali van biračkog mesta

Opština	Broj birača prijavljenih za glasanje van BM	Broj birača koji su glasali van biračkog mesta	Razlika - prijavljeno / glasalo
Voždovac	124	17	107
Voždovac	122	28	94
Zemun	301	222	79
Zemun	47	3	44
Čukarica	58	24	34
Voždovac	52	27	25
Palilula	30	5	25
Grocka	25	0	25
Grocka	29	5	24
Zemun	53	30	23
Mladenovac	30	34	-4

Voždovac	47	53	-6
Novi Beograd	1	12	-11
Čukarica	15	28	-13
Zemun	0	14	-14
Voždovac	28	52	-24
Vračar	8	39	-31
Voždovac	20	53	-33
Voždovac	0	36	-36
Voždovac	14	88	-74

Najveći problem sa glasanjem van biračkog mesta na beogradskim izborima drugog juna 2024. Godine predstavlja činjenica da je Crta utvrdila da **postoji snažna pozitivna korelacija između glasanja van biračkog mesta i boljeg izbornog rezultata SNS izborne liste**. Nasuprot tome, utvrđena je pozitivna korelacija između glasanja van biračkog mesta i lošijeg izbornog rezultata najvećih opozicionih izbornih lista. Kod ostalih izbornih lista nije registrovana korelacija između broja birača koji su glasali od kuće i izbornih rezultata.

- Na biračkim mestima gde je od kuće glasalo 2 do 5 odsto birača, lista Aleksandar Vučić - Beograd sutra je osvojila 3 odsto glasova više u odnosu na prosek
- Na biračkim mestima gde je od kuće glasalo 5 do 10 odsto birača, lista Aleksandar Vučić - Beograd sutra je osvojila 7 odsto glasova više u odnosu na prosek
- **Na biračkim mestima gde je od kuće glasalo preko 10 odsto birača, lista Aleksandar Vučić - Beograd sutra osvojila 10 odsto glasova više u odnosu na prosek**

Izborni rezultati najvećih opozicionih izbornih lista ukazuju na suprotan trend. Sa uvećanjem broja birača koji su glasali van biračkog mesta, opozicione liste su osvajale manji procenat glasova. **Na biračkim mestima gde je od kuće glasalo preko 10 odsto birača, izborna lista Biramo Beograd je osvojila 3 odsto glasova manje u odnosu na prosek, dok je lista Kreni promeni osvojila 4 odsto glasova manje.**

Tabela 17. Odnos procenta glasalih van biračkog mesta i izbornog uspeha

	ALEKSANDAR VUČIĆ – BEOGRAD SUTRA	BIRAMO BEOGRAD - DOBRICA VESELINOVIĆ - MILOŠ PAVLOVIĆ	DR SAVO MANOJLOVIĆ – I JA SAM BEOGRAD – KRENI-PROMENI
Zvaničan rezultat	52.8%	12.2%	17.7%
Van BM glasalo manje od 2% birača	- 3.5%	1.4%	2.0%
Van BM glasalo 2% do 5% birača	3.0%	- 1.4%	- 1.7%

Van BM glasalo 5% do 10% birača	6.6%	- 2.0%	- 3.8%
Van BM glasalo preko 10% birača	9.9%	- 2.8%	- 4.2%

Slučaj biračkog mesta Zemun 26

Crta je analizom zapisnika o radu biračkog odbora sa izbora za odbornike Skupštine grada Beograda i izbora za odbornike skupština gradskih opština uspela da potvrdi da je prethodno pomenuta izmena Uputstva za sprovođenje Zakona o jedinstvenom biračkom spisku poslužila za pokušaj organizovanih migracija birača na nivou Beograda - između gradskih opština. **Utvrđeno je da je 160 birača prebačeno da glasa po boravištu na samo jednom biračkom mestu i da su oni bili prijavljeni za glasanje van biračkog mesta. Iako se ne može reći sa potpunom sigurnošću, postoje značajni osnovi za tvrdnju da je većina ovih birača glasala za izbornu listu vlasti.**

Uvidom u javno dostupne podatke iz jedinstvenog biračkog spiska na sajtu MDULS, utvrđeno je da je, između ostalog, **za 20 dana koliko je odluka o mogućnosti glasanja na lokalnim izborima prema boravištu bila na snazi, 160 birača iskoristilo svoje pravo da se prijavi za glasanje za odbornike Skupštine grada Beograda prema boravištu na teritoriji biračkog mesta Zemun 26.**

Podaci iz zapisnika o radu biračkog odbora, koji su dostupni na sajtu RIKa, potvrđuju da **postoji razlika od 160 birača koji su imali pravo glasa na gradskom¹⁸¹ nivou (1.760 birača) u odnosu na opštinski nivo¹⁸² (1.600 birača).** Na osnovu broja birača koji su izašli na izbore, može se zaključiti da su **gotovo svi prijavljeni za glasanje po boravištu i glasali na izborima drugog juna** - 139 birača više je izašlo na izbore na nivou grada (880 birača) u odnosu na opštinske izbore (741 birača). Podatak da je 130 birača više glasalo van biračkog mesta na gradskim izborima (222) u odnosu na izbore na nivou opštine (92), ukazuje da su verovatno **svi birači prijavljeni za glasanje po boravištu na ovom biračkom mestu bili prijavljeni za glasanje van biračkog mesta.** Imajući sve ovo vidu, činjenica da je **izborna lista Aleksandar Vučić - Beograd sutra na ovom biračkom mestu na nivou grada osvojila 134 glasova više (546 glasova) u odnosu na opštinske izbore (412 glasova)** podiže sumnje da se u ovom slučaju radi o organizovanju glasanja za listu Aleksandar Vučić - Beograd sutra. Ovakve razlike se ne vide u broju glasova koje su na gradskim i opštinskim izborima osvojile najveće opozicione liste: Biramo Beograd i Kreni promeni.

Tabela 18. Razlika u broju birača i rezultatima na gradskom i opštinskom nivou na biračkom mestu Zemun 26

	Izbori za odbornike	Izbora za odbornike skupštine	Razlika
--	---------------------	-------------------------------	---------

¹⁸¹ RIK, Zapisnik o radu biračkog odbora na sprovođenju glasanja za izbor odbornika Skupštine grada Beograda, 2.6.2024, <https://link.crta.rs/rv>

¹⁸² RIK, Zapisnik o radu biračkog odbora na sprovođenju glasanja za izbor odbornika gradske opštine Zemun, 2.6.2024, <https://link.crta.rs/rv>

	Skupštine grada Beograda	gradske opštine Zemun	
Broj birača upisanih u izvod iz biračkog spiska	1760	1600	+160
Broj birača koji su izašli na izbore	880	741	+139
Broj birača koji su glasali van biračkog mesta	222	92	+130
Aleksandar Vučić - Beograd sutra	546	412	+134
Biramo Beograd	78	80	-2
Kreni promeni	140	140	0

9.5.3. Dešavanja ispred biračkih mesta

Posmatrači Crte su ispred i u okolini biračkih mesta su zabeležili veliki broj neregularnosti tokom izbornog dana, a najčešće su to bili **slučajevi vođenja evidencije birača** (25 biračkih mesta), **sumnjivog okupljanja ispred biračkih mesta** (21 biračko mesto), odnosno **sumnjivih vozila koja obilaze biračka mesta** (18 biračkih mesta), kao i **slučajevi dovođenja birača** (32 biračka mesta). Tokom izbornog dana, ispred i u okolini biračkih mesta zabeleženo je i nekoliko slučajeva pritiska i pretnji upućenih posmatračima Crte (4 biračka mesta) ili biračima (3 biračka mesta).

Tabela 19. Najčešće neregularnosti primećene ispred i u okolini biračkih mesta

	Jun 2024
Vođenje evidencije birača ispred ili u okolini biračkog mesta, radi kolektivnog odlaska na glasanje	25 BM
Sumnjivo okupljanje ispred biračkog mesta - davanje novca, deljenje poklona i drugi događaji koji jasno ukazuju na kupovinu glasova	21 BM
Sumnjivi automobili obilaze biračka mesta (sa ili bez tablica) ili je isto vozilo uočeno ispred više biračkih mesta	18 BM
Dovoženje birača koje izgleda kao da se dešava protiv njihove volje	18 BM
Dovoženje birača koji deluju dezorjentisano, kao da su iz drugog mesta/inostranstva ili ne mogu da pronađu biračko mesto	14 BM
Pretnje i pritisci na posmatrača Crte ispred ili u okolini biračkog mesta.	4 BM
Pretnje i pritisci na birače ispred ili u okolini biračkog mesta.	3 BM

Dešavanja koja su zabeležena tokom izbornog dana ispred biračkih mesta su manifestacija pojava koje su obeležile izbornu kampanju: duboko uvreženi klijentelistički odnos stranaka na vlasti sa građanima i zaposlenima u javnom i privatnom sektoru, zloupotreba javnih resursa i institucija i pritisci na građane. Rasprostranjeni incidenti koji su se odvijali po sličnim obrascima ispred i u blizini biračkih mesta širom Beograda nedvosmisleno ukazuju na strogu i detaljnu kontrolu birača od strane partije. Ta vrsta kontrole birača spada u hronične probleme izbornih ciklusa u Srbiji, koji opstaju na temeljima principa nekažnjivosti i pasivnosti institucija, te su zbog toga normalizovani u društvu.

Mehanizmi kontrole birača su tokom izbornog dana podrazumevali niz koordinisanih i cirkularnih aktivnosti:

- Vozila koja su tokom čitavog dana kružila oko biračkih mesta, sa registarskim oznakama iz drugih gradova, BiH, ali i drugih država u okruženju;
- Prisustvo lica ispred i u blizini biračkih mesta koja su usmeravala birače;
- Organizovano dovođenje birača na glasanje;
- Kupovinu glasova;
- Više logističkih i kol centara ispred i u blizini biračkih mesta na koje su birači bili upućivani pre ili posle glasanja i u kojima su se okupljali stranački aktivisti;
- Vođenje evidencija birača koje ostavljaju prostor za sumnju u nedozvoljeno pribavljanje i korišćenje podataka o ličnosti.

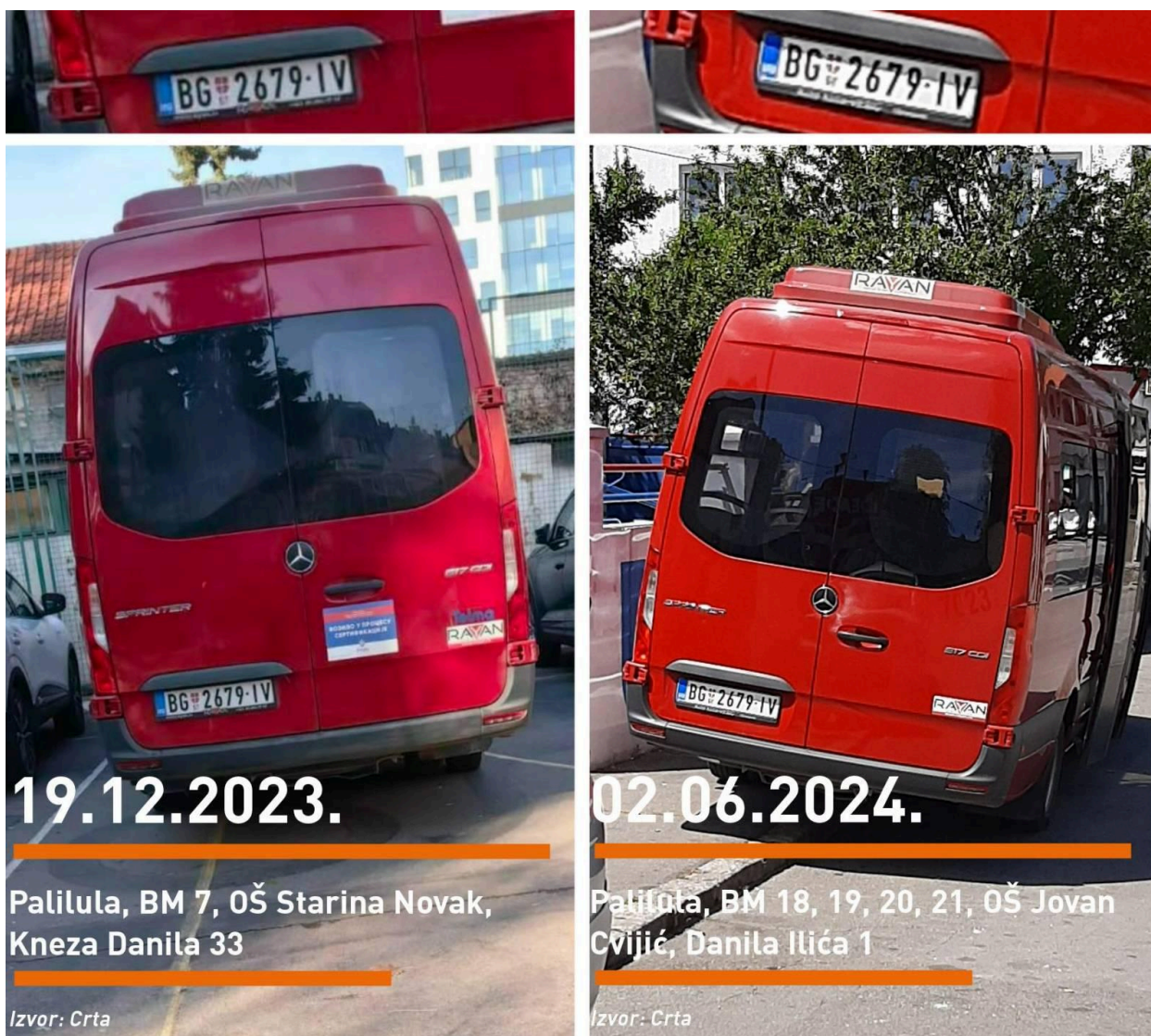
Mobilni timovi posmatrača su najviše izlazaka na teren imali na osnovu informacija o kupovini glasova i sumnjama u organizovano dovođenje birača. Bilo je 36 slučajeva koje su Crtini posmatrači pratili tokom dana, i to najviše na Zvezdari (11), na Novom Beogradu (8), Voždovcu (8), Paliluli (4), Rakovici (3), Čukarici (3), Starom Gradu (3), Barajevu (1), Lazarevcu (1), Savskom vencu (2), Zemunu (2), Surčinu (2), Mladenovcu (1).

Ispred velikog broja posmatranih biračkih mesta primećena su vozila iz drugih gradova, dok su ispred i okolini 42 biračka mesta u uzorku zabeležena i vozila s registarskim tablicama iz Bosne i Hercegovine (BiH). Primećena vozila su dovozila i odvozila birače, dok su neka od njih zabeležena više puta na istom biračkom mestu (na primer, ispred jednog biračkog mesta na Paliluli, Crtini posmatrači videli su automobile s registarskim tablicama Sombora i Novog Sada, kao i da je do istog mesta tri puta dolazilo vozilo s registarskim tablicama BiH). Vozila s tablicama Bosne i Hercegovine viđena su i u blizini biračkih mesta u opštini Stari grad, Vračar, Zvezdara, Palilula, Voždovac, Zemun, Rakovica, Savski venac, Novi Beograd i Čukarica. Za automobile iz drugih gradova, prema izveštajima posmatrača, vezuju se indicije o organizovanom dovoženju birača, kupovini glasova i vođenju paralelne evidencije birača.

Tokom izborne kampanje je vladajuća stranka posebno usmeravala svoje aktivnosti na socijalno ugrožene kategorije ljudi i pripadnike manjinskih zajednica. Manipulacije zabeležene tokom izbornog dana takođe su se odnosile na iste grupacije. Konkretno, posmatrači Crte su organizovano dovođenje birača romske nacionalnosti na glasanje uočili u

opštinama Surčin, Palilula, Lazarevac, Stari grad, Novi Beograd i Mladenovac. Najranjivije grupe društva obuhvatili su i drugi mehanizmi kontrole i pritisaka na birače, pri čemu su posebno vidljivi bili i slučajevi kupovine glasova, koje je Posmatračka misija Crte prijavila policiji. U opštini Palilula su viđena ista vozila koja su i u decembru razvozila grupu birača romske nacionalnosti, što su Crtini posmatrači i dokumentovali.

Fotografija 1. Vozila koja su i u decembru i u junu razvozila grupu birača romske nacionalnosti

Jedan od primera kupovine glasova birača romske nacionalnosti vezuje se za biračko mesto u opštini Obrenovac, a zbog koje je Crta podnela prijavu policiji.

Posmatračka misija Crte je zabeležila slične vidove manipulacije i nedozvoljenog uticaja na birače i njihovu volju u završnici izborne kampanje i u nekim od opština u kojima je podnela prijave za kupovinu glasova tokom izbornog dana (Obrenovac, Novi Beograd). Dva dana uoči

izbora, 30. maja, Crta se obratila policiji zbog sumnji na kupovinu glasova u obrenovačkom naselju "Muzička kolonija". U Obrenovcu su u poslednjoj nedelji izborne kampanje posmatrači zabeležili potencijalnu zloupotrebu baze podataka iz javno-komunalnih preduzeća, koju je stranka koristila za mapiranje ljudi koji imaju nenamirene dugove za usluge. Prema rečima Crtinih sagovornika, ovim ljudima je stranka nudila plaćanje dugova u zamenu za glas. Na Voždovcu u naselju Marinkova bara, 30. maja je primećena podela paketa meštanima ovog naselja koja se odigravala pored lokalne prodavnice, o čemu je Crta takođe obavestila policiju.

Na više lokacija u Beogradu primećeni su logistički i kol centri (kao što su objekti na Senjaku, u Sarajevskoj ulici, Banjici, Vračaru, na Novom Beogradu, Surčinu, u Čukarici). Neki od tih centara bili su u neposrednoj blizini biračkih mesta, u ugostiteljskim objektima (restoranima, picerijama, pekarama), privatnim kućama i prostorijama javnih preduzeća, na stadionima, u sportskim centrima, kao i u objektima bez obeležja o svrsi i delatnosti. Svuda se videlo slično ponašanje aktivista i birača: osobe koje upućuju birače ka biračkim mestima i, nakon glasanja, birači koji odlaze ka pomenutim stranačkim punktovima i uzimanje ličnih dokumenata na uvid. Na primer, na Novom Beogradu posmatrači su zabeležili restoran i objekat javno-komunalnog preduzeća u neposrednoj blizini biračkog mesta u koje su birači dolazili nakon glasanja. Osim toga, u prostorije na stadionu FK Železnik glasači su nakon glasanja dolazili po novac. U slučaju koji se dešavao nedaleko od Sedme beogradske gimnazije, u opštini Zvezdara, shema manipulacije uključivala je organizovano dovođenje birača iz marginalizovanih i ranjivih grupa, pritiske na birače i jasne indicije na razmenu glasa za uslugu.

Jedan od mehanizama kontrole birača koji je zabeležen tokom izbornog dana podrazumeva i vođenje evidencija birača, što je pojava koju su posmatrači zabeležili kako ispred biračkih mesta, tako i u pomenutim objektima za koje se pretpostavlja da su se koristili kao logistički i kol centri vladajuće stranke. Prema izveštajima i foto i video zapisima posmatrača, evidencije su sadržale niz informacija o ličnosti, zbog čega se otvara **prostor za sumnju u nedozvoljeno pribavljanje i korišćenje ovih podataka.**

Posmatrači, ali i građani koji su se tokom dana obraćali Crti, zabeležili su da su neki birači morali da fotografišu glasački listić, koji su potom pokazivali licima koja ih su ih čekala ispred biračkih mesta. Zabeleženo je i da su birači morali da se fotografišu ispred samih biračkih mesta nakon glasanja. Takođe, stranka je koristila pozive za glasanje za stranačku evidenciju, a zabeleženo je i karusel glasanje.

9.5.4. Prijave građana tokom izbornog dana

Tokom izbornog dana Posmatračkoj misiji Crte obratilo se oko 500 građana prijavljujući različite nepravilnosti koje su primećivali na biračkim mestima i u njihovoj okolini, ali i tražeći pravne savete o ostvarivanju i zaštiti sopstvenih biračkih prava. Građani su se Crti dominantno obraćali da ukažu na probleme sa biračkim spiskom, neregularnostima u

procesu glasanja na biračkim mestima, vođenja paralelnih evidencija birača, slučajevima kupovine glasova, organizovanog dovoženja birača i pritiska na birače.

9.6. Proces zatvaranja biračkih mesta i prebrojavanje glasova

Proces zatvaranja biračkih mesta i prebrojavanja glasova je protekao uglavnom u skladu sa zakonom i propisanim procedurama.

U 20 časova, u vreme predviđeno za kraj glasanja, na devet odsto biračkih mesta u Srbiji bilo je građana koji su hteli da glasaju. Građanima koji su se zatekli na biračkim mestima posle 20h je onemogućeno glasanje na manje od jedan odsto birališta.

Na jedan odsto biračkih mesta nije javno istaknuta kopija zapisnika biračkog odbora.

Na nekoliko biračkih mesta uočeni su i pojedinačni incidenti poput toga da kontrolni listić nije pronađen u kutiji nakon otvaranja, prepravljanje važećih listića u nevažeće od strane biračkog odbora, kao i jedan slučaj grupisanih glasačkih listića prilikom prebrojavanja.

9.7. Prijave policiji tokom izbornog dana

Tokom izbornog dana Posmatrčka misije Crte podnela je policiji ukupno osam prijava za izbornu korupciju - sedam prijava zbog sumnje na kupovinu glasova i jednu zbog "cirkularnog glasanja" (bugarski voz).

To je veći broj prijava nego u decembru prošle godine kada je Crta podnela ukupno sedam prijava za tu vrstu izborne korupcije na teritoriji cele Srbije, od čega su se dve odnosile na Beograd.

U svim prijavljenim slučajevima, posmatrači Crte su dokumentovali slučajeve u kojim su grupe ljudi organizovano dovođene na biračka mesta kao i da su nakon izlaska sa biračkom mesta odlazili na određene lokacije u blizini gde bi dobijali novac ili pakete.

Na primer, u prostorije na stadionu FK Železnik glasači su nakon glasanja dolazili po novac. U slučaju koji se dešavao nedaleko od Sedme beogradske gimnazije, u opštini Zvezdara, shema manipulacije uključivala je organizovano dovođenje birača iz marginalizovanih i ranjivih grupa, pritiske na birače i jasne indicije na razmenu glasa za uslugu. Uvezani mehanizmi kontrole uključuju i dovođenje birača do logističkih centara, uzimanje ličnih dokumenata na uvid i usmeravanje birača ka biračkom mestu, kao i korišćenje poziva za glasanje za stranačku evidenciju i karusel glasanje.

Tabela 20. Prijave izborne korupcije policiji u toku izbornog dana

		Opština	Biračko mesto
1	Kupovina glasova	Novi Beograd	BM 5
2	Kupovina glasova	Novi Beograd	BM 129
3	Kupovina glasova	Novi Beograd	BM 143
4	Kupovina glasova	Zvezdara	BM 92
5	Kupovina glasova	Palilula	BM 8
6	Kupovina glasova	Obrenovac	BM 41
7	Kupovina glasova	Čukarica	BM 94
8	Cirkularno glasanje	Rakovica	BM 24

9.8. Rad izborne administracije tokom izbornog dana

Gradska izborna komisija je na izborni dan postupala u skladu sa zakonom, transparentno i blagovremeno.

Tokom izbornog dana GIK je održao tri redovne konferencije za medije. Prva konferencija je održana u 10 časova i na njoj je predsednik GIK-a saopštio da su sva biračka mesta otvorena bez problema, na vreme, u skladu sa zakonom dok je na drugoj konferenciji u 12 časova, predsednik GIK-a podvukao da nije bilo nikakvih incidentata ni na jednom biračkom mestu do tog trenutka. Na trećoj konferenciji koja je održana u 20 časova, predsednik GIK-a je saopštio da su sva biračka mesta zatvorena u 20 časova, u skladu sa zakonom i *naglasio da je izborni dan protekao bez većih problema, a posebno je istakao da je reč o "nikad mirnijim izborima"*.

GIK je na izborni dan izveštavao javnost o izlaznosti na svaka dva sata. Na ovim izborima Komisija je obezbedila Youtube kanal na kom su mogle da se prate uživo sve promene podataka po unosu zapisnika u bazu. Dodatno, podaci su se mogli pratiti i na interaktivnoj tabli u sedištu GIK-a, kao i na sajtu Republičke izborne komisije.

GIK je 3. juna, u skladu sa zakonom, usvojio Odluku o utvrđivanju preliminarnih rezultata izbora za odbornike Skupštine Grada Beograda.¹⁸³

¹⁸³ GIK, Odluka o utvrđivanju preliminarnih rezultata izbora za odbornike Skupštine Grada Beograda, <https://link.crta.rs/rx>

9.9. Izborna forenzika nakon izbornog dana

9.9.1. Analiza raspodele glasova po izlaznosti

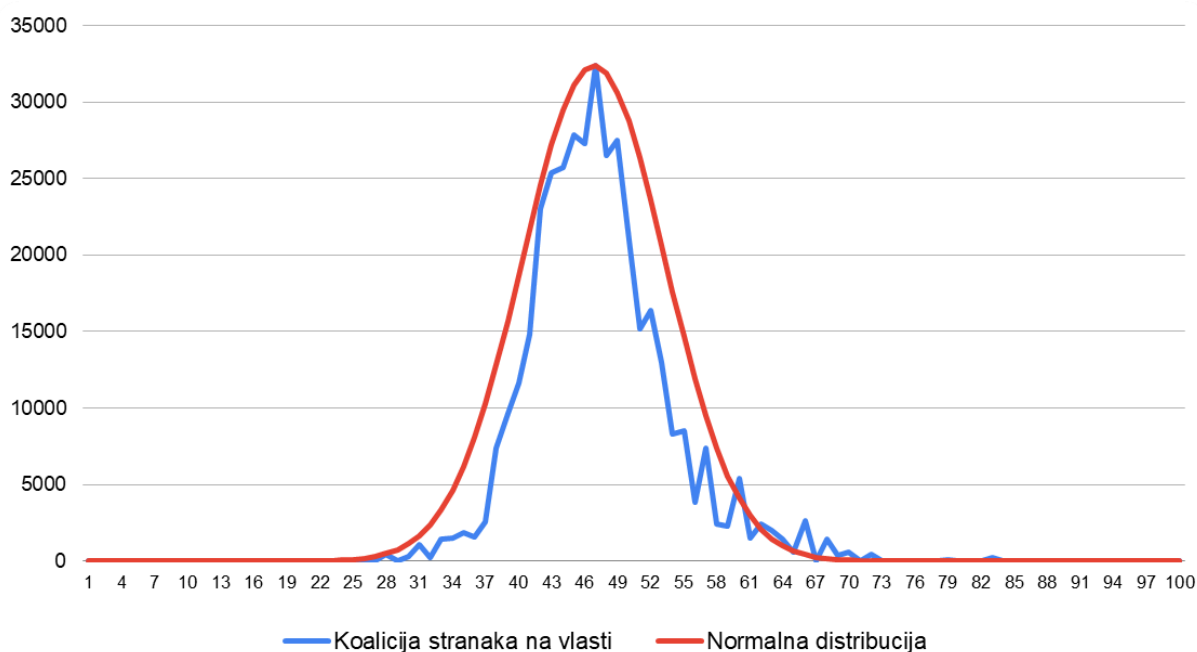
Efekti izbornih manipulacija poput punjenja kutija, cirkularnog glasanja, dovođenja birača da glasaju protiv svoje volje, kao i organizovane migracije birača mogu biti registrovani u rezultatima glasanja na biračkim mestima. Otkrivanje tragova izbornih prevara upoređivanjem raspodele glasova i izlaznosti je pristup koji je široko korišćen za slučajeve predsedničkih izbora i izbora za Dumu u Rusiji tokom poslednjih 20 godina.

Za potrebe ove analize, raspodela glasova stranaka se grafički prikazuje putem histograma. Distribucija glasova može biti normalna (u obliku "zvona") i iskrivljena. Budući da su izbori proces kroz koji građani slobodno izražavaju svoje izborne preferencije, što podseća na nasumično generisane vrednosti, histogram izbornih rezultata trebalo bi da ima oblik normalne distribucije, što je empirijski i potvrđeno, posmatranjem rezultata velikog broja izbornih ciklusa u Evropi i šire. Iskrivljena distribucija bi s druge strane predstavljala veštačku promenu volje birača. Tačnije, mehanizmi izbornih manipulacija proizvode različite karakteristike raspodele glasova i izlaznosti od onih koje se uočavaju tokom poštenih izbora. **U slučaju izbornih manipulacija, procenat glasova stranke koja je manipulirala glasovima na izborima bi odskakao od pretpostavljene normalne raspodele glasova prema izlaznosti.** S obzirom na to da posmatrane nepravilnosti zahtevaju značajan nivo organizacije i angažovanja brojnih državnih institucija, Crta veruje da se takvi prekršaji mogu odraziti samo u glasovima vladajućih stranaka.

Koristeći zvanične podatke o konačnim rezultatima glasanja na beogradskim izborima, rezultati lokalnih izbora su podeljeni u 100 intervala na osnovu izlaznosti (od intervala izlaznosti 0-1% do intervala izlaznosti 99-100%). Ovi intervali su korišćeni za proveru da li raspodela glasova koalicije oko Srpske napredne stranke na decembarskim izborima prati normalnu (Gausovu) raspodelu. Sve uočene devijacije između raspodele glasova SNS koalicije u odnosu na normalnu raspodelu ukazuju na određenu vrstu izborne manipulacije.

Upoređujući stvarnu distribuciju glasova Srpske napredne stranke sa normalnom distribucijom (Grafikon 14), **Crta je identifikovala minimum od 7.500 dodatnih glasova u korist koalicije stranaka na vlasti.** Ova procena je minimalna jer je utvrđena pomoću normalne distribucije koja je formirana na osnovu srednjih vrednosti već kompromitovanih zvaničnih rezultata izbora. Stoga, **govorimo samo o minimalnom broju dodatnih glasova, a ne o ukupnoj veličini i obimu izbornih manipulacija.**

Grafikon 14. Odnos raspodele glasova koalicije stranaka na vlasti u odnosu na normalnu distribuciju

9.9.2. Analiza obrazaca glasanja prema mestu stanovanja

Dok analiza raspodele glasova prema izlaznosti pruža minimalnu procenu opsega izborne manipulacije na lokalnim izborima, ona nije dovoljno precizna da identifikuje konkretna biračka mesta gde je došlo do izbornih manipulacija na lokalnim izborima u Beogradu. U tu svrhu, Crta je sproveda analizu obrazaca glasanja prema mestu stanovanja.

Analiza se zasniva na pretpostavci koherentnih geografskih obrazaca glasanja - shvatanju da **ljudi koji žive u istoj oblasti ili u okviru geografske celine sa sa sličnim socio-demografskim karakteristikama, imaju i slične političke stavove i preferencije.**

Mikro-geografija svakodnevnog života (rad, stanovanje, škola, slobodno vreme i sl.) delom definiše lokalizovane okvire u kojima se ostvaruju obrasci društvene interakcije i formiranje društvenih grupa - lokalni socioekonomski, kulturni, istorijski i demografski faktori mogu značajno uticati na političke preferencije stanovnika. Ljudi u geografski definisanim zajednicama često razvijaju snažan osećaj pripadnosti i grupnog identiteta, koji može oblikovati njihove političke stavove. Ovo može dovesti do **sličnih političkih stavova unutar te zajednice.**

Razumevanje ovih obrazaca je posebno važno za političke kampanje, jer političkim akterima omogućava da ciljano pristupe određenim geografskim oblastima i prilagode svoje poruke

specifičnim grupama birača. Političke partije koriste upravo ovu činjenicu kako bi dosegali do svojih pristalica tokom kampanje putem poštanskih pošiljki, telefonskih poziva ili obilaska od vrata do vrata. Političke partije identifikuju i biraju susedstva sa velikim brojem svojih pristalica kao svoje primarne terene za mobilizaciju, umesto da pokrivaju širu teritoriju i time pojačavaju efekat koherentnih geografskih obrazaca glasanja.

Ovakve pravilnosti su izuzetno korisne za analizu i razumevanje dinamike glasanja i političkih promena na lokalnom nivou. Vođeni pretpostavkom koherentnih obrazaca glasanja prema mestu stanovanja, analizirani su rezultati lokalnih izbora u Beogradu po biračkim mestima. Najniži nivo geografske podele na kojem je analiza bila moguća, s obzirom na dostupne podatke, predstavljaju mesne zajednice. Stoga su **sva biračka mesta u Beogradu podeljena prema mesnim zajednicama na čijoj teritoriji se nalaze**. Iako je jasno da će se obrasci glasanja svakako razlikovati od mesne zajednice do mesne zajednice, na nivou pojedinačnih mesnih zajednica ne bi trebalo da bude velikih odstupanja u glasačkim obrascima među biračkim mestima koja pripadaju istoj mesnoj zajednici.

Otežavajuće okolnosti za analizu:

1. Teritorije biračkih mesta i teritorije mesnih zajednica se ne poklapaju uvek – ova činjenica ne predstavlja značajan problem, jer se ovim pristupom porede rezultati ostvareni na pojedinačnim biračkim mestima sa prosekom za biračka mesta koja bi mogla da se smatraju istim komšilukom, a mesne zajednice predstavljaju samo najbolju dostupnu teritorijalnu podelu Beograda na kojoj je analiza bila moguća.
2. Pojedine beogradske opštine, poput Vračara, Starog Grada i Zemuna nisu izdvojene po mesnim zajednicama, tako da je u slučaju ovih opština teritorija podeljena na po šest približno ujednačenih delova, koji su zatim tretirani kao teritorija mesnih zajednica.
3. U Beogradu, 80 biračkih mesta (pre svega u ruralnim predelima) pokrivaju teritoriju celog naselja, koje je ujedno i teritorija mesne zajednice. U tim slučajevima nije bilo moguće poređenje rezultata na pojedinačnom biračkom mestu sa prosekom za mesnu zajednicu, te stoga govorimo samo o minimalnom broju dodatnih glasova, a ne o ukupnoj veličini i obimu izbornih manipulacija.

Proverom zvaničnih podataka o izbornim rezultatima Gradske izborne komisije Beograda na nivou biračkih mesta, Crta je identifikovala ona biračka mesta koja predstavljaju izuzetke u obrascima glasanja u odnosu na homogenost primetnu na nivou cele mesne zajednice. Na ovaj način **identifikovano je 362 biračka mesta na kojima je potencijalno došlo do izbornih manipulacija, što čini preko četvrtine (28,6%) svih biračkih mesta u Beogradu**. Tačnije, na ovim biračkim mestima je upisano 462.666 birača, što predstavlja 28.9% od ukupnog broja birača koji su imali pravo glasa na lokalnim izborima u Beogradu.

Biračka mesta u Beogradu su zatim podeljena u dve kategorije: 1. Biračka mesta koja predstavljaju izuzetak u obrascima glasanja, i 2. Biračka mesta gde nije primetna razlika u obrascima glasanja u odnosu na prosek za mesnu zajednicu. Zatim je na osnovu ovih kategorija izračunat udeo glasova za koaliciju stranaka na vlasti na beogradskim izborima.

Posmatrajući biračka mesta gde su pomenuta odstupanja u obrascima glasanja primetna, **Crta je identifikovala minimum od 8.280 dodatnih glasova u korist koalicije stranaka na vlasti.**

Najveći broj biračkih mesta (BM) gde su registrovana odstupanja u rezultatima nalazi se u Paliluli (45 BM), Zemunu (41 BM) i Novom Beogradu (40 BM), a zatim Čukarici (35 BM), Zvezdari (34 BM) i Voždovcu (31 BM).

Tabela 21. Broj biračkih mesta (BM) po opštinama u kojima je registrovana potencijalna izborna manipulacija

Opština	Broj BM na kojima su identifikovana odstupanja u obrascima glasanja	Udeo u odnosu na ukupan broj BM u opštini
Palilula	45	37%
Zemun	41	36%
Novi Beograd	40	27%
Čukarica	35	31%
Zvezdara	34	34%
Voždovac	31	29%
Rakovica	21	28%
Vračar	18	29%
Stari Grad	15	27%
Mladenovac	14	24%
Grocka	13	25%
Obrenovac	12	21%
Savski Venac	12	32%
Sopot	11	33%
Lazarevac	8	12%
Surčin	8	26%
Barajevo	4	14%

10. POSTUPANJE NEZAVISNIH I REGULATORNIH INSTITUCIJA

10.1. Agencija za sprečavanje korupcije

Analizom rada i donetih odluka Agencije za sprečavanje korupcije Crta je zaključila da je u najvećoj meri u izbornoj kampanji postupano efikasno i u zakonom propisanim kratkim rokovima, te da je u gotovo polovini postupaka pokrenutih po Crtinim prijavama Agencija utvrdila da je prijavljena politička stranka prekršila zakon. Međutim, činjenica da je u velikom broju slučajeva utvrđena povreda zakona, te da se radi o kršenjima zakona koji se ponavljaju iz kampanje u kampanju govori da sankcije koje Agencija izriče ne utiču na političke aktore da promene svoje ponašanje i prestanu da zloupotrebljavaju svoju funkciju i javne resurse u svrhu promocije političke stranke u kampanji.

Povodom primećenih nepravilnosti Crtinih dugoročnih posmatrača Crta je podnela **ukupno 37** prijava Agenciji, od čega se 28 prijava odnosi se na kršenje Zakona o finansiranju političkih aktivnosti, dok se 9 prijava odnosi na kršenje Zakona o sprečavanju korupcije. **Agencija je odlučila o 33 prijave, zbog kršenja oba zakona, tako što je u ukupno 17 slučajeva utvrdila povredu, dok je u ukupno 16 slučajeva ocenila da nije učinjena povreda zakona. U situacijama kada je utvrdila povredu, po 4 prijave¹⁸⁴ je pokrenula prekršajni postupak¹⁸⁵, dok je u ostalim slučajevima odlučila da izrekne meru upozorenja¹⁸⁶. U 16 slučajeva Agencija je ocenila da nije povrđen zakon.** Po prijavama protiv javnih funkcionera zbog kršenja Zakona o sprečavanju korupcije, Crta je za sada dobila odgovor u 6 slučajeva, od kojih je u 4 slučaja, koji se odnose na prijave protiv Jelene Tanasković, Irene Vujović, Gavrila Kovačevića i Miroslava Čučkovića, utvrđeno da nije bilo povrede zakona i da jeste u dva slučaja koji se odnose na prijave protiv Aleksandra Šapića i Bojana Stevića.

Na osnovu donetih odluka Crta je konstatovala da je akterima na koje su se prijave odnosile trebalo više vremena da Agenciji dostave svoja izjašnjenja o navodima iz prijave, kao i da je početak kampanje obeležio veliki broj neradnih dana što je uticalo na sporije postupanje Agencije. Međutim, u poslednjem izveštajnom periodu nisu konstatovani ovi problemi, tako da su se postupci pred Agencijom okončavali u kratkom roku.

Analizom donetih odluka, može se zaključiti da je u izvesnoj meri unapređen kvalitet zauzetih pravnih stavova kada je u pitanju promovisanje humanitarnih aktivnosti na nalogima političkih stranaka na društvenim mrežama. Agencije je zauzela stav da se

¹⁸⁴ Agencija je pred nadležnim prekršajnim sudovima pokrenula tri prekršajna postupka po četiri Crtine prijave jer jer Agencija jednim rešenjem odlučila po dve prijave zbog sprovedenog jedinstvenog postupka kontrole.

¹⁸⁵ U slučaju kada Agencija u postupku kontrole utvrdi nedostatke koji se ne mogu otkloniti podnosi zahtev za pokretanje prekršajnog postupka nadležnom prekršajnom sudu.

¹⁸⁶ Čl. 39 st. 1 Zakona o finansiranju političkih aktera: "Agencija izriče meru upozorenja političkom subjektu ukoliko u postupku kontrole utvrdi nedostatke koji se mogu otkloniti."

humanitarne aktivnosti i pružanje besplatne pravne pomoći ne mogu podvesti pod izbornu kampanju, čak i u situaciji kada je u opisu objava na društvenim mrežama izričito navedeno da su te humanitarne aktivnosti financirane iz sopstvenih sredstava simpatizera i članova stranke.

S druge strane, Agencija je ostala pri ranije zauzetom stavu da se usko tumače odredbe o zabrani zloupotrebe javnih resursa od strane političkih stranaka, tako da se zloupotrebom javnih resursa smatra samo snimanje promotivnih spotova u službenim prostorijama državnih, pokrajinskih u lokalnih organa, javnih ustanova i javnih preduzeća, dok se snimci nastali ispred državnih objekata, ili snimci nastali dronom i javno dostupni snimci mogu koristiti u promotivnim spotovima.

Ipak, najvažniji zaključak odnosi se na neefikasnost sankcija koje Agencija primenjuje, budući da se u praksi pokazalo da nemaju nikakav odvraćajući efekat u odnosu na političke stranke. Naime, Agencija u najvećem broju slučajeva izriče mere upozorenja političkim strankama i nalaže im da sa društvenih mreža uklone sporni sadržaj. Budući da je taj sadržaj bio dostupan na društvenim mrežama od dana objavljivanja do dana okončanja postupka pred Agencijom, **ostvarena je svrha njihovog objavljivanja, odnosno promovisanje političkih stranaka zloupotrebom javnih resursa.**

U okviru ostalih aktivnosti Agencija je na svom veb-sajtu otvorila poseban odeljak "Izbori 2024" gde se objavljuju sve aktivnosti ovog državnog organa u izornoj kampanji. U ovom odeljku nalaze se saopštenja, vesti i odluke po prijavama.

Prvo saopštenje na sajtu Agencije odnosi se na podnošenje preliminarne i konačne izveštaja o troškovima izborne kampanje. Agencija je obavestila političke subjekte da imaju obavezu da podnesu preliminarne i konačne izveštaje o troškovima izborne kampanje do 26. maja, odnosno do 30 dana od dana objavljivanja ukupnog izveštaja o rezultatima izbora. Nakon toga, po objavljivanju konačnih rezultata izbora, objavljena je i eksel tabela pod nazivom "Pregled rokova za podnošenje konačnih Izveštaja o troškovima kampanje za izbore raspisane za 2. jun 2024. godine", u kojoj su rokovi za podnošenje izveštaja o troškovima izborne kampanje istaknuti po svakoj lokalnoj samoupravi.

10.2. Regulatorno telo za elektronske medije

Regulatorno telo za elektronske medije (REM) nije primenilo svoje zakonske obaveze tokom izborne kampanje. Iako je tokom kampanje usvojilo pravila kojima bliže uređuje način izvršavanja obaveza pružalaca medijskih usluga tokom kampanje, napravivši iskorak time što je obavezujućim aktom regulisao obaveze komercijalnih medija, REM nije usvojilo plan nadzora nad njihovim ponašanjem, niti je podnelo izveštaje o načinu izvršavanja tih obaveza. Uprkos brojnim prijavama kojima je ukazano na kršenje zakona od strane medijskih kuća, REM je pokrenulo samo jedan postupak, koji do dana zaključenja finalnog izveštaja Posmatračke misije Crte nije okončan. REM nije preduzelo odgovarajuće mere ni po ostalim podnetim prijavama, a naročito

zabrinjavajuć je izostanak blagovremene i efikasne reakcije na napade na medijske radnike tokom izborne kampanje u programima pružalaca medijskih usluga.

10.2.2. Aktivnost REM-a tokom izborne kampanje

Tokom trajanja izborne kampanje, REM je bilo angažovano na usklađivanju svoje podzakonske regulative sa novim Zakonom o elektronskim medijima. Nakon objavljivanja nacrtu novih pravilnika, uključujući i onog koji reguliše obaveze tokom izborne kampanje i sprovođenja objedinjene javne rasprave o čak 15 nacrtu pravilnika, nova regulativa konačno je stupila na snagu 18. maja 2024. godine. Stupanjem na snagu novog Pravilnika o načinu izvršavanje obaveza pružalaca medijskih usluga tokom izborne kampanje, po prvi put su nakon 2019. godine, obaveze koje tokom izborne kampanje imaju komercijalni pružaoci medijskih usluga bliže uređene aktom obavezujuće pravne snage. **Pravilnik uključuje zabranu izveštavanja koje privileguje nosioce javnih funkcija i promotivno upućivanje na podnosiocima izbornih lista ili kandidate, kao i zabranu političkog oglašavanja u centralnim informativnim emisijama, a odredbe novog pravilnika su u prameni od dana stupanja na snagu.**¹⁸⁷

REM, međutim, nije izvršilo nadzor nad primenom novog podzakonskog akta, propustivši na taj način da blagovremeno uoči i reaguje na eventualne povrede. Crtin monitoring zabeležio je da neke od televizija sa nacionalnom pokrivenošću nisu poštovale novouvedenu zabranu prikazivanja političkog marketinga u centralnim dnevnicima.¹⁸⁸

Sistematski nadzor nad poštovanjem obaveza koje Zakon o elektronskim medijima propisuje u vezi sa izbornom kampanjom je izostao. Kao rezultat, javnost je ostala uskraćena i za izveštaje o zastupljenosti učesnika izbora odnosno načinu na koji mediji tokom tekuće kampanje o njima izveštavaju.

Odsustvo sistematskog nadzora uticalo je i na to da je REM samo po izuzetku koristio svoja zakonska ovlašćenja da po službenoj dužnosti, odnosno po prijavama, pokrene postupke u slučajevima povreda zakona. **Posebno je zabrinjavajuća činjenica da REM do zaključenja ovog izveštaja nije okončao postupak izricanja mera koji je pokrenuo povodom povrede prava kandidata na izborima 2. juna 2024. godine, zbog korišćenja veštačke inteligencije u svrhu diskreditacije učesnika izbora.**

Crta je u vezi sa povredama obaveza koje pružaoci medijskih usluga imaju u toku izborne kampanje REM-u uputila 38 prijava protiv nacionalnih, kablovskih i lokalnih televizija dostupnih beogradskoj publici, kao i 19 prijava protiv dve lokalne televizije u Pančevu i Novom Sadu koje su reemitovale sporne sadržaje navedenih medija. Najveći broj prijava podnet je zbog toga što su televizije koristile izrazito agresivnu retoriku, uključujući i govor mržnje, protiv opozicionih lidera, aktivista i novinara, targetirajući ih kao kao

¹⁸⁷ Odbijene su sugestije organizacija civilnog društva da se pravilnikom preciznije reguliše način vršenja nadzora nad radom PMU tokom kampanje, što bi doprinelo većoj transparentnosti i jasnosti u vezi sa uzorkom i metodologijom nadzora, kao i periodima izveštavanja o nalazima izbornog monitoringa.

¹⁸⁸ Crtin monitoring pokazao je da televizije Pink i Happy nisu poštovale zabranu, već su u svojim centralnim informativnim emisijama, "Nacionalnom dnevniku" i "Telemasteru" prikazivale političke oglasne poruke

antisrpske elemente, kao "mrzitelje" Srbije i svega srpskog, a čiji je glavni cilj uklanjanje predsednika Vučića. Ovakav stav o njima iznošen je zbog toga što su javno iznosili svoje mišljenje da se u Srebrenici desio genocid.

Osim opozicionih lidera, intenzivnim napadima zbog iznošenja stavova suprotnih narativu koji je postojao na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću, bili su izloženi i novinari i aktivisti. Različite forme napada na novinare su godinama unazad prepoznate kao neki od ključnih problema izbornih procesa u Srbiji. **Zbog toga naročito zabrinjava izostanak efikasne i blagovremene reakcije REM-a, čije je delovanje je u ovakvim slučajevima neophodna kako bi se zaštitila bezbednost medijskih radnika.**

Paralelno sa napadima na opoziciju i njene lidere, kako lokalne tako i televizije sa nacionalnom pokrivenošću, kršeći zakonsku zabranu, izveštavale su o ceremonijalnim aktivnostima funkcionera koji su istovremeno i kandidati. Takođe, na različite načine omogućavale su javnim funkcionerima-predstavnicima vlasti da promovišu zajedničku izbornu listu vladajuće većine, na šta REM još uvek nije reagovao ni po službenoj dužnosti, ni po prijavama.

U ovoj izornoj kampanji ponovo je zabeležena praksa "plaćenih termina" za promociju političkih subjekata, koja nije bila prisutna tokom kampanje za decembarske izbore. Poslednje večeri pred izbornu tišinu, TV Pink je emitovala plaćeni program u kojem je predstavljena izborna lista "Aleksandar Vučić – Beograd sutra". Ovaj program trajao je preko 150 minuta, drastično prekoračivši dozvoljeno vreme za oglašavanje koje komercijalni pružaoci medijskih usluga mogu koristiti u toku jednog sata.¹⁸⁹ REM na ovako ozbiljno kršenje zakona nije reagovao, niti je do dana zaključenja ovog izveštaja postupio po prijavi kojom je Crta ukazala na tu povredu zakona.

Propustivši da blagovremeno koristi mehanizme iz svoje nadležnosti kako bi obezbedio zakonitost postupanja pružalaca medijskih usluga, REM je i u ovoj izornoj kampanji propustio da svojim aktivnim delovanjem spreči pristrasno izveštavanje.

10.2.3. Aktivnosti REM-a nakon izbornog dana

Dan nakon sprovođenja izbora, REM je uputio Ustavnom sudu inicijativu za ocenu ustavnosti odredbe člana 126. stav 1. Zakona o elektronskim medijima kojim je predviđen prestanak mandata svih članova Saveta najkasnije do 4. novembra 2024. godine. Jedan od ključnih argumenata inicijative odnosi se na okolnost da se tim članom zakona zadire u nezavisnost Regulatora.¹⁹⁰

Na sednici održanoj 7. juna, REM je doneo odluke o nekolicini prijavi koje je Crta ovom telu uputila tokom kampanje za izbore održane 17. decembra 2023, ali do dana zaključenja ovog

¹⁸⁹ Iako podzakonski akti REM-a ne regulišu plaćene termine političkih stranaka tokom kampanje, na ovu situaciju se neposredno primenjuju odredbe člana 35. Zakona o oglašavanju. Ovaj član nalaže da komercijalni pružalac medijske usluge u jednom satu programa može koristiti ukupno 12 minuta, a javni medijski servis 6 minuta za sve vrste oglašavanja, uključujući komercijalno i političko oglašavanje, kao i iznajmljene termine koje stranke plaćaju za sopstvenu predizbornu promociju.

¹⁹⁰ Inicijativa za ocenu ustavnosti člana 126. Stav 1. ZEM, dostupna na <https://link.crta.rs/rh>

izveštaja, te odluke nisu dostavljene podnosiocima prijava niti je njihova sadržina objavljena na sajtu REM-a. Uprkos najavamama, na toj sednici nije usvojen izveštaj o nadzoru nad komercijalnim pružaocima medijskih usluga tokom kampanje za decembarske izbore.¹⁹¹

Nakon toga, održane su još dve sednice¹⁹², ali ni na jednoj od njih na dnevnom redu nije bilo odlučivanje o povredama obaveza pružalaca medijskih usluga tokom kampanje za izbore održane 2. juna 2024. godine.

10.3. Prijave Posmatračke misije Crte u kampanji za beogradske izbore

Prijave Posmatračke misije Crte u kampanji za beogradske izbore Crta je na osnovu prikupljenih informacija dugoročnih posmatrača u ovom periodu, podnela 75 prijava za različite vrste nepravilnosti tokom kampanje za izbor odbornika Skupštine grada Beograd. Podneto je 37 prijava Agenciji za sprečavanje korupcije zbog slučajeva zloupotrebe javnih resursa i javne funkcije i nedozvoljenih aktivnosti političkih stranaka. Podneto je 38 prijava Regulatornom telu za elektronske medije za slučajeve negativne kampanje i funkcionerske kampanje protiv televizija dostupnih beogradskoj publici. Iako izlazi iz okvira beogradskih izbora, Crta je podnela i 19 prijava protiv lokalnih TV iz Pančeva i Novog Sada koje su reemitovale njihov program.

Crta je podnela i jednu inicijativu Trećem osnovnom tužilaštvu u Beogradu za pokretanje prekršajnog postupka zbog zloupotrebe grba i zastave Republike Srbije.

Takođe, na osnovu Crtinih prikupljenih podataka partnerska organizacija Partneri Srbije¹⁹³ su u dva slučaja¹⁹⁴ podneli inicijativu za nadzor Povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i u oba slučaja Poverenik je smatrao da nema osnova za pokretanje postupka nadzora. Pored toga Crta je zajedno sa još 14 organizacija civilnog društva potpisala zahtev Povereniku da neodložno sprovede inspeksijski nadzor nad radom stranaka vlasti i drugih političkih organizacija zbog sumnje da su nezakonito obrađivali lične podatke građana.¹⁹⁵

Sve prijave dostupne su u originalu sa sajtu "[Crtine prijave](https://link.crtine.rs/ri)"¹⁹⁶ dok se u nastavku nalaze osnovne informacije o prijavama podnetim Agenciji za sprečavanje korupcije i Regulatornom telu za elektronske medije.

¹⁹¹ Dnevni red 247. Redovne sednice Regulatornog tela za elektronske medije <https://link.crtine.rs/ri>

¹⁹² Reč je o sednicama održanim 11. i 20. juna 2024. godine.

¹⁹³ Internet sajt Partneri Srbije: <https://www.partners-serbia.org/>

¹⁹⁴ Prva inicijativa za nadzor Povereniku podneta je zbog spornog promotivnog spota Srpske napredne stranke u kojem su prikazane lične karte birača koji potpisuju podršku izbornoj listi. Druga inicijativa je podneta zbog objave Vladimira Đukanovića u kojem je objavio ovlašćenje izborne komisije opštine Vračara, u kojem su obelodanjeni matični brojevi posmatrača Crte

¹⁹⁵ Dostupno na: <https://www.fonet.rs/drustvo/civilno-drustvo/36490524/nadzor-zbog-licnih-podataka.html>

¹⁹⁶ Crtine prijave, <https://crtine.rs/crtine-prijave/>

10.3.1. Prijave Agenciji za sprečavanje korupcije

Crta je podnela ukupno 37 prijava Agenciji, od čega se 28 prijava odnosi se na kršenje Zakona o finansiranju političkih aktivnosti, dok se 9 prijava odnosi na kršenje Zakona o sprečavanju korupcije. Agencija je odlučila o 33 prijave, zbog kršenja oba zakona, tako što je u ukupno 17 slučajeva utvrdila povredu, dok je u ukupno 16 slučajeva ocenila da nije učinjena povreda zakona.

Dvadeset i osam prijava podneto je protiv Srpske napredne stranke zbog kršenja Zakona o finansiranju političkih aktivnosti:

- Organizovanje humanitarnih aktivnosti (doniranje invalidskih kolica od strane političke stranke svom članu, događaj od 29. marta, Palilula).
- Organizovanje i pružanje besplatne pravne pomoći u prostorijama opštinskog odbora na opštini Zvezdari (objava na instagram i fejsbuk nalogu od dana 18. aprila, Zvezdara).
- Organizovanje i pružanje besplatne pravne pomoći u prostorijama opštinskog odbora na opštini Palilula (objava na instagram i fejsbuk nalogu SNS-a, od dana 15. aprila, Palilula).
- Korišćenje javnih resursa u svrhu promocije stranke - zloupotreba javnih resursa (Objavljivanje spota na zvaničnoj fejsbuk stranici SNS-a o radovima na uređenju obale Save u kojem se može videti mehanizacija JVP "Srbijavode" i radnici u zvaničnoj uniformi, dok u uglu snimka sve vreme stoji logo političke stranke SNS-a, objava od dana 23. aprila, Novi Beograd).
- Objavljivanje promotivnog spota na zvaničnoj fejsbuk stranici SNS Voždovac o rekonstrukciji vrtića (objava na fejsbuk stranici, dana 10. maja, Voždovac).
- Objavljivanja promotivnog spota o raščišćavanju obale Save na Novom Beogradu kojem su prisustvovali Goran Puzović - direktor JBP Srbijavode i Irene Vujović - Ministarka za zaštitu životne sredine, na zvaničnoj instagram stranici SNS Novi Beograd (objava na instagram stranici, od dana 28. aprila, Novi Beograd).
- Organizovanje humanitarnih aktivnosti odnosno humanitarnog turnira i podele dresova deci lokalnom fudbalskom klubu u Obrenovcu (objava na instagram i fejsbuk stranici, od dana 2. i 3. maja, Obrenovac).
- Korišćenje projekata gradske uprave u oblasti školstva za promotivne političke svrhe (objava na fejsbuk i instagram stranici od 10. maja, Novi Beograd).
- Organizovanje humanitarnih aktivnosti, odnosno zbog ponovne podele dresova deci u lokalnim fudbalskim klubovima u Obrenovcu, u svrhu promocije političke stranke i izborne liste (objava na instagram i fejsbuk stranici, od dana 12. maja, Obrenovac).

- Organizovanje humanitarnih aktivnosti, konkretno, u vidu poklanjanja televizora jednom domaćinstvu u Mladenovcu (objava na fejsbuk i instagram stranici, od dana 10. maja, Mladenovac).

- Korišćenja infrastrukturnih projekata realizovanih od strane javnih sredstava u opštini Čukarica za promociju političke stranke (objava na instagram stranici, od dana 21. maja, Čukarica).

- Korišćenja infrastrukturnih projekata realizovanih od strane javnih sredstava u opštini Savski venac za promociju političke stranke. U promotivnom spotu se pojavljuje i lice koje je kandidat za odbornika (objava na instagram stranici, od dana 20. maja, Savski venac).

- Organizovanje humanitarnih aktivnosti u obliku pružanja pomoći domaćinstvima u Mladenovcu (objava na instagram stranici, od dana 21. maja, Mladenovac).

- Organizovanje humanitarnih aktivnosti u vidu poklanjanja bicikla jednoj porodici na Paliluli (objava na instagram stranici, od dana 16. maja, Palilula).

- Korišćenja infrastrukturnih projekata realizovanih od strane javnih sredstava u opštini Barajevo za promociju političke stranke (objava na instagram stranici, od dana 21. maja, Barajevo).

- Korišćenja infrastrukturnih projekata realizovanih od strane javnih sredstava u opštini Čukarica za promociju političke stranke. U promotivnom spotu se pojavljuje i lice koje je funkcioner i kandidat za odbornika (objava na instagram stranici, od dana 21. maja, Čukarica).

- Korišćenja infrastrukturnih projekata realizovanih od strane javnih sredstava u opštini Surčin i ulaganja u školstvo u opštini Sopot za promociju političke stranke (objava na instagram stranici, od dana 20. i 21. maja, Surčin i Sopot).

- Organizovanje humanitarnih aktivnosti, odnosno zbog ponovne podele dresova deci u pet lokalnih fudbalskih klubova u Obrenovcu, u svrhu promocije političke stranke i izborne liste (objava na instagram i fejsbuk stranici, od dana 14, 15. i 16. maja, Obrenovac).

- Korišćenje projekata finansiranih iz javnih sredstava koji se odnose na davanje pomoći roditeljima za decu, u cilju promovisanja političke stranke SNS (objava na instagram nalogu od dana 18. maja, Barajevo).

- Korišćenje projekata finansiranih iz javnih sredstava koji se odnose na izgradnju vrtića u Grockoj, u cilju promovisanja političke stranke SNS (objava na instagram nalogu, od 19. maja, Grocka).

- Korišćenje projekata finansiranih iz javnih sredstava, odnosno korišćenje subvencija gradske opštine Lazarevac u cilju promovisanja političke stranke SNS (objava na instagram nalogu, od 17. maja, Lazarevac).
- Korišćenje projekata finansiranih iz javnih sredstava, konkretno korišćenje dodele besplatnih udžbenika za decu na teritoriji Beograda u cilju promovisanja političke stranke SNS(objava na instagram nalogu, od dana 17. maja, Stari grad).
- Korišćenje infrastrukturnih projekata iz javnih sredstava, konkretno znamenitosti različitih gradova, koje su finansirane ili će biti finansirane iz javnih sredstava, o kojima govori nosilac liste i član predsedništva SNS-a Aleksandar Vučić u cilju promovisanja političke stranke SNS i izborne liste (objava na instagram nalogu, od 16. maja, Voždovac).
- Korišćenje infrastrukturnih projekata finansiranih iz javnih prihoda, tačnije železničku stanicu Prokop, u cilju promovisanja političke stranke SNS (objava na instagram nalogu, od dana 16. maja, Savski venac).
- Organizovanje humanitarnih aktivnosti, odnosno zbog poklanjanja više paketa pomoći porodici u cilju promovisanja političke stranke SNS. Aktivnosti je prisustvovala i Dragana Knežević kandidatkinja za lokalne izbore (objava na instagram nalogu, od dana 16. maja, Lazarevac).
- Organizovanje humanitarnih aktivnosti, odnosno zbog poklanjanja šporeta porodici u Svrljigu, u cilju promovisanja političke stranke SNS. Aktivnosti je prisustvovao državni sekretar Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave Đorđa Dabića (objava na instagram nalogu, od dana 25. maja, Svrljig).
- Korišćenja projekata finansiranih iz javnih sredstava, konkretno izgradnju ambulante u naselju Gaj u Barajevu, pri čemu je o izgradnji govorila doktorica Vučica Jelenić koja na sebi ima mantil ustanove, sve u cilju promovisanja političke stranke SNS (objava na instagram nalogu, od dana 21. maja, Barajevo).
- Zloupotrebe javnih resursa u vidu prostorija gradske opštine Obrenovac i prostorija osnovne škole Jovan Jovanović Zmaj u Obrenovcu, u cilju promovisanja političke stranke SNS (objava na instagram nalogu, od dana 21. maja, Obrenovac).

Devet prijava podneto je zbog zloupotrebe javne funkcije i zloupotrebe javnih resursa u kampanji, odnosno kršenja Zakona o sprečavanju korupcije:

- Prijava protiv Jelene Tanasković, ministarke poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, članice Upravnog odbora fonda za razvoj Republike Srbije i članice političke stranke SNS, zbog korišćenja svoje javne funkcije za promociju SNS-a, kada je prilikom posete jednog poljoprivrednog gazdinstva dok je pričala o pomoći države ujedno i promovisala izbornu listu "Aleksandar Vučić - Beograd sutra".

- Prijava protiv Bojana Bovana, predsednika opštine Novi Beograd i člana političke stranke SNS-a zbog korišćenja svoje javne funkcije u cilju promocije SNS-a, na način da je koristio zvaničnu internet stranicu opštine za promociju izborne liste "Aleksandar Vučić - Beograd sutra".
- Prijava protiv Bojana Stevića, predsednika gradske opštine Lazarevac i kandidata na izbornoj listi SNS-a jer je zloupotrebio svoju javnu funkciju kada je u razgovorima sa građanima govorio o realizovanim projektima i o onim koji će se realizovati iz budžeta GO Lazarevac promovišući političku stranku.
- Prijava protiv Milorada Grčića, pomoćnika predsednika gradske opštine Obrenovac i član političke stranke SNS zbog zloupotrebe svoje funkcije kada je prilikom govora o uspesima vlasti u oblasti igradnje i asfaltiranja puteva promovisao političku stranku SNS.
- Prijava protiv Miroslava Čučkovića, pomoćnika gradonačelnika grada Beograd i kandidata na izbornoj listi SNS zbog zloupotrebe svoje funkcije kada je govorio o asfaltiranim putevima i promovisao političku stranku SNS.
- Prijava protiv Aleksandra Šapića, predsednika privremenog organa grada Beograda i kandidata za odbornika, zbog zloupotrebe svoje funkcije jer je na svom službenom instagram nalogu koristio projekte finansirane od strane javnih prihoda gradske uprave zarad promovisanja političke stranke SNS i izborne liste "Aleksandar Vučić - Beograd sutra".
- Prijava protiv Aleksandra Šapića, predsednika privremenog organa grada Beograda i kandidata za odbornika, zbog zloupotrebe svoje funkcije jer ne na službenom instagram nalogu objavljen video prilog u kojem se gospodin Šapić obraća građanima i govori o postignućima gradske vlasti kao i o događaju "Beogradski dani porodice", pritom ne ističući u kojem svojstvu nastupa.
- Prijava protiv Gavrila Kovačevića, predsednika gradske opštine Zemun i člana Srpske napredne stranke, zbog zloupotrebe svoje javne funkcije tako što je prisustvujući javnom skupu u svojstvu predsednika opštine pozvao na glasanje za izbornu listu "Aleksandar Vučić - Beograd sutra".
- Prijava protiv Irene Vujović, ministarke za zaštitu životne sredine i članice političke stranke Srpske napredne stranke, zbog zloupotrebe svoje javne funkcije kada je na zvaničnoj instagram stranici objavljen prilog o aktivnostima ministarstva u cilju promocije izborne liste "Aleksandar Vučić - Beograd sutra".

10.3.2. Prijave Regulatornom telu za elektronske medije

Crta je u vezi sa povredama obaveza učinjenim tokom izborne kampanje REM-u podnela **57 prijava, od čega je 38 prijava podneto protiv nacionalnih, kablovskih i lokalnih televizija koje su dostupne beogradskoj publici, dok je 19 prijava podneto protiv dve lokalne televizije iz Pančeva i Novog Sada koje su reemitovale sporan programski sadržaj.** Po pojedinačnim televizijama, podneto je 12 prijava protiv TV Pink, pet protiv TV Happy, pet protiv TV Prva i dve protiv B92. Protiv kablovske TV Informer podneto je 12 prijava. Od preostalih, 9 prijava podneto je protiv lokalne televizije TV Pančevo, dve protiv lokalne televizije Studio B, 10 protiv lokalne televizije Novosadska TV. Po navedenim prijavama, REM je pokrenuo samo jedan postupak, koji do dana zaključenja završnog izveštaja Posmatračke misije Crte nije okončan.

Prijave protiv TV Pink

Protiv televizije Pink podneto je 12 prijava i to zbog:

- Prikazivanja sadržaja u kojem su iskorišćene izjave Nataše Kandić, Biljane Đorđević i Marinike

Tepić u cilju njihovog predstavljanja u izrazito negativnom kontekstu, čime su pružalac medijsk usluge povredio svoje obeveze zabrane govora mržnje, povrede dostojanstva ličnosti i prava na autentičnost lica na koje se odnosi informacije i jednostranog napada na lice (sadržaj prikazan 11. aprila).

- Prikazivanja sadržaja u kojem je izjava aktivistkinje Aide Ćorović zlonamerno interperetirana i povezana sa izjavama Nataše Kandić, Biljane Đorđević i Marinike Tepić o genocidu u Srebrenici, na način da je pružalac medijske usluge povredio svoju obavezu zabrane govora mržnje, poštovanja prava na autentičnost lica na koje se informacija odnosi i zabrane jednostranog i ponovljenog napada na lice na koje se informacija odnosi (sadržaj prikazan 13. i 14. aprila).

- Prikazivanja priloga u okviru emisija "Nacionalni dnevnik " i "Minut dva" o Savi Manojloviću u kojem je uz video zapis Save Manojlovića iz gostovanja u emisiji "Utisak nedelje", umesto njegovih autentičnih izjava integrisana glasovna naracija koja zvuči kao glas Save Manojlovića a zapravo je generisana upotrebom veštačke intelegencije, čime je pružalac medijske usluge povredio svoje obaveze istinitog i objektivnog izveštavanja, zabrane zloupotrebe lakovernosti gledalaca, povrede obaveze poštovanja prava na privatnost i povrede obaveze koje se odnose na izbornu kampanju (sadržaj prikazan 13. i 14. maja).

- Prikazivanja priloga u emisiji "Nacionalni dnevnik" u kojem je vođena negativna kampanja protiv predstavnika dela opozicije, čime je pružalac medijske usluge povredio svoju obavezu istinitog, objektivnog, potpunog i blagovremenog informisanja (sadržaj prikazan 26. i 27. aprila).

- Prikazivanja priloga u emisiji "Nacionalni dnevnik" u kojem je vođena negativna kampanja protiv predstavnika dela opozicije, čime je pružalac medijske usluge povredio svoju obavezu istinitog, objektivnog, potpunog i blagovremenog informisanja (sadržaj prikazan 27. aprila).

- Prikazivanja priloga o Rezoluciji o genocidu u Srebrenici u emisiji "Nacionalni dnevnik", koji je prikazan u cilju vođenja negativna kampanja protiv predstavnika opozicije Dobrice Veselinovića, čime je pružalac medijske usluge povredio svoju obavezu istinitog, objektivnog, potpunog i blagovremenog informisanja (sadržaj prikazan 28. aprila).

- Povrede zabrane objavljivanja političkog oglašavanja u centralnim informativnim emisijama (sadržaj prikazan 18. - 24. maja).

- Prikazivanja priloga u informativnoj emisiji "Nacionalni dnevnik" u delu programa koji nije označen kao izborni program, u kojem se Aida Ćorović pogrešno interpretira a sam prilog se koristi i za diskreditaciju opozicije, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju i povredio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 9. maja).

- Omogućavanja predizbornog oglašavanja izborne liste "Aleksandar Vučić - Beograd sutra" u okviru iznajmljenog termina u neprekidnom trajanju od 153 minuta čime je prekoračio dozvoljeno trajanje oglašavanja u okviru jednog punog sata i prekršio propise kojima se uređuje oglašavanje u oblasti pružanja medijskih usluga i povrede obaveze obezbeđivanja registrovanim političkim strankama, koalicijama i kandidatima zastupljenosti bez diskriminacije u toku izborne kampanje (sadržaj prikazan 30. maja).

- Prikazivanja gostovanja Ivica Dačića, u kojem je on predstavljen kao potpredsednik Vlade i ministar unutrašnjih poslova u Vladi RS, a u isto vreme otvoreno poziva da se glasa za izbornu listu Aleksandra Vučića i SNS na izborima koji će se održati 2. juna, u okviru informativne emisije "Novo jutro", u delu koje nije označeno kao izborni program (sadržaj je prikazan 21. maja).

- Prikazivanja gostovanja Milice Đurđević Stamenkovski, predstavljena kao ministarka, u informativnoj emisiji "Novo jutro", u delu koji nije označen kao izborni program, u kojem je otvoreno pozivala da se glasa za izbornu listu "Aleksandar Vučić - Srbija sutra!", čime je pružalac medijske usluge povredio obavezu prikrivenog prikazivanja predizbornog programa u vidu informativnog, kao i obaveze koje se odnose na zabranu promotivnog upućivanja na jednu izbornu listu u programu koji je imao za svrhu informisanje i zabranu omogućavanja privilegovanog položaja predstavniku vlasti (sadržaj je prikazan 25. maja)

- Povrede izborne tišine na izborni dan, kada je u emisiji "Premijera" gost pozivao gledaoce da glasaju za izbornu listu čiji je nosilac Aleksandar Vučić.

Prijave protiv TV Happy

Protiv televizije Happy podneto je pet prijava i to zbog:

- Prikazivanja sadržaja u kojem je gost emisije Vojislav Šešelj koristeći uvrede povredio dostojanstvo ličnosti političke aktivistkinje Aleksandre Jerkov i profesora Tanasija Marinkovića i Miodraga Jovanovića, čime je pružalac medijske usluge povredio svoje obavezu zabranu govora mržnje i povrede dostojanstva ličnosti (sadržaj prikazan 26. aprila)
- Povrede zabrane objavljivanja političkog oglašavanja u centralnim informativnim emisijama (sadržaj prikazan 18. - 24. maja)
- Povrede obaveze pružaoca medijske usluge koje se odnose na izbornu kampanju, kada je državnom sekretaru u Ministarstvu državne uprave i lokalne samouprave Đorđe Dabiću omogućeno da u ulozi državnog funkcionera vrši promociju izborne liste koju podržava (sadržaj prikazan 3. maja).
- Tokom emisije „Telemaster“, emitovane 30. maja 2024. godine, voditeljka je u gostila Milicu Đurđević Stamenkovski i predstavila gošću kao ministarku, ali je razgovor prerastao u izborni program bez adekvatnog obeležavanja, protivno odredbama Zakona o elektronskim medijima.
- U emisiji "Dobro jutro Srbijo", 29. maja 2024. Godine, gošća Dijana Hrkalović iznosila je negativne kritike, omalovažavala i koristila govor mržnje prema novinarima, aktivistima i opozicionim kandidatima na izborima, pri čemu se voditelj programa nije distancirao od stavova gošće.

Prijave protiv TV Prva

Protiv televizije Prva podneto je pet prijava i to zbog:

- Kršenja obaveza pružaoca medijske usluge u odnosu na izbornu kampanju jer je u informativnoj emisiji "Vesti", u delu koji je označen kao izborni program izveštovano o javnim skupovima odnosno o otvaranju infrastrukturnih projekata (sadržaj je prikazan 20. maja).
- Izveštavanja u informativnoj emisiji "Vesti" u delu koji nije označen kao informativni program, o gostovanju Aleksandra Vučića u emisiji "Prva tema" u kojem je on otvoreno pozivao da se glasa za izbornu listu čiji je on nosilac, čime je pružalac medijske usluge prekršio zabranu prikrivenog prikazivanja predizbornog programa u vidu informativnog, zabranu promotivnog upućivanja na jednu izbornu listu u programu koji je imao za svrhu informisanje i omogućio je privilegovani položaj predstavniku vlasti - nosiocu javne funkcije u odnosu na ostale učesnike u izbornom procesu (sadržaj prikazan 25. maja).
- Prikazivanja gostovanja Aleksandra Vučića u informativnoj emisiji "Prva tema" u delu koji nije označen kao informativni program, u kojoj je on predstavljen kao predsednik Republike Srbije i u kojoj je otvoreno pozivao da se glasa za izbornu listu čiji je on nosilac, čime je

pružalac medijske usluge prekršio zabranu prikrivenog prikazivanja predizbornog programa u vidu informativnog, zabranu promotivnog upućivanja na jednu izbornu listu u programu koji je imao za svrhu informisanje i omogućio je privilegovan položaj predstavniku vlasti - nosiocu javne funkcije u odnosu na ostale učesnike u izbornom procesu i povredio obavezu obezbeđivanja raznovrsnosti sadržaja u pogledu mogućnosti slobodnog izražavanja, političkog i kritičkog mišljenja (sadržaj prikazan 24. maja).

- Izveštavanja o aktivnostima predsednika Privremenog organa grada Beograda Aleksandra Šapića i ministra finansija Siniše Malog koji su istovremeno i kandidati na izborima, na način na koji je omogućen privilegovan položaj predstavnicima vlasti i povređena zabrana izveštavanja o događajima organizovanim povodom otvaranja infrastrukturnih projekata kojima prisustvuju javni funkcioneri koji su istovremeno kandidati na izborima 30 dana pre izbora (sadržaj je prikazivan od 27. do 30. maja).

- Prikazivanja predizbornog programa u informativnoj emisiji "Jutro" emitovanoj 29. maja 2024. godine, gde je Goran Vesić, u svojstvu ministra, pozvao gledaoce da glasaju za listu okupljenu oko SNS-a, čime je toj listi omogućen privilegovan položaj u odnosu na ostale učesnike u izborima.

Prijave protiv TV B92

Protiv televizije B92 podneto je dve prijave i to zbog:

- Izveštavanja u informativnoj emisiji "Vesti" u delu koji nije označen kao informativni program, o gostovanju Aleksandra Vučića u emisiji "Prva tema" u kojem je on otvoreno pozivao da se glasa za izbornu listu čiji je on nosilac, čime je pružalac medijske usluge prekršio zabranu prikrivenog prikazivanja predizbornog programa u vidu informativnog, zabranu promotivnog upućivanja na jednu izbornu listu u programu koji je imao za svrhu informisanje i omogućio je privilegovan položaj predstavniku vlasti - nosiocu javne funkcije u odnosu na ostale učesnike u izbornom procesu (sadržaj prikazan 25. maja).

- Jednostranog napada na novinara Ivana Protića tokom informativne emisije "Vesti" emitovane 30. maja 2024. godine.

Prijave protiv TV Informer

Protiv televizije Informer podneta je 12 prijava i to zbog:

- Prikazivanja priloga u informativnoj emisiji "Kolegijum" u kojem je nosilac liste i kandidat na izborima Savo Manojlović izvrnut izrazito negativnoj kritici, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze koja se odnose na izbornu kampanju i obavezu obezbeđivanja istinitog, objektivnog, potpunog i blagovremenog informisanja (sadržaj prikazan 14. maja).

- Prikazivanja spota nepoznatog autora u okviru informativne emisije "Glavni dnevnik", u okviru kojeg se targetira i vodi kampanja protiv novinara i profesora Dinka Gruhonjića, čime je učinjena povreda propisa kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, kao i povreda zabrane jednostranog napada na medijske radnike u toku izborne kampanje (sadržaj je prikazan 14. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Glavni dnevnik", u kojem se iznose tendenciozno predstavljene informacije o stavovima opozicije u vezi sa Rezolucijom o Srebrenici kao i sadržaj u kojem je na uvredljiv način izveštovano o kandidatu na izbornoj listi, zbog čega je učinjena povreda obaveza u odnosu na izbornu kampanju i povrede propisa kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 17. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Kolegijum" u kojem su targetirani predstavnici opozicije, čime su povređeni propisi kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, kao i propisi koji se odnose na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 18. maja).

- Prikazivanja sadržaja u toku informativne emisije "Kolegijum" u kojem su aktivisti civilnog društva i predstavnici opozicije podvrgnuti izrazito negativnoj kritici, omalovažavanju i govoru mržnje, čime je povređena obaveza u odnosu na izbornu kampanju, zabrana govora mržnje, zabrana jednostranog i ponovljenog napada na lice na koje se informacija odnosi (sadržaj je prikazan 20. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Kolegijum" u kojem su targetirani predstavnici opozicije, čime su povređeni propisi kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, zabranu govora mržnje, poštovanje dostojanstva ličnosti, kao i propisi koji se odnose na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 22. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Kolegijum" u kojem su targetirani predstavnici opozicije, čime su povređeni propisi kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, zabranu govora mržnje, poštovanje dostojanstva ličnosti, kao i propisi koji se odnose na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 22. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Glavni dnevnik", u delu programa koji nije označen kao izborni program, kojim se targetiraju predstavnici opozicije čime je pružalac medijske usluge povredio obavezu u odnosu na izbornu kampanju i prekršio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 22. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Kolegijum" u kojem su izjave Sava Manojlovića i članova koalicije "Biram borbu" kao i drugih predstavnika opozicije iznošene na

nepotpun i netačan način, sa namerom da se kod gledalaca stvori pogrešan utisak i konfuzija o određenim temama, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju i prekršio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 23. maja).

- Prikazivanja niz priloga tokom informativne emisije „Glavni dnevnik“ u kojem su izrazito negativnoj kritici, omalovažavanju i govoru mržnje izvrnuti predstavnici opozicionih političkih subjekata i druga lica koja se kritički izražavaju prema vlasti, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju, povredio zabranu govora mržnje, obavezu poštovanja dostojanstva ličnosti i prava na autentičnost lica na koja se informacija odnosi i prekršio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 26. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije “Kolegijum” u kojem je izvršena povreda dostojanstva ličnosti novinarka Jelke Jovanović čime je pružalac medijske usluge povredio obavezu poštovanja dostojanstva ličnosti i zabranu jednostranog napada na medijske radnike u toku izborne kampanje (sadržaj je prikazan 26. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije “Glavni dnevnik” u kojem su izrazito negativnoj kritici podvrgnuti predstavnici opozicije, na način da su prikazani kao nasilnici koji se ne zalažu za interese Srbije, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 28. maja).

Prijave protiv TV Studio B

Protiv televizije Studio B podnete su dve prijave i to zbog:

- Prikazivanja priloga u okviru informativne emisije “Brze vesti” u kojem je nosilac liste i kandidat na izborima Savo Manojlović izvrnut izrazito negativnoj kritici, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze koja se odnose na izbornu kampanju i obavezu obezbeđivanja istinitog, objektivnog, potpunog i blagovremenog informisanja (sadržaj prikazan 14. i 15. maja).

- Prikazivanja sadržaja u okviru informativne emisije “Brze vesti”, koja nije bila označena kao izborni program, 9. maja, u kojem je Aida Ćorović bila podvrgnuta izrazito negativnoj kritici i omalovažavanju. Takođe, cilj spornog priloga je bio i da se diskredituje opozicija koja učestvuje na izborima 2. juna. Pružalac medijske usluge je time povredio zabranu govora mržnje, obaveze u odnosu na izbornu kampanju, povredio dostojanstvo i pravo na autentičnost lica na koje se odnosi informacija i povrede zabrane jednostranog, ponovljenog napada lica na koje se odnosi informacija (sadržaj je prikazan 9. maja).

Protiv televizije Pančevo podneto je 10 prijava i to zbog:

- Prikazivanja sadržaja u okviru informativne emisije “Brze vesti” u kojem je vođena izrazito negativna kampanja protiv nosioca liste i kandidata Save Manojlovića, zbog čega je pružalac medijske usluge povredio svoje obaveze u odnosu na izbornu kampanju i obaveze obezbeđivanja prava na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj prikazan 14. i 15. maja)
- Povrede obaveze pružaoca medijske usluge koje se odnose na izbornu kampanju, kada je u priložima prikazanim 9. i 11. maja, u okviru izbornog programa, izveštavano o poseti gradonačelnika Pančeva izgradnji nove zgrade pančevačke gimnazije, postavljanju novog dečjeg igrališta u koje je zvanično posetila gradska menadžerka kao i o renoviranju svečane sale Doma kulture u Banatskom Novom selu, kojem su takođe prisustvovali javni funkcioneri.
- Prikazivanja priloga u emisiji “Velike vesti” koji je označen kao izborni program, u kojem je zloupotrebjeno učešće dece u programu u političke svrhe i prikazivanja aktivnosti javne funkcionerke, koja je ujedno i kandidatkinja na proglašenoj izbornoj listi, čime je pružalac 56 medijske usluge povredio obaveze koje se odnose na izbornu kampanju i povredio zabranu zloupotrebe učešća maloletnika u programu u političke svrhe (sadržaj prikazan 22. maja).
- Prikazivanja sadržaja u okviru informativne emisije “Brze vesti”, koja nije bila označena kao izborni program, 9. maja, u kojem je Aida Ćorović bila podvrgnuta izrazito negativnoj kritici i omalovažavanju. Takođe, cilj spornog priloga je bio i da se diskredituje opozicija koja učestvuje na izborima 2. juna. Pružalac medijske usluge je time povredio zabranu govora mržnje, obaveze u odnosu na izbornu kampanju, povredio dostojanstvo i pravo na autentičnost lica na koje se odnosi informacija i povrede zabrane jednostranog, ponovljenog napada lica na koje se odnosi informacija (sadržaj prikazan 9. maja).
- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije “Kolegijum” u kojem su targetirani predstavnici opozicije, čime su povređeni propisi kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, zabranu govora mržnje, poštovanje dostojanstva ličnosti, kao i propisi koji se odnose na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 22. maja).
- Prikazivanja sadržaja u informativnoj emisiji “Brze vesti”, u delu koje je označen kao izborni program”, o aktivnostima javnih funkcionera koji su istovremeno i kandidati na proglašenoj izbornoj listi, na način suprotan obavezama predviđenim Zakonom o elektronskim medijima i Pravilniku o načinu izvršavanja obaveza pružalaca medijske usluge tokom izborne kampanje (sadržaj prikazan 23. maja).
- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije “Kolegijum” u kojem je izvršena povreda dostojanstva ličnosti novinarkе Jelke Jovanović čime je pružalac medijske usluge povredio

obavezu poštovanja dostojanstva ličnosti i zabranu jednostranog napada na medijske radnike u toku izborne kampanje (sadržaj je prikazan 26. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Glavni dnevnik" u kojem su izrazito negativnoj kritici podvrgnuti predstavnici opozicije, na način da su prikazani kao nasilnici koji se ne zalažu za interese Srbije, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 28. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije „Brze vesti" u kojem se targetiraju predstavnici opozicionih stranaka na održanim izborima. Prilog je prikazan više puta u toku tri dana, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju i propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazivan od 27. do 29. maja).

Prijave protiv Novosadske TV

Protiv televizije Novosadska TV podneto je 10 prijava i to zbog:

- Prikazivanja spota nepoznatog autora u okviru informativne emisije "Glavni dnevnik", u okviru kojeg se targetira i vodi kampanja protiv novinara i profesora Dinka Gruhonjića, čime je učinjena povreda propisa kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, kao i povreda zabrane jednostranog napada na medijske radnike u toku izborne kampanje (sadržaj je prikazan 14. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Glavni dnevnik", u kojem se iznose tendenciozno predstavljene informacije o stavovima opozicije u vezi sa Rezolucijom o Srebrenici kao i sadržaj u kojem je na uvredljiv način izveštovano o kandidatu na izbornoj listi, zbog čega je učinjena povreda obaveza u odnosu na izbornu kampanju i povrede propisa kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj prikazan 17. maja).

- Prikazivanja sadržaja u toku emisije "Kolegijum", koji je u potpunosti preuzet sa Informer TV, a u kojem su targetirani predstavnici opozicije, čime su povređeni propisi kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, kao i propisi koji se odnose na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 18. maja).

- Prikazivanja sadržaja u toku informativne emisije "Kolegijum", koji je u potpunosti preuzet sa Informer TV, a u kojem su aktivisti civilnog društva i predstavnici opozicije podvrgnuti izrazito negativnoj kritici, omalovažavanju i govoru mržnje, čime je povređena obaveza u odnosu na izbornu kampanju, zabrana govora mržnje, zabrana jednostranog i ponovljenog napada na lice na koje se informacija odnosi (sadržaj je prikazan 20. maja).

- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Kolegijum" u kojem su targetirani predstavnici opozicije, čime su povređeni propisi kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje, zabranu govora mržnje, poštovanje dostojanstva ličnosti, kao i propisi koji se odnose na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 22. maja).
- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Glavni dnevnik", u delu programa koji nije označen kao izborni program, kojim se targetiraju predstavnici opozicije čime je pružalac medijske usluge povredio obavezu u odnosu na izbornu kampanju i prekršio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 22. maja).
- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Kolegijum" u kojem su izjave Sava Manojlovića i članova koalicije "Biram borbu" kao i drugih predstavnika opozicije iznošene na nepotpun i netačan način, sa namerom da se kod gledalaca stvori pogrešan utisak i konfuzija o određenim temama, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju i prekršio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 23. maja).
- Prikazivanja niz priloga tokom informativne emisije „Glavni dnevnik“ u kojem su izrazito negativnoj kritici, omalovažavanju i govoru mržnje izvrgnuti predstavnici opozicionih političkih subjekata i druga lica koja se kritički izražavaju prema vlasti, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju, povredio zabranu govora mržnje, obavezu poštovanja dostojanstva ličnosti i prava na autentičnost lica na koja se informacija odnosi i prekršio propise kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj je prikazan 26. maja).
- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije „Brze vesti“ u kojem se targetira kandidat na opozicionoj izornoj listi. Nakon čega je prilog prikazan i narednog dan van termina predviđenog za izborni blok, čime je pružalac medijske usluge povredio obavezu u odnosu na izbornu kampanju i povredio kojima se obezbeđuje pravo na istinito, objektivno, potpuno i blagovremeno informisanje (sadržaj prikazan 28. i 29. maja).
- Prikazivanja sadržaja tokom informativne emisije "Glavni dnevnik" u kojem su izrazito negativnoj kritici podvrgnuti predstavnici opozicije, na način da su prikazani kao nasilnici koji se ne zalažu za interese Srbije, čime je pružalac medijske usluge povredio obaveze u odnosu na izbornu kampanju (sadržaj je prikazan 28. maja).

O POSMATRAČKOJ MISIJI CRTE

Crta je nezavisna, nestranačka organizacija civilnog društva posvećena razvoju demokratske kulture i građanskog aktivizma. Kreiranjem predloga javnih politika, zastupanjem principa odgovornog ponašanja vlasti i državnih institucija i edukacijom građana o njihovim političkim pravima Crta se zalaže za uspostavljanje vladavine prava i razvoj demokratskog dijaloga.

Od 2016. godine Crta se bavi posmatranjem izbora na nacionalnom i lokalnom nivou. Crta koordinira rad mreže "Građani na straži," koja broji više hiljada građana osposobljenih da nadziru regularnost glasanja. Kontinuirana borba za unapređenje uslova za poštene i slobodne izbore je kičma svih Crtinih aktivnosti.

Crta izbore posmatra u skladu sa međunarodnim standardima i pravilima građanskog posmatranja. Crta je od 2016. godine pratila sve nacionalne (parlamentarne i predsedničke), i beogradske izbore kao i lokalne izbore u Zaječaru i Pećincima 2017. godine, u Lučanima 2018. godine.

Crtni nalazi i preporuke iz prethodnih izbornih procesa komplementarni su sa nalazima i preporukama međunarodne posmatračke misije OEBS/ODHIR. Zbog poštovanja međunarodnih standarda za nezavisno, građansko posmatranje izbora Crta je članica Evropske mreže organizacija koje se bave posmatranjem izbora ([ENEMO](#)) kao i Globalne mreže organizacija koje se bave posmatranjem izbora ([GNDEM](#)).